T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

İDEOLOJİLER EKSENİNDE ASKERİ MÜDAHALELER KARŞISINDA SÜLEYMAN DEMİREL

Yüksek Lisans Tezi

BAKİ ERKEN

Ankara - 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

İDEOLOJİLER EKSENİNDE ASKERİ MÜDAHALELER KARŞISINDA SÜLEYMAN DEMİREL

Yüksek Lisans Tezi

BAKİ ERKEN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mehmet Yetiş

Ankara - 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

İDEOLOJİLER EKSENİNDE ASKERİ MÜDAHALELER KARŞISINDA SÜLEYMAN DEMİREL

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Yetiş

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Doç. Dr. Mehmet Yetiş	……..
Prof. Dr. İlhan Uzgel	……..
Doç. Dr. Filiz Çulha Zabcı	…….

Tez Sınavı Tarihi: 09.01.2012

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (13/02/2012)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

BAKİ ERKEN

İmzası

……

İÇİNDEKİLER

İçindekiler ……...I

Kısaltmalar …….....IV

GİRİŞ ……..1

1. BÖLÜM: DEMOKRASİ AÇISINDAN ASKERİ MÜDAHALELER KARŞISINDA DEMİREL …….....17

1. Demokrasi ve Türkiye'de Gelişimi ……..17
2. Popülizm ve Merkez-Çevre İlişkisi Açısından Merkez Sağda Demokrasi ….25
3. Demokrat Parti'nin Demokrasi Anlayışı …….38
4. Demirel'in Demokrasi ve Milli İrade Anlayışı ……....45
5. Demokrasi ve Demirel'in Askeri Müdahalelere Yaklaşımı ……51

2. BÖLÜM: DİNİ MUHAFAZAKARLIK VE LAİKLİK AÇISINDAN ASKERİ MÜDAHALELER KARŞISINDA DEMİREL ……..69

1. Dini Muhafazakarlık ve Türkiye'de Gelişimi ……..70
2. Merkez Sağ'ın ve Demokrat Parti'nin Dini Muhafazakarlık ve Laiklik Anlayışı ……82
3. Demirel'in Dini Muhafazakarlık ve Laiklik Anlayışı …….89
4. Dini Muhafazakarlık, Laiklik ve Demirel'in Askeri Müdahalelere Yaklaşımı ……..……98

3. BÖLÜM: SİYASAL DEVLETÇİLİK AÇISINDAN ASKERİ MÜDAHALELER KARŞISINDA DEMİREL …….....106

1. Siyasal Devletçilik ve Türkiye'de Gelişimi ……...106
2. Merkez Sağın ve Demokrat Parti'nin Siyasal Devletçilik Anlayışı ……..113
3. Demirel'in Siyasal Devletçilik Anlayışı ……..……..120
4. Siyasal Devletçilik ve Demirel'in Askeri Müdahalelere Yaklaşımı ……126

4. BÖLÜM: MİLLİYETÇİLİK AÇISINDAN ASKERİ MÜDAHALELER KARŞISINDA DEMİREL …….137

1. Milliyetçilik ve Türkiye'de Gelişimi ……..137
2. Merkez Sağın ve Demokrat Parti'nin Milliyetçilik Anlayışı ……143
3. Demirel'in Milliyetçilik Anlayışı ……..……148
4. Milliyetçilik ve Demirel'in Askeri Müdahalelere Yaklaşımı ……..154

5. BÖLÜM: ATATÜRKÇÜLÜK AÇISINDAN ASKERİ MÜDAHALELER KARŞISINDA DEMİREL …….164

1. Atatürkçülük ve Kemalizm ……164
2. Türk Ordusu ve Atatürkçülük ……175
3. Merkez Sağın ve Demokrat Parti'nin Atatürkçülük Anlayışı ……...183
4. Demirel'in Atatürkçülük Anlayışı ……...…….188
5. Atatürkçülük ve Demirel'in Askeri Müdahalelere Yaklaşımı …….192

SONUÇ …….....199

Kaynakça ……208

Özet ……...….218

Abstract ……..219

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AET	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
ANAP	:	Anavatan Partisi
AP	:	Adalet Partisi
BÇG	:	Batı Çalışma Grubu
BTP	:	Büyük Türkiye Partisi
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
DGM	:	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DP	:	Demokrat Parti
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	:	Devlet Su İşleri
DYP	:	Doğru Yol Partisi
FP	:	Fazilet Partisi
GAP	:	Güneydoğu Anadolu Projesi
GİK	:	Genel İdari Kurulu
HSYK	:	Hakimler Savcılar Yüksek Kurulu
İMF	:	Uluslararası Para Fonu
İSKİ	:	İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
İTF	:	İttihat ve Terakki Partisi
KİT	:	Kamu İktisadi Teşekkülü
MBK	:	Milli Birlik Komitesi
MC	:	Milliyetçi Cephe
MGK	:	Milli Güvenlik Kurulu
MGSB	:	Milli Güvenlik Siyaset Belgesi

MHP	:	Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	:	Milli İstihbarat Teşkilatı
MSP	:	Milli Selamet Partisi
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OHAL	:	Olağanüstü Hal
OYAK	:	Ordu Yardımlaşma Kurumu
RP	:	Refah Partisi
RTÜK	:	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SHP	:	Sosyal Halkçı Parti
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	:	Türkiye Cumhuriyeti
TCF	:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK	:	Türk Ceza Kanunu
TSK	:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TRT	:	Türkiye Radyo ve Televizyonu
YAŞ	:	Yüksek Askeri Şura
YÖK	:	Yükseköğretim Kurumu

GİRİŞ

Süleyman Demirel Türk siyasi tarihinin en önemli kişilerinden biridir. İsmet İnönü, Alparslan Türkeş, Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit gibi Türk siyasetinin ana siyasi akımlarını temsil eden liderlerden biri de Demirel'dir. Sağ siyaset içerisinde, DP'nin lideri Menderes gibi iktidarları ve popüler desteğiyle merkez sağın önemli bir lideridir. Siyasi çizgisini bir kenara bırakırsak, liderliği, icraatları ve söylemleriyle diğer liderlerden önemli ölçüde farklılaşmıştır ve halkın hafızasında yer edinmiştir. 1950'li yıllardan 2000'li yıllara kadar Süleyman Demirel bürokratlıktan Cumhurbaşkanlığına kadar birçok makamda Türk siyasetinde ve yönetiminde hep olmuştur. Türkiye'nin en genç genel müdürü, en genç başbakanı ve İsmet İnönü'den sonra en uzun başbakanlık yapmış kişisidir. 6 dönem Isparta Milletvekilliği yapmış, 7 sene yasaklı kalmış, 6 defa hükümetten gitmiş, 7 defa hükümet kurmuştur.

"Türk siyasetinin son 55 yılında ben varım. İlk on yılında devletin memuru olarak, sonra kırk yıl, siyasetçi, parti başkanı, muhalefet lideri, başbakan, cumhurbaşkanı olarak. Bir ülkenin siyasetinde olabilecek hemen her şey Türkiye'nin başına geldi, benim başıma da geldi. Hepsinin içinden sıyrıldım çıktım."[1] "50 yılın tümünde ben her şey falan değilim ama bu yılların içerisinde ben varım. Yapılanların tümü üzerinde tabiiki bir izi olacaktır. Benim de yapılanların üzerinde bir izim vardır."[2] Bu sözlerin sahibi Süleyman Demirel'in hayatı, 1962–2000 yılları arası olmak üzere, Türk siyasal hayatının da önemli bir bölümüne karşılık gelir. 1962 yılında Adalet Partisi Genel İdari Kurulu ile başlayan siyasi hayatı, önce AP genel başkanı, hemen sonra başbakan, ara

[1] Radikal, 11 Eylül 2005, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=163819

[2] Ayşe Komşuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008, s.95

dönemlerde birden çok olmak üzere muhalefet lideri ve en son da cumhurbaşkanı olarak aralıksız devam etti. Bu yönüyle, Türkiye'de çok partili siyasal hayatı – Türk demokrasisini – Demirel'siz incelemek mümkün değildir. Özellikle sivil asker ilişkilerine ve askeri müdahale analizlerine onu katmak gerekir.

Süleyman Demirel'in hayatı bürokratlığı, parti liderliği ve cumhurbaşkanlığı olmak üzere üç farklı dönemde incelenmelidir. Demirel'in siyasi hayattaki ani başarısı bürokratlığındaki hızlı yükselişine ve kariyerine bağlıdır. Anadolu'nun tipik, köylü bir aile ferdi olarak Isparta'da dünyaya gelen Demirel yüksek mühendis olarak 1949 yılında Ankara'da Elektrik İşleri İdaresi'nde göreve başlar.[3] Elektrik ve sulama konularında ihtisas yapmak üzere 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'den ABD'ye devlet tarafından gönderilen ilk mühendis Demirel olmuştur.[4] Türkiye'ye dönüşünde Çukurova'daki Seyhan Barajı projesi ile DSİ'ye geçmiştir. Önce Barajlar Dairesi Başkanı olan Demirel araştırma yapmak üzere gönderildiği ABD dönüşünde 31 yaşında DSİ Genel Müdürü olmuştur ve bu görevi 1960'a kadar sürdürmüştür. Demirel'in bürokratlığı sadece siyasi hayatına açılan bir kapı değil aynı zamanda bürokratlığı döneminde iktidar olan DP politikalarının önemli bir uygulama aracıdır. Demirel'in çalıştığı ve başında bulunduğu DSİ'nin baraj yapımı ve sulama işleri DP'nin kalkınma ve "kırsal kesimin temsilcisi olma"[5] politikalarına dayanır. Aynı zamanda bu işleri halka hizmet olarak telakki eden

[3] Hulusi Turgut, *Demirel'in Dünyası Cilt1,* ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1992, s.93

[4] Nil Tuncer, "Süleyman Demirel'in Liderliği ve Dış Politika", *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed. Ali Faik Demir, Bağlam Yayınları, Ankara, 2007, s.126

[5] Komşuoğlu, age. 113

Demirel ile DP ortak fikriyatta uzlaşmış ve 10 yıl beraber çalışmışlardır.[6] Bu durumun Demirel'in DP'nin devamı hükmündeki AP'de siyasete başlamasında önemli bir etken olduğu düşünülebilir.

1960 sonrası askerlik dönüşünde siyasetle ilgilenme sebebini Demirel 27 Mayıs ihtilalinin doğurduğu sonuçlara tepkili olması ile açıklamıştır.[7] Demirel siyasete AP'de hızlı bir girişle yüksek bir makamda başlamıştır. 1962 yılında Isparta delegesi olarak GİK'e en yüksek oyla seçilmiş ve parti başkanı Ragıp Gümüşpala'nın da desteğiyle Genel Başkan Yardımcısı olmuştur. Başkan Gümüşpala'nın ölümü üzerine Genel Başkanlık seçimlerinde Saaddettin Bilgiç'e karşı yarışmış ve partideki ılımlıların ve eski DP'lilerin ve dışarıda medyanın ve ordunun desteğini alarak 1964'te büyük bir oy farkıyla Genel Başkan seçilmiştir.[8] Demirel sadece parti başkanlığına değil aynı zamanda partinin konumu nedeniyle bir anlamda Başbakan adaylığına seçilmiştir. 1965'te İnönü hükümetinin düşmesi üzerine kurulan Suat Hayri Ürgüplü hükümetine Başbakan Yardımcısı olarak girmiştir. 1965 seçimlerinde ise tüm oyların yarısından fazlasını alarak tek başına hükümet kurmuş ve ilk kez Başbakan olmuştur. Bu, aynı zamanda 41 yaşında Türkiye'nin en genç Başbakanı ünvanı alması demektir. İktidarını 1969 seçimlerinden sonra da devam ettiren Demirel iki hükümet kurarak askeri müdahaleye kadar iki kere Başbakan olmuştur. 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrasında istifa etmiştir. Ara rejimden sonra yapılan seçimleri Bülent Ecevit'in CHP'si kazanmış ve Demirel bu kez anamuhalefet partisi lideri olmuştur. Hükümet krizleri sonrasında 1975 ve 1977'de sağ partilerin desteğini alarak iki defa "Milliyetçi Cephe"

[6] Muharrem Özgüven, *Devlet Hayatında 50 yıl Süleyman Demirel*, Ekonomik Haber Ajansı, 1998, s.21

[7] Turgut, age. s.186

[8] Tanel Demirel, *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.37-38

koalisyon hükümetleri kurmuştur. 1979'da tekrar Başbakan olan Demirel 12 Eylül askeri müdahalesine kadar hükümette kalmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin liberal ekonomiye geçişini öngören ünlü 24 Ocak kararlarına Özal ile birlikte imza atmıştır. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra iki defa ara ara gözetim altında tutulan Demirel siyaseten yasaklanmış ve ara rejim biterken kendisinin ve partisinin seçimlere girmesine izin verilmemiştir. 1987 yılında halkoylamasıyla siyasi yasakların kalkması üzerine Demirel fiili lideri olduğu DYP'nin başkanı seçilmiş ve 1987 seçimlerinde milletvekili olarak Meclise girmiştir. 1989 yerel seçimlerindeki başarısının ardından 1991 genel seçimlerinde DYP'nin % 21 oyla birinci parti olmasının ardından 1991'de 7. kez Başbakan olmuştur. SHP ile kurduğu koalisyon hükümeti 1993 yılına dek sadece iki yıl sürmüştür.

Turgut Özal'ın ölümünden sonra Demirel siyasi geçmişi ve popülerliği ile doğal bir cumhurbaşkanı adayı olarak duruyordu. Nitekim, sadece merkez sağ partilerinin değil solun da oyunu alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu, Süleyman Demirel'in mühendislik ile başlayan idari ve siyasi kariyerinin zirve noktasıydı. Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı olması sadece aktif siyasetinin bitişi değil aynı zamanda siyasi çizgisinde önemli değişikliklerin olması demekti. Demirel 28 Şubat sürecindeki "devletçi duruşu" ile önceki siyasi çizgisinden demokratik anlamda farklılaştı. 2000 yılına kadar Cumhurbaşkanlığını sürdüren Demirel günümüze, 2011 yılına kadar aktif siyasete girmedi. Şimdilerde merkez sağın devamı niteliğindeki parti ve siyasetçileri üzerinde etkisini danışılan bir siyasetçi olarak devam ettirmektedir. Erbakan, Ecevit ve Türkeş'in ölümü üzerine Demirel kendi kulvarında, yaşayan eski lider olarak yalnız kaldı.

Bir siyasal liderin önemi liderliğini yaptığı veya savunduğu ideolojiler ve bunlara icraatları, söylemleri ve liderliği ile katkı yapması nedeniyledir. Hiç şüphesiz ki, Süleyman Demirel'i Demirel yapan ne siyasi kariyeridir ne de tek başına popülerliği ve kendine özgü liderliğidir. Demirel'in Türk siyaseti ve entelektüel alan içerisindeki önemi temsil ettiği sağ siyasetten gelir. Demirel'in siyasi çizgisini nitelemede merkez sağ, liberalizm, pragmatizm, popülizm, milli irade ve demokrasi gibi birçok siyasi kavram kullanılmaktadır. Bu kavramların hepsinin Demirel ile ilişkilendirilmesi mümkünken, bu kavramlardan bazılarını içeren Türk siyasetine özgü bir üst kavram olarak, eğer bir kavramla ifade edilecekse öncelikle akla gelmesi gereken merkez sağdır. Süleyman Demirel'in siyasi hayatı merkez sağla bütünleşmiştir. Yani, Demirel'in Türk siyaseti içerisindeki yeri merkez sağın merkezidir.

İdeolojide merkez, sağ ile sol siyaset arasını ifade ederken sağ içerisinde merkez, radikal sağ siyasete uzak bir yeri, yani ılımlılığı ifade eder.[9] Merkez sağ Türkiye'ye özgü bir kavram olmasa da Türkiye'de merkez sağ kendine özgüdür. Merkez sağ başta demokrasi ve milli irade olmak üzere ılımlı ya da orta yolda olmak şartıyla muhafazakârlık, milliyetçilik ve liberalizm merkezinde birçok ideoloji ve siyasal fikirden eklemlenmiş bir siyasal çizgiyi ifade eder. Aynı zamanda siyasal İslam'dan, etnik milliyetçilikten ve klasik liberalizmden uzaktır. İdeolojiler dışında Türkiye'de siyaseti belirleyen bir başka durum merkez-çevre arasındaki çatışmadır. İşte merkez sağ Türkiye'de çevreyi temsil eden bir siyasal akım olarak doğmuştur[10] Başta DP, AP, DYP ve ANAP partilerinin siyasette temsil ettiği merkez sağ, tek parti iktidarına karşı kitlesel tepkinin ortaya çıkardığı DP ile temellenmiş ve ağırlıklı olarak AP ile devam etmiştir.

[9] Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler,* çev. Ahmet Kemal Bayram vd., Adres Yayınları, Ankara, 2007, s.22

[10] Şerif Mardin, "Center Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus,* Vol. 102, 1973, s.169-190

Demokrat Parti'nin tek parti iktidarına karşı duyulan siyasal, ekonomik ve dinsel tepki birikimi ve geniş halk kitlelerinden oluşan popüler bir destek ile oluştuğu düşünüldüğünde [11], DP'nin sağ ideoloji içerisinde sınırları çizilmiş belirli bir siyasi akımı temsil etmekten ziyade farklı siyasal akımları barındıran bir kitle partisi olduğu ortaya çıkar. 60'lı yıllardan itibaren ise temelleri önceki yıllarda atılmakla beraber sağ içerisinde milliyetçilerin ve siyasal İslamcıların temsil ettiği ayrı partilerin ortaya çıkışı merkez sağın sınırlarını çizmiştir. İşte bu ortamda Demirel'in politikaları ve icraatları, söylemleri, parti-toplum ve devlet-toplum ilişkileri merkez sağın belli bir yöndeki gidişatı açısından belirleyici olmuştur. Demirel 12 Eylül döneminden sonra karmaşıklaşan siyasal ortamda bir kimlik bunalımı yaşayan ve merkez sağda ANAP ile rekabete girişen DYP ile liderliği ve partinin örgütsel gücü sayesinde merkez sağın yönünü belirlemiştir. Dolayısıyla, sağ siyaset içerisinde, tek parti yönetimine karşı popülist iktidarı kuran DP'nin lideri Menderes'ten sonra Demirel merkez sağın en önemli lideridir, çünkü Demirel AP ve DYP ile merkez sağın devam etmesini ve şekillenmesini sağlamış ve 1965'ten 1993'e kadar dönem dönem merkez sağı popülist destekle iktidara taşımıştır.

Merkez sağdan sonra, siyasal bir lider olarak da Demirel büyük bir örnek teşkil eder. Öncelikle, o çalışkan, başarılı, kararlı, sabırlı, toleranslı, karizmatik ve bilgili bir kişilik sergiler.[12] Bu kişiliği onun değişken, uyum sağlayabilen ve çok uzun zamana yayılan bir siyasal liderliğini ortaya çıkarır. Merkez sağ ve pragmatist politikalar onun liderliğiyle bütünleşmiş ve kendine özgü bir liderlik ortaya çıkarmıştır. Tezde iddia edildiği gibi, milli irade ve popülizm anlayışları

[11] İlkay Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.2079

[12] Turgut, age.

halkı temsil eden, halkın içinden çıkan ve halk ile devlet arasında bir köprü kuran lider olarak Demirel'i ortaya çıkarır. Bu nedenle, Türk siyasi hayatında bir liderden bahsedilecekse ilk akla gelenlerden biri ve belki de Atatürk'ten sonra ilki Demirel'dir.

Türk siyasi hayatındaki liderler için siyasal liderliğin en geniş tanımlamaları yapılmalıdır. Çünkü bu liderler hem belirli bir siyasi akımı ya da ideolojiyi temsil etmiş hem de icraatları ve politikalarıyla ülkeyi belirli bir dönem yöneterek o döneme damgasını vurmuşlardır. Washington, Gandhi ve Lenin örneklerinde olduğu gibi Atatürk'ün bir devletin kurucu lideri olması dışında, Atatürk ve İnönü tek parti dönemi ve Kemalizm'in, Menderes çok partili dönemin ve merkez sağın ve Özal 12 Eylül döneminin ve liberalizmin liderleri olduğu gibi Alparslan Türkeş milliyetçi sağın, Erbakan siyasal İslam'ın ve Ecevit sol Kemalizm'in ve sol popülizmin liderleri olmuştur. Süleyman Demirel ise Menderes gibi popülizmin ve onu temellendirdiği ve ona yön verdiği için merkez sağın lideridir. Ayrıca, iktidarlarıyla, muhalefetleriyle ve devlet başkanlığıyla 1965'ten 2000'e kadar olan geniş bir dönemde Türkiye'ye yön veren liderlerden biri olmuştur. Türkiye'deki siyasal olgulara böyle bir lider açısından bakmak bu alandaki bir konunun aydınlatması açsısından son derece önemlidir.

Süleyman Demirel Türk siyasal tarihinde en fazla tartışılan liderlerden biridir. Tartışma Demirel'in söylemlerinde, politikalarında ve icraatlarında önemli değişikliklerin ve birbirine zıt görünen durumların olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenledir ki Demirel için pragmatist, popülist, değişken gibi sıfatlar kullanılmaktadır. Merkez sağı birbiriyle uzlaşmaz fikirlerden eklemlenmiş bir siyasi çizgi ve bir pragmatizm alanı olarak gören bakış açısı onun siyasal yerini karmaşıklaştırmaktadır. Gerçekten de, Türkiye'deki siyasal tarihin hızlı akışı, değişkenliği ve bir

çok ideolojiden eklemlenmiş merkez sağ anlayışı Demirel'i daha da anlaşılmaz kılmaktadır. Belirli bir ideolojiyle özdeşleştirebildiğimiz Bülent Ecevit'i, Alparslan Türkeş'i ve Necmettin Erbakan'ı anlamak daha kolay olduğu gibi Menderes'i tanımlamak daha mümkündür. Fakat Demirel entelektüel alanda olduğu kadar halk arasında da anlaşılmazlığı ile kaimdir.

Demirel'in günümüzde eleştirilmesinin önemli bir göstergesi de toplumsal desteğinin ve siyasi prestijinin yok denecek kadar azalmasıdır. Tarih içerisinde solun ve sağ içerisinde rekabet ettiği siyasal İslam ve milliyetçi sağın Demirel'e karşı olmasında anormal bir durum olmamasına karşın, günümüzde asıl tepkinin yıllarca AP ve DYP ile kendisini destekleyen orta sınıftan, çevreden gelmesi düşündürücüdür. Demirel günümüzde Cumhurbaşkanlığı dönemindeki politika ve söylemleri nedeniyle ve Cumhurbaşkanlığından sonra aynı çizgideki söylemleri nedeniyle merkez sağ diye tanımlayabileceğimiz kesim içerisinde özellikle dini muhafazakârlar tarafından eleştirilmektedir.

Süleyman Demirel hakkında değişkenliğinin anlaşıldığı ve en fazla tartışıldığı konuların başında askeri müdahaleler karşısındaki tutumu gelmektedir. Demirel bir demokrasi kahramanı mıdır, yoksa darbelere karşı tavizkar ve uzlaşmacı bir siyasetçi midir? Bu sorunun cevabı Türk siyasi yapısı ve sivil asker ilişkisi analizi açısından da önemlidir. Buna göre Demirel'in 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat askeri müdahaleleri karşısındaki tutumu nedir? Bu tutumlarının kaynağı nedir ve aralarında nasıl bir ilişki vardır? 27 Mayıs darbesi sonrasında kurulan AP'nin "demokrasi mücadelecisi" Demirel için 12 Mart sonrasında "şapkasını alıp gitti" eleştirisi yapılırken, 12 Eylül sonrasında demokrasiden ziyade kendisini kurtarmaya çalışmakta olduğuna dair ve 28 Şubat döneminde ise askeri müdahaleyi desteklediği yönünde görüşler söylenmektedir.

Görünen o ki, darbe ve asker karşıtlığının odaklaştığı günümüz merkez sağda ve dini muhafazakârlar içerisinde askeri müdahaleler nedeniyle Demirel ile bir nevi hesaplaşmaya girişilmektedir.

Kavram olarak askeri müdahale; silahlı gücü elinde bulunduran askerin bir grup ya da ordu halinde yürütme ve yasama erklerinin bulunduğu sivil siyaseti tamamen ya da kısmi olarak etkilemesidir. Askeri müdahaleler siyasetçiye yapılan askeri telkinden askeri darbeye kadar birçok eylemi içerir. Askeri darbe ise askerin ani olarak Anayasal olmayan yollarla mevcut hükümeti devirmesi ve iktidara el koymasıdır.[13] Bu yönüyle askeri müdahaleler darbeyi de içerir, darbe askeri müdahalenin en güçlü etkideki bir çeşididir. Askeri darbeler belirli bir amaca yönelik küçük bir etkide olabileceği gibi devrim niteliğinde de olabilir. Türkiye'de ise dördü önemli etkide olmak üzere birçok askeri müdahale gerçekleşmiştir. 27 Mayıs ve 12 Eylül olayları için darbe kavramı yaygın biçimde kullanılırken, özellikle meclisin kapatılmadığı ama sivil hükümetlerin istifaya zorlandığı 12 Mart ve 28 Şubat askeri müdahaleleri hakkında kavramsal olarak çok farklı kullanımlar ve tartışmalar vardır. Bu nedenle, Türkiye'nin yakın tarihinde gerçekleşen ordunun sivil siyasete müdahalelerini nitelemek için darbe kavramından ziyade askeri müdahale kavramını kullanmak daha doğru olacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de demokrasinin gelişimini belirleyen durumlardan biri sivil asker ilişkisidir. Sivil asker ilişkisine ilkin ordu merkezli bakarsak, Türkiye'de Türk ordusunun konumu bu konuda belirleyicidir. Türk ordusu toplumun merkezinde

[13] Wikipedia, http://tr.wikipedia.org/wiki/Askeri_m%C3%BCdahale (16.07.2011)

yer alan[14] ve kendini siyaset üstü konumlandırarak güçlü bir özerkliğe sahip olan köklü bir kurumdur.[15] Bunun dayanağını ise modern Türkiye'nin kurulmasını sağlayan bağımsızlığın kazanılmasında ve modernleşmede Türk Ordusunun temel aktör olması oluşturur. Modern Türkiye'yi ve ideolojisi Kemalizm'i korumayı kendine görev addeden ordu, rejim tehdit algılamaları içerisinde birçok kez sivil siyasete müdahalede bulunmuştur.

Türk demokrasisi askeri müdahalelerden ve parti liderlerinin bunlara tepkilerinden önemli ölçüde etkilenerek gelişimini sürdürmektedir. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasındaki devamlılığı esas alırsak, 19. yüzyıldan bu yana asker siyasetin içerisindedir. Sivil – asker ilişkisi çerçevesinde devamlılık askerde olduğuna göre değişen sivil siyasettir. Öyleyse, Rustow'un da dediği gibi, askeri "devrimlerin" kaynağı olan sivil ile asker arasındaki çatışma genelde sivil siyasetteki değişimlerden kaynaklanmaktadır.[16] Süleyman Demirel ise askeri müdahalelere ya ana muhalefet partisi başkanı ya başbakan ya da cumhurbaşkanı olarak tanıktır. 27 Mayıs askeri darbesinin iktidardan devirdiği partinin varisi olan bir partiye 4 sene sonra genel başkan olan Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinde Başbakan, 28 Şubat döneminde ise cumhurbaşkanıdır. Demirel'in hayatı bu askeri müdahalelere tanıklık etmekle kalmaz, siyasi ve idari konumları nedeniyle aynı zamanda onların Türk siyasetine olan etkilerinde belirleyici rol oynar. Bu etkilerde şüphesiz ki Demirel'in askeri müdahalelere karşı takındığı tavır belki de en önemlisidir.

---

[14] Semih Vaner, "The Army", *Turkey in Transition New Perspectives,* Oxford Universty Press, Oxford, 1987, s.237

[15] Ümit Cizre Sakallıoğlu, "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics,* vol.29 no:4, 1997, s.152

[16] Dankwart A. Rustow, *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, New Jersey, 1964, s.371

Bu açılardan, Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutumunu incelemek; önce Türk siyasal hayatının önemli bir bölümünü yaşayan bir vatandaşın, sonra büyük kitleleri peşinden koşturan popüler bir liderin, sonra Türk toplumsal yapısının çevresini temsil etmekle beraber ülkenin kaderini belirleyen iktidara her an talip bir siyasal akım olan merkez sağın liderinin ve nihayetinde sivilliğin; siyaset ya da demokrasinin askere karşı tutum ve davranışlarını incelemektir. Ayrıca, bu inceleme siyasal şartların devlet adamları, parti liderleri ve ordu üzerindeki etkisini inceleyerek sivil asker ilişkilerinin gelişimi ve değişimi ardındaki nedenleri de ortaya çıkarmada önemlidir. Sonuçta, bu konuyu incelmek merkez sağı ve Türk siyasal yapısını da önemli bir biçimde incelemek demektir.

Bu değişimin konumuz açısından özel önemi ise Demirel'in demokrasiye karşı askeri müdahalelere farklı zamanda farklı tepkiler vermesi, hatta 90'lı yıllarda, özellikle 28 Şubat döneminde bu konuda bir kopuşun yaşanmasıdır. Bu doğrultuda kaleme alınan bu tez Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutumunu belirleyen etkenleri incelemeyi, bu etkenlerle o dönemlerdeki Türk siyasetini etkileyen olay ya da durumlarla karşılıklı etkileşimini açıklamayı ve Demirel'in askeri müdahalelere olan tepkilerine toptan bakarak devamlılığı ya da kopuşu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Şüphesiz ki Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutumunda iç ve dış birçok etken rol oynamıştır. Merkez sağın ve Demirel'in siyasi düşüncesi ve ideolojisinin yanında 2. Dünya Savaşı sonrasından milenyuma kadar olan zamanda Türk ve Dünya tarihini oluşturan olaylar bu konuda da etkendir. Yine, Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısı, ekonomi ve dış politikaları önemlidir. Fakat, bu etkenleri sınırlamadan konunun incelenmesi mümkün değildir,

eğer sınırlama yapılmazsa eksik kalacaktır. Bize göre Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutumunda en önemli etken ideolojilerdir. İdeolojiler Demirel'in askeri müdahaleler konusundaki değişkenlik sorununu açıklamada önemli bir anahtar olacaktır. Bu nedenle, tez Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutumunu ideolojiler temelinde inceleyecektir.

Sosyal bilimlerde tarifi en zor kavramlardan biri olan ideoloji, belli bir sosyal sınıfın dünya görüşünü yansıtan veya bireyi sosyal bağlamda konumlandıran sistematik fikirler kümesidir.[17] Belli başlı ideolojiler ise; liberalizm, muhafazakârlık, sosyalizm, Marksizm, komünizm, anarşizm, milliyetçilik, faşizm, dini fundamentalizm ve feminizmdir. Bir yönetim biçimi olan demokrasi her ne kadar bir ideoloji olmasa da başta liberalizm ve sosyalizm olmak üzere birçok ideolojinin temel kavramlarından biri haline gelmiştir. Bu açıdan bir ülkedeki siyasi ilişkilere demokrasi açısından bakmak aynı zamanda ideoloji açısından önemli fikir verecektir. Türkiye'de sivil asker ilişkilerinin analizinde demokrasi dışında muhafazakarlık, milliyetçilik ve Atatürkçülük önemli siyasal unsurlardır. Türkiye;'de muhafazakarlığın önemli siyasal unsurları ise siyasal devletçilik ve dindir. Bu nedenle, Demirel- askeri müdahaleler ilişkisi demokrasi, dini muhafazakârlık, milliyetçilik, siyasal devletçilik ve Atatürkçülük konularında olmak üzere beşe ayrılarak incelenebilir. Bu beş ideoloji dışında merkez sağın en çok ilişkilendirildiği ideoloji liberalizmdir. Bu tezde Demirel-askeri müdahaleler konusunda liberalizm dışarıda bırakılmıştır. Bunun önemli bir nedeni liberalizm-merkez sağ ilişkisinin demokrasi aracılığıyla dolaylı olarak kurulması ve demokrasi dışarıda bırakıldığında siyasal liberalizmden geriye pek bir şey kalmadığıdır.

[17] Heywood, age. s.7

Askeri müdahaleler karşısında Demirel'i incelemek birçok zorlukları da beraberinde getirmektedir. En başta, Türk siyasetinin karışıklığı, değişkenliği ve çok yönlülüğü birçok siyasal liderin ve görüşün anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Monarşik Osmanlı Devleti'nden demokratik Cumhuriyete geçiş, elitist batılı modernleşme, merkez çevre ayırımına yol açan toplum yapı, farklı etnik kökenlerden oluşan toplum yapı, sivil devlet ilişkisinin sorunlu olması, ekonomik gelişmenin sürmesi ve bundan etkilenen sosyal ve kültürel değişim burada temel dinamiklerdir. Bu değişime dönemler açısından bakarsak, Cumhuriyetçi modernleşmenin ve ulus devletin oluşturulmaya çalışıldığı tek parti dönemi, ülkenin batının yanında yer aldığı ve toplumun şehirleşme ve kapitalizm ile yüzleştiği çok partili dönem, liberal ekonominin ve milliyetçi muhafazakâr ideolojinin baskın olduğu 80 sonrası dönem ve post modernist dönem birbirinden farklıdır. Neticede, değişen Türk siyaseti içerisinde siyasi partiler ve liderleri de değişmek durumundadır. Örnek olarak, değişen sadece merkez sağ ve Demirel değildir, Kemalist CHP ile "ortanın solu" CHP arasında ve muhafazakâr MHP ile "laik Kemalist MHP" arasında da büyük fark vardır. Eğer Demirel'in bu kadar farklı dönemleri içeren siyasi hayatı uzun sürmeseydi, değişkenliği de az olacaktı.

Türk devlet geleneği içerisinde askerin siyasete müdahale etmesi ya da siyasetten tam ayrılamaması da değişkenliğin önemli kaynaklarındandır. Fakat bu ayrışma zorluğunun nedeni askerin darbeler şeklinde siyasete müdahale etmesi değil, aksine siyasetçilerle politikalarda başat bir şekilde ortak hareket etmesidir. Asker ne siyasetten tam olarak ayrılabilmiş ne de sivil iradeye tam karşı gelerek bir askeri sistem oluşturmuştur. Bu durum devlet içerisinde özümsenmiş ve muhafazakâr ya da milliyetçi parti ya da görüşlerce kabul edilmiştir. Güvenlik ve terör konularında hükümetlerin asker ile ortak hareket etmesi ve diyalog içerisinde bulunması ise bir

nevi zorunluluktur. Sonuçta askerin sivil siyasetle olan ilişkisi karşılığında askere ve askeri müdahalelere karşı tutumlar da karmaşıklaşmıştır. Siyasetçilerin seçim sürecinde ve hükümet dışında askere karşı olan yaklaşımları netken, özellikle hükümet partilerinin bu konudaki değişken ve uzlaşmaz görünen tavırları vardır, çünkü Türk ordusu bütün gücü ve özerkliği ile durmaktadır ve ülke yönetiminde asker ile iyi ilişki ve ittifak çoğu zaman gerekli ve bazen zorunludur. Bu nedenle, hangi hükümetin askerin yanında ve karşısında olduğu belli değildir.

Yine, merkez sağın siyaset-asker ilişkileri açısından "ikili" işlevi de önemlidir. Şöyle ki; her ne kadar merkez sağ çevrenin ya da halkın siyasi görüşü olarak düşünülse de aynı zamanda muhafazakâr ideolojisinin de etkisiyle devleti sayan, bilen ve onu yönetmeye talip konumdadır ve devlete de uzak değildir. Bu özellik merkez sağ partilerin halk ile devleti buluşturma projesi diye bahsettikleri hedef ya da politikanın temelidir. Bu yüzden, merkez sağ partileri ve liderleri ordu ile iyi ilişkiler kuracak şekilde, topyekûn orduya karşı olmadıkları ve aynı zamanda sivilleşme ya da demokratikleşmeyi ne pahasına olursa olsun savunmadıkları gibi, orduya karşı olmasını gerektirecek şekilde demokrasiyi, dini özgürlük temelli din-laiklik anlayışını ve merkez sağ partilerin iktidarını deviren darbelere karşı oluşu savunmuşlardır. Bu açıdan merkez sağın lideri Demirel'in zaman zaman asker ile uyuşması ve zaman zaman ona karşıt ve sert tutumu uzlaşmaz görünse de anlaşılabilirdir.

Konuyu zorlaştıran bir başka durum ise Demirel'in kişiselliği ile siyasiliğini birbirinden ayıramamamızdır. Her ne kadar bir siyasi liderin içinden çıktığı siyasi çevrenin ya da partinin ideoloji ve görüşlerini benimsememiş olacağı düşünülemese de, birçok ideolojinin temel oluşturduğu merkez sağın liderinin siyasi tabanından farklı düşünmesi fakat parti ideolojisi ve

tabanına göre hareket etmek zorunda kalması da olanaklıdır. Nitekim, 90'lı yıllar ve 28 Şubat hariç acaba Demirel siyasete girmeseydi kişisel özellikleri ve inançları farklı olur muydu, ya da Demirel aslında öyle olmamasına ve düşünmemesine rağmen parti ve ideolojisine göre mi hareket etti anlamındaki soruları cevaplamak zordur. Buna benzer bir şekilde, Demirel'in darbeler anındaki konumu ve makamı da ayrıca düşünülmesi gerekir. İlkin, muhalefette ya da iktidarda oluşu darbelere karşı olan tepkilerin dozunu ve tarzını değiştirir. Dahası, siyasette ve makamlarda geçirilen süreler tecrübe ve davranış değişikliği açısından önemlidir. Şüphesiz ki Demirel'in ilk ana muhalefet partisi lideri oluşuyla ve 30 yılın ardından 90'lı yıllarda Başbakan oluşu arasında fark olacaktır. Sonuçta Demirel'i ait olduğu siyasal ideolojiye göre değerlendirdiğimizde farklı Demirel'ler bulmak mümkündür.

Son olarak, darbelerin niteliği ve ordu içinde hangi görüşlerin iktidarda olduğu da önemli bir etkendir. Aslında Türk ordusunun temel ideolojisi milliyetçilik ve laiklik gibi temeller üzerinde yükselen Kemalizm ya da Atatürkçülük olduğu ve bunun bir bütünlük ya da birliktelik oluşturduğunun düşünülmesi gerekliyse de bu ideolojinin hangi unsurunun darbe yapmaya temel oluşturduğu da önemlidir. Kabaca söylenirse, 27 Mayıs darbesi laiklik güdüsüyle subaylar tarafından yapılırken, 71 ve 80 darbeleri milliyetçilik güdüsüyle generaller tarafından yapılmıştır. Darbenin temel işlevinin ve darbecilerin/cuntacıların farklı oluşu ona karşı olacak tepkileri de farklılaştıracaktır. Merkez sağın ya da Demirel'in 27 Mayıs ve 12 Mart darbelerine farklı tepkilerinin altında yatan bir etken de budur. Ama yine de tüm bunlara rağmen, Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutumunu bilimsel olarak incelemek ve aralarındaki bütünlük ve kopuşu bir bilimsellik ve bütünlük içerisinde açıklamak mümkündür. Tezin ulaşmaya çalıştığı hedef de tam budur.

Süleyman Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutumu konusu itibariyle Türk siyasi tarihi, sivil-asker ilişkisini ve liderliği, zamanı itibariyle Türk siyasal hayatının önemli bir kısmını ve şahsı itibariyle de bir siyasal lideri kapsar. Tez iç içe girmiş bu başlıklardan konuyu ve şahsı askerin siyasete müdahalelerini, siyasi rolünü ve ideolojisini ayrıca incelemeden Demirel'in tutum ve davranışlarını merkeze alarak sınırlandıracaktır. Bu nedenle Demirel - asker ilişkisi konunun kendisi olmasına karşın ağırlıklı olarak Demirel taraflı anlatılacaktır. Bununla birlikte konunun tam anlaşılması için askeri müdahalelerin arka planları, siyasal dönemlerin etkileri, önemli siyasal olaylar ve merkez sağ ideolojisi de göz önünde bulundurulacaktır. Tez, zamanı ise Demirel'in AP Genel Başkanı olduğu 1964 yılından Cumhurbaşkanlığının bitiş yılı olan 2000 yılına kadar olan dönemle sınırlandıracaktır. Bununla birlikte Demirel'in sonraki siyasal hayatını önemli ölçüde etkileyen aile, eğitim ve bürokratlık hayatı ile AP'nin bir anlamda başlangıcı olan Demokrat Parti ve lideri Menderes göz önünde bulundurulacaktır.

Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutumunda belirleyici olan ideolojik etkenler; demokrasi, dini muhafazakârlık ve laiklik, siyasal devletçilik, milliyetçilik ve Atatürkçülük olmak üzere beş başlıkta incelenebilir. Her başlığın Demirel - asker ilişkisinde ayrı bir sonucu ve belirleyiciliği vardır. İşte tezin temel iddiası bu siyasal unsurların Demirel'de karşı olmadan ittifak etmeye kadar birçok şekilde askeri müdahalelere yaklaşımda etkili olduğudur.

1. BÖLÜM

DEMOKRASİ AÇISINDAN ASKERİ MÜDAHALELER KARŞISINDA DEMİREL

Demokrasi merkez sağın temel siyasal unsurlarından biridir. Askeri müdahalelerle ilişkisi bakımından, Demirel Türk siyasal tarihinde demokrasi konusunda en fazla konuşulan liderlerin başında gelir. Demirel'in demokrasi anlayışının şartlara ve siyasi dönemlere göre değiştiği ve Cumhurbaşkanlığı döneminde, özellikle 28 Şubat döneminde öncesine göre büyük kopuşlar yaşadığı tartışılsa da, onun demokrasi anlayışı sadece kendisinin değil lideri olduğu partilerinin ve de merkez sağın asker ile olan ilişkilerinde temel etkenlerden biridir. Bu siyasal çizginin ve Demirel'in askeri müdahalelere karşı oluşunun teorik temeli en başta buradadır. Demokrasi genellikle Demirel'in askeri müdahalelere karşı olmasına neden olmuştur.

1. Demokrasi ve Türkiye'de Gelişimi

Demokrasi Yunanca halk anlamındaki "demos" ve iktidar anlamındaki "kratos" kelimelerinden oluştuğundan kelime anlamı olarak "halkın iktidarı" demektir. Siyasal bir kavram olarak demokrasi ise halkın iktidarına dayanan bir siyasal yönetim biçimidir. Siyasal yönetimleri kabaca; tek kişinin (monarşi), soyluların (aristokrasi), belirli bir sınıfın (oligarşi) ve halkın (demokrasi) yönetimleri olarak belirleyebiliriz. İlkin Aristo ve Platon olmak üzere birçok filozof siyasal yönetimleri biçimlendirmiş ve demokrasinin tanımını yapmıştır. Demokrasiyi Aristo halkın çoğunluğunun kendi özel çıkarlarına yönelik kararlar aldığı ve uyguladığı bir yönetim adı, Platon ve Aquinas halkın yönetimi, Hobbes halkın egemenliğine

dayalı yönetim, Locke toplumun kurduğu ve yönettiği siyasal düzen, Montesque egemenliğin halkın elinde olduğu yönetim ve Rousseau çoğunluğun yönetimi olarak tanımlamıştır.[1] Demokrasi ilkin Atina ve diğer Yunan şehirlerinin bütün vatandaşların yer aldığı meclisler vasıtasıyla yönetimi için kullanılıyordu. Bu, doğrudan demokrasiydi. Romalılar ise halkın yönetime katılımının sınırlı olduğu bir Cumhuriyet kurmuşlardı.[2] Halkın yönetime doğrudan katıldığı demokrasi Rousseau'nun ifadesiyle günümüzde sadece bir idealdir. Uygulamada bir değer taşımayan doğrudan demokrasiye ise yarı doğrudan demokrasi ya da temsili demokrasi ile ulaşılmaya çalışılmaktadır. "Temsili demokrasi halkın kendisini yönetecek temsilcileri seçmesi ve onlara yönetme yetkisini devretmesi demektir."[3] Dahl'a göre demokrasi etkin katılım, oy kullanma eşitliği, bilgi edinebilme, gündem üzerine söz söyleme hakkı ve yetişkinlerin dahil olması unsurlarını içermekteyken temel haklar, özgürlükler, eşitlik, sivil toplum ve hukuk devleti ile yakından ilgilidir.[4] Bunların yanında halkın yönetme rolünde bulunduğu zaman ise seçimlerdir (ve kamuoyudur). Bir demokraside iktidarın egemen halk tarafından kullanımı seçimler ile (dolayısıyla temsilciler ve partiler ile) ölçülebilir. Bu ise halkın yönetime katılımı ile mümkündür ve katılmayanların dışarıda kalması ile sonuçlanır. Demokrasi iktidarın aktif demosta bulunduğu bir siyasal sistemdir.[5]

Günümüzde temsili demokrasinin batıda en yaygın uygulanış biçimi çoğulcu demokrasi ve Anayasal demokrasi temelinde işleyen liberal demokrasidir. Demokrasinin

---

[1] Coşkun Can Aktan, "Siyasal Yönetim Biçimleri ve Demokrasi", *Gerçek Liberalizm Nedir?,* T Yayınları, İzmir, 1994, s.4-7

[2] Robert Dahl, *Demokrasi Üstüne*, çev. Betül Kadıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001, s.11-13

[3] Aktan, age. s.8

[4] Dahl, age. s.40-48

[5] Giovanni Sartori, *Demokrasi Kuramı,* çev. Deniz Baykal, Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara, 1987, s.47-60

en fazla ilişkilendirildiği ideolojinin liberalizm olması ortak noktalarının bireycilik olmasından ve batıda her ikisinin beraber uygulanmasından ileri gelmektedir. Bu kavram aynı zamanda günümüz demokrasi ilkelerini kapsaması açısından önemlidir. Liberal demokrasi batı toplumlarında varolan siyasal kurumları, hukuk kurallarını ve onların oluşturduğu siyasal süreci tanımlamakta kullanılmaktadır. Liberal demokrasi genel ve eşit oy ilkesini, seçimlerle iktidarın el değiştirmesini, halkın temsil edildiği kurumların varlığını, hukukun üstünlüğünü ve düşünce, anlatım ve örgütlenme özgürlüğünü içermektedir.[6] Tüm karar alma yöntemleri arasında çoğunluk en alışılmış ve en önemli yöntem olduğundan demokrasi halkın çoğunluğunun tercihinin belirli bir yönde kullanılmasıyla işlemektedir. Bu anlamda demokrasi elitizmi ve aristokrasiyi reddeder. Fakat bunun yanında azınlığa hukuk ile tanınmış bazı hakların da verilmesi gerekmektedir. Çoğunluk her ne kadar oran ve kitle ve oyların rasyonel olması açısından belirsiz olsa da günümüzde çoğunluğun tercihini belirleyecek başka yol yoktur. Bu anlamda günümüzde işleyen demokrasideki çoğunluk oylamaya katılanların çoğunluğu yani aktif halkın çoğunluğudur. Demokrasilerde çoğunluğun iradesi milli irade olarak ortaya çıkmaktadır. Milli irade bir milletin tüm dilek ve istemlerinin biçimlenmesi anlamında kullanılmakta ve demokrasilerde çoğunluk partileri iktidar ve güçlerini ona dayandırmaktadırlar.[7] Demokrasinin en önemli mücadelesi bireyin özgürlüğünü kısıtlayan devlete ilişkin olduğundan iktidarın yasalarla sınırlandırılması onun temel bir unsurudur. Demokrasinin diğer temel ilkeleri olan hukuk devleti ve güçlerin ayrılığı da ancak yasaların ve onun üstünlüğünü sağlayan Anayasanın olması halinde gerçekleşir. Buchanan Demokrasinin temel ilkelerinden birisi olan bireysel özgürlüğün ancak devletin faaliyet alanı

[6] Levent Köker, *Demokrasi Üzerine Yazılar,* İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s.29

[7] Toktamış Ateş, *Demokrasi,* Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995, s.140-153

ve çerçevesinin Anayasal normlarla sınırlandırılması halinde bir anlam ihtiva edebildiğini söylemektedir.[8]

Avrupa'da demokrasinin gelişimini tetikleyen siyasal ve entelektüel değişim belirli bir süre sonra Türkiye'de de etkili oldu ve demokratikleşme başladı. Osmanlı Devleti mutlak ya da teokratik bir monarşiydi. Halife unvanına sahip olan hükümdar, padişah devletin başıyken ulema ve askerlerin ağırlıkta olduğu devlet adamları yönetimin önemli unsurlarıydı.[9] 17. yüzyıldan itibaren devlet sisteminin yanında sosyal ve ekonomik yapının bozulması ve batının gerisinde kalması öncelikle devlet sisteminde başlayan bir yenileşmeye ve batılılaşmaya neden olmuştur. Yenileşme öncelikle teknik olarak batının gerisinde kalındığını kabulü ile askeri ve teknik alanda ve eğitimde başlamış sonra devlet sistemine devam etmişti. Tanzimat dönemine kadar olan ve 3. Selim ile başlayan ve 2. Mahmut döneminde doruk noktasına ulaşan yenileşme özellikle meşveret, kabine ve kamu hukuku gibi yeniliklerle yönetimde, teknoloji ve eğitim gibi uygulamalarla askeri alanda ve yüksek eğitim ve sekülerleşme gibi özelliklerle eğitimde önemli reformları içermiştir. Fakat Tanzimat dönemine kadar olan yenileşme batılı değerleri esas almaktan ziyade geri kalmışlığı gidermeyi amaçlayan devlet sisteminde reformları içermiştir. Askeri modernleşme olarak başlayan Osmanlı yenileşmesini ilk dönemlerde (18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk dönemi) bir modernleşme projesi, hele bir çağdaşlaşma olarak asla düşünemeyiz.[10] Demokrasi açısından ise batılı devlet sisteminin kısmen uyarlanması dışında yönetim sistemi açısından bir değişiklik getirmemiştir. Batılı değerlerin esas alınarak siyasi ve hukuksal kurumların değişimi Tanzimat ile başlamıştır.

[8] Coşkun Can Aktan, "21.Yüzyıl ve Anayasal Demokrasi", *Yeni Türkiye*, Eylül-Ekim 1999, s.600

[9] Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.22

[10] Cemil Koçak, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 9 Dönemler ve Zihniyetler,* ed. Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.73

1839'da ilanı ile başlayan Tanzimat dönemi kişi hakları ve özgürlüklerini garanti altına alacak hukuk düzenini, yönetimi ve hukukuyla modern bir devleti ve ekonomik gelişmeyi getirmiştir.[11] Modern siyasal sistemin ve demokrasinin temel ilkelerinden olan hukuk devleti, yasallık, insan haklarına saygı, laiklik ve çağdaşlaşma ve yine demokrasinin olmazsa olmazlarından iktidarın sınırlanması açısından önemli kazanımlar Tanzimat dönemi ile gelmiştir.[12] Öyleyse, Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyete kadar olan dönemde mutlak monarşi devam etse de hukukilik ve modern devlet yönetimi ile iktidarın sınırlanması sağlanmış ve demokrasinin birçok temel ilkesinin yerleşebileceği bir zemin hazırlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde rejim değişikliği Birinci Meşrutiyet ile mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçiş ile olmuş ve demokrasi biçimsel olarak da gelişmiştir. Anayasa ve meclis 1. Meşrutiyet'in 1876 yılında ilan edilmesiyle oluşmuş ve padişahın yanında parlamentonun bulunduğu meşruti monarşi kurulmuştur. Osmanlı'da 1. Meşruiyet ilginçtir ki modernleşme hareketi içerisinde ama Tanzimat'a muhalefette yer alan genç yönetici elitlerin çabaları ile gelmiştir. Yeni Osmanlılar diye adlandırılan ve muhalefet içerisinde yer alan batılı aydın ve yönetici elitler aynı zamanda devlet kadroları ile ilişkili olduğundan geleneği de yansıtıyorlardı. Devleti kurtarma gayreti içerisinde olan yeni muhalefet benimsedikleri modernleşme anlayışına uygun bir yönetim biçimini, meşrutiyeti getirme çabasındaydılar. Çözüm ise sorunun kaynağında devlet katındaydı. Sihirli formül ise ülkenin ve devletin bir arada kalmasını sağlayacak bir anayasaydı.[13] Padişah değişikliği ile Yeni Osmanlılar amacına ulaştı ve 1876'da yeni bir Anayasanın ilanıyla meşrutiyet de ilan edildi. Mutlak monarşinin geleneksel hakları da güvence altına alınmasına rağmen Kanun-i Esasi Tanzimat'la başlayan

[11] Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey,* Mcgill Universty Press, Montreal, 1964, s.80-154

[12] Tanör, age. s.118

[13] Koçak, age. s.72-82

hukukta batılılaşma ve çağdaşlaşmanın zorunlu bir aşamasıdır. "İnsan hakları, siyasal haklarda eşitlik, sınırlı olsa da yönetime katılma, parlamento denetiminin kurulması, padişah hak ve yetkilerinin sınırlandırılması bakımından hukuki ve siyasi bir inkılaptır."[14] Görüldüğü gibi Türkiye'de demokratikleşme Osmanlı Devleti'nin modernleşme hareketleri içerisinde bir devlet projesi olarak yürütüldü. Sınıfsal mücadelelerin ve halk hareketlerinin sonucunda demokrasi rejimlerinin kurulduğu Avrupa'dakinin aksine Türkiye'de demokratik ihtiyaç halktan değil devletten kaynaklanıyordu. Anayasal sistem bile bir amaç değil devleti yeniden güçlü yapacak bir araç olarak kurulmuştu.[15]

2. Abdülhamit'in Meclisi kapatmasıyla sona eren Meşrutiyet devri Jön Türkler'in fikri ve eylemsel mücadelesiyle tekrar devam edecektir. Genç Osmanlılar gibi devletin kurtarılmasının yolunun Avrupai fikirler olan özgürlük ve adaletten geçtiğine inanan Jön Türkler aynı zamanda Türkçülük akımından da etkilenmişti. Özellikle askeri ve entelektüel alanda örgütlenen Jön Türk muhalefeti İttihat ve Terakki Partisi etrafında birleşmişti. 1908'de Partinin Makedonya'da Hürriyet İlanı ve baskıları neticesinde 2. Meşrutiyet ilan edildi ve Meclis tekrar açıldı. Jön Türklerin mücadelesi ve 2. Meşrutiyet'in ilanı öncekinden farklı olarak Batılı evrensel değerleri benimseyen geniş bir tabana oturmuş ve kökleri Tanzimat'a kadar uzanan uzun bir birikime dayanmıştır. Aynı zamanda 2. Meşrutiyet Türk ve Türk olmayan unsurların bir dış baskı olmadan liberal ve demokratik anlaşma zemini içerisinde giriştikleri ilk ve son harekettir.[16] 1909 Kanun-i Esasi değişiklikleri padişahın yetkilerini meclis lehine sınırlandırarak rejimi daha demokratik hale getirmiştir. Aynı zamanda 2. Meşrutiyetle birlikte birçok dernek ve siyasal partiler kurulmuş, sivil toplum ve ideolojik

[14] Tanör, age. s.165

[15] Koçak, age. s.72-82

[16] Tanör, age. s.175-178

hayat güçlenmiştir. Görüldüğü gibi, Türkiye'de demokratikleşme, önce 17. yüzyıldan itibaren süregelen ve Tanzimat döneminde doruk noktasına ulaşan Osmanlı'nın Batılı yenileşme hareketleri ile kendine zemin hazırlamış, 1. Meşrutiyet ile şekli olarak muttaki monarşiden kurtulmuş ve 2. Meşrutiyet ile gerçek ilkelerine sahip olmuştur. Sonuçta Türkiye'de demokratikleşme Osmanlı döneminde başlamış ve Cumhuriyetin kurulmasına dek sürekli bir ilerleme kaydetmiştir.

Modern Türkiye Osmanlı modernleşmesinin bir devamı olarak Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra ulus devlet esasında kuruldu. İstanbul'da varolan Meclis-i Mebusan Mustafa Kemal'in önderliğinde Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak devam etti. Yeni meclis sadece halkı temsil etmesi ve padişahı tanımaması açısından tam bir demokratikti. Milli egemenlik ilkesini benimseyen 1921 Teşkilat-ı Esasi ile birlikte yasama, yürütme ve yargı mecliste toplanmaktaydı. Saltanat'ın kaldırılmasının ardından 1923'de Cumhuriyet'in ilan edilmesi devletin rejimini monarşiden demokrasinin en iyi uygulanabileceği rejim olan Cumhuriyete çevirdi. Bu tarihten itibaren süren Kemalist modernleşme ve batılılaşma sekülerleşmeyi, hukuk devletini, bürokrasiyi ve demokrasinin birçok temel ilkesinin uygulanmasını beraberinde getirdi. Buna karşın tek parti rejiminin oluşu, reformların zorla uygulanması ve birçok özgürlüğün kısıtlanması, hukukun birçok alan ve özgürlükte uygulanamaması ve güçlü devlet demokrasinin temel ilkleri açısından önemi sorunlar oluşturmaktadır.

Cumhuriyetten 1945 yılına kadar geçen tek parti yönetimi önce kurucu ve lider Atatürk "tek adamlığının" sonra İsmet İnönü'nün "şefliğinin" toptan oluşturduğu Kemalist sistemin yönetim tarzıydı. Bu tek parti yönetiminin en önemli özelliği parti devlet bütünlüğüydü. Tek parti yönetimi her ne kadar Anayasal ve demokratik rejim içerisinde yer

alıyor gözükse de gerçekte siyasi sistem Anayasanın değil CHP tüzüğünün öngördüğü şekliyle işliyordu. Yine, gerçekte siyasi karar alma organı meclis değil dar bir kadroydu. Atatürk'ün liderliği ve tek adamlığından sonra bir başka lider İnönü önderliğinde bir tek adamlılık ve Kemalizm'den sonra "şeflik sistemi" oluşmuştu. Milli Şef'in yönetiminde bir seçkinler grubunun modernleşme çabasını yansıtan şeflik sistemi geleneksel Osmanlı yönetim tarzını bir sonucuydu.[17]

Tek parti döneminde ilkin 1925 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) ve 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla çok partili hayata geçiş denemeleri başarısız olmuştu. Bunun nedenini kısaca Kemalist rejimin henüz muhalefete hazır olmaması olarak açıklayabiliriz. Türkiye'de çok partili hayata geçiş tek parti yönetiminin, İnönü'nün kontrolü ve isteği doğrultusunda olmuştur. İleri demokratikleşmenin ilk işaretleri İnönü'nün 1944 yılında Meclis'te yaptığı konuşma ve 1945 yılında bu kez daha net, güçlü ifadelerle yaptığı Meclis konuşmasında gelmiştir.[18] Hükümetin Ocak 1945'te Meclise gönderdiği Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısının Mayıs görüşmelerinde CHP'li dört milletvekilinin muhalefet etmesi yeni bir partinin ilk somut işaretiydi. İnönü'nün çok partili sistemi onayladığı konuşmasının hemen ardından CHP'li muhalif milletvekilleri bir muhalefet partisi kurma fikirlerini hükümetin bu taleplerini kabul etmesi ile gerçekleştiriyorlardı. Kurulacak partinin önerilen tüzüğü Celal Bayar tarafından İnönü'ye sunulmuş ve bazı şartlarla birlikte kabul görmüştü. Böylece Ocak 1946'da Demokrat Parti Celal Bayar liderliğinde ve Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü tarafından

[17] Cemil Koçak, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.120-137

[18] Ergun Özbudun, *Challenges to Democratic Consalidation*, Lynne Rienner Publisher, Colorado ve London, 2000, s.14-15

kuruldu. Parti kısa sürede ülke çapında teşkilatlandı ve halk tarafından büyük bir rağbet gördü. Açık oy gizli sayım esasına göre yapılan 1946 seçimlerinde DP'nin başarısı gelecekte iktidarının ve kitlesel desteğin önemli bir göstergesiydi.

2. Merkez-Çevre İlişkisi ve Popülizm Açısından Merkez Sağda Demokrasi

Toplumun ortak kültür ve değerler etrafında bütünleşmesini merkez çevre kavramlarıyla ifade eden modernist teorisyenlerden Edward Shils merkez terimini siyaset bilimine taşıyan kişidir. Shils sembol, değer ve inançların toplumun merkezini oluşturduğunu ve topluma üyeliğin burada şekillendiğini ifade etmiştir. Merkezi değer ve inançlar ise toplumsal rızaya dayanmasına rağmen, kendiliğinden oluşmaz, toplumun merkezi kurumlarının tepe noktalarında bulunan elitler tarafından oluşturulur ve yayılır.[19]

Türk siyasi yapısı içerisinde merkez-çevre ilişkisi devlet sivil toplum ayrılığına dayanır ve geleneksel devletten sivilin etkin olduğu çok partili sisteme doğru evrimde belirginleşir. Merkez çevre ilişkisini Türk siyasetine uyarlayan kişi Şerif Mardin'dir. Her ne kadar Mardin makalesinde çevreyi DP ile özdeşleştirmişse de biz bunu diğer merkez sağ partileri için de geçerli kılıp merkez sağın hitap ettiği siyasal taban olarak çevreyi merkez sağın temel unsuru gibi algılayabiliriz. Mardin'e göre; merkez çevre arasındaki çatışma bir yüzyıldan fazla süredir devam eden modernleşme süreci içerisinde Türk siyasetinin altında yatan en önemli toplumsal çatışmadır. Osmanlı siyasal sisteminde merkezi sarayın şahsında Sultan tayin eder. 19. Yüzyıl Osmanlı modernleşmesiyle beraber bürokratik ve askeri elit toplum içerisindeki merkezi sınıfı oluşturur. Cumhuriyetten sonra bu sınıf Kemalist olarak ve

[19] Menderes Çınar, "Merkezsiz Siyaset Siyasetsiz Merkez", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 9 Dönemler ve Zihniyetler*, ed. Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.497

CHP çatısı altında merkeziliğini ve gücünü devam ettirir. Cumhuriyet sonrası Türk siyasal sisteminde kabaca CHP bürokratik merkezi temsil ederken, DP köylü, esnaf ve diğer orta sınıflardan oluşan demokratik çevreyi temsil eder.[20]

Merkez çevre ikiliği devlet sivil toplum ikiliğinde telaffuz edilirse, Cumhuriyetten bu yana temel iki siyasi gelenekten söz edilebilir: devletin resmi ideolojisinin temsilcisi Cumhuriyetçi CHP geleneği ve milletin sivil siyasetinin temsilcisi merkez sağ geleneği. Bu ikiliğin temeli Cumhuriyet devrimlerine dayanır. Cumhuriyet sadece bir rejim değişikliği değil tüm radikal toplumsal değişikliklerle devrim niteliğinde bir siyasi dönüşümdür. Bu dönüşüm tek parti otoriter yönetiminin idaresi ve tahakkümü altında topyekun batılılaşma ve sekülerleşmeyi öngören radikal bir kültür devrimini içermektedir. "Fakat Cumhuriyet idaresi, toplumdan, onun değerlerinden yabancılaşmış, bir siyasi projeyi tepeden topluma dayatan bir seçkinler idaresi olarak görüldü."[21] İşte DP'nin temel eleştirisi ve hareket ettiği nokta burasıdır. DP Cumhuriyetçi modernleşmenin toplumun özellikle manevi değerlerine ve rızasına uygun olarak gerçekleştirilmesini talep etmektedir.

Kemal Karpat gibi Metin Heper de egemen bir devlet ile merkez adına hareket eden siyasal seçkinler arasındaki bölünmeyi işlevsel (ekonomik) değil daha çok kültürel olarak açıklamıştır. Daima Atatürkçü düşüncenin bürokratik (Batılı, seküler) yorumu ihtilaf konusu olmuştur. İşte DP, hakimiyeti elinde bulunduran bürokratik elitin bu yorumuna karşı bir protesto hareketi olarak doğmuştur.[22] Toplumda siyasi ve ekonomik tüm tepkilerin bir bileşkesini oluşturan DP özellikle de Cumhuriyet devrimine karşı gelişen kültürel tepkiyi dile

[20] Şerif Mardin, "Center Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus,* Vol. 102, 1973, s.169-190

[21] Nuray Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi,* Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s.18-21

[22] Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği,* Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010, s.175

getirmiştir. "Böylece DP'nin kurulmasından sonra siyasal alan aynı zamanda bir kültürel savaş alanına dönmüş oluyordu."[23] Tek parti iktidarına karşı oluşan tepkinin en önemli kaynaklarından biri toplumun dini yaşantısı ve algılayışıdır. DP'nin toplumda hatırlanan en önemli icraatının ezanın Arapçalaştırılması olmasının ayrı bir önemi vardır. "Osmanlı'dan farklı olarak kendi merkezi siyasal değerlerini ve kurumlarını yaratmak ve toplumsallaştırmak isteyen Cumhuriyet, izlediği laiklik politikaları nedeniyle Müslüman toplumundan yabancılaşmış, ona bir ethos verememiştir."[24] Kemalist "devrimi" diğer devrimlerden ayıran en önemli fark kitlesel harekete dayanmaktansa elitler tarafından yürütülmesidir.[25] Fakat, asıl sorun yabancılaşmada ve elitizmde değil reformlar yoluyla merkezin toplumda oluşan dini bağlarını yok edecek yeni kurallar koymasıdır. Aslında bu bir Cumhuriyet idaresinin merkezden "batılı ve modern" ulus inşası projesinin ayağıdır. Bu üst kadronun kitleleri yukarıdan modernize etmesidir. Bu tehditkar dayatmanın tepki çekmesi ise kaçınılmazdır.[26] Aynı zamanda Atatürkçülüğün halkçılık anlayışına ve "Köylü milletin efendisidir" sözüne rağmen tek parti idaresi ayrıcalıklı elit grubu olarak görülmüştür. Merkez sağ politikalarının temelinde yer alan bu muhalefet toplumun farklı kesimlerini tek çatı altında topluyordu.

Burada bahsedilen bölünmenin ekonomik olmaması temelde Türk tarihsel ve toplumsal yapısı içerisinde gerçek manada sınıfların oluşmaması gerçeğine dayanır. Marksist ideolojiye göre, bir sınıfın tam anlamıyla sınıf olması için başka bir sınıfın açıkça baskın olması esastır. İşçi sınıfının oluşması içinse burjuvazinin oluşması ve bunun içinse kapitalizmin gelişmesi zorunludur.[27] Türkiye'de ise devlet destekli kalkınma ve devletçilik

[23] Mert, age. s.40

[24] Çınar, age. s.501

[25] Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.165

[26] Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.151

[27] Karl Marx, *Toplumbilimsel Yazılar Seçme Metinler,* Cem Yayınevi, İstanbul, 2005, s.286-287

politikaları hariç kapitalizmin gelişmesi ne tam manada ne de Avrupa ülkelerindeki kadar erken olmuştur. Türkiye'de bir sınıf olmaktan ziyade eğitimli, seçkin ve zengin bireyleriyle en fazla sınıf benzeri bir yapılanma olan Türk bürokrasisi vardır.[28] Türk elit bürokrasisi tek parti idaresi altında batılı bir modern ülke ve ulusu yaratma ve Cumhuriyeti koruma işlevleri içerisinde hareket etmektedir. Cumhuriyetle birlikte önce ulusal sermaye oluşturma sonra devletçilik politikaları bürokrasinin ekonomi üzerindeki etkisiyle beraber yürüse de doğrudan kendisini geliştirmeye yönelik değildir. Bürokrasi işlevini kendi çıkarları üzerine değil, sınıfsız bir toplum, millet üzerine bina etmiştir. Dolayısıyla, sınıf benzeri bir yapılanma olan Türk bürokratik eliti temelde ekonomi değil ideoloji kaynaklıdır.

Türk siyasal sisteminde bürokrasinin merkezde olması üzerinde durmak gerekir. Uzun zamandır Türkiye'yi Batılılaştırma misyonunu üstlenen bürokratik seçkinler, Metin Heper'in ifadesiyle, aşkın devleti kalıcı kurarak siyasal merkezin bir boyutu haline geldiler. Savunulan politikalar ve uygulanan otoriter yöntemlerle Kemalist çizgi ile özdeşleştiler. Demokratik seçkinler kendilerini modernleşme kadar demokratikleşme konusunda da yegâne yetkin ve halkın değil, milletin gerçek temsilcisi olarak gördüler ve meşruiyeti burada aradılar. Bu nedenle tehdit olarak gördükleri çevre ile iyi ilişki kurmaları mümkün değildi.[29] Bürokrasinin bahsedilen dönüştürme işlevi dışında ekonomi üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkisi de kendisinin merkezde yer almasına önemli bir dayanak oluşturur. Tek parti döneminde devletçilik politikaları içerisinde üretim araçlarına doğrudan sahip olan devlet özel üzerindeki kontrol işlevini bırakmazken çok partili dönemde ithal ikameci politikalarıyla da korumacı ve yönlendirici olmuştur. Bu anlamda bürokrasinin ekonomik işlevi hep devam etmiştir. Ayrıca

[28] Korkut Boratav, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1991, s.11-14

[29] Heper, age. s.132-140

bürokrasinin burjuvaziyle kurduğu ittifaklar merkezi gücün ekonomi kaynaklı bir başka göstergesidir.[30]

Demokrat Parti'nin merkeze karşı çevreyi temsil etme işlevi Demirel'de halk-elit ayırımı içerisinde halkı temsil etme olarak yer alır. Demirel'in bu anlayışı aynı zamanda DP'nin de görüşünü yansıtması açısından önemlidir. Demirel'e göre sadece Osmanlı devlet yapısı içerisinde değil Cumhuriyet kurulurken bile halk yoktu, askeri-bürokrat elit halkı cahil görmekte ve onun yönetime katılmasını hoş görmemektedir. Bu yüzden çok partili sisteme de karşı çıkılmıştır. DP hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğunu savunan ve devletçiliğe karşı çıkan bir parti olduğundan ülkenin elitine karşı halkın ağırlığını ortaya çıkarmıştır. AP ise DP'nin mirasına sahip çıkarak 27 Mayıs'ın yıktığı halk yönetimini tekrar temsil eden parti rolüne sahip çıkmıştır. Ayrıca, Demirel toplumsal kökeninin halka dayandığını ve onlardan biri olduğunu her yerde belirterek halkın sözcüsü olma iddiasındadır. [31]

Merkez sağ çevrenin ve halkın temsilcisi olmasına rağmen aynı zamanda devleti bilen ve onaylayan bir konumda olduğundan merkeze de uzak değildir. Ayrıca, DP'nin kurulmasından bu yana tüm merkez sağ partileri her an iktidar adayı olduklarından devleti de yönetmeye hazırdırlar. Merkez sağın yönetici kadrolarının önemli bir kısmı devlet içerisinden gelmiştir. DP yönetici kadroları CHP içinden çıkarken, AP'yi emekli bir general kurmuş ve partinin lideri bürokratlıktan gelmiş ve yönetiminde birçok eski yönetici bulunmuştur. Zaten merkez sağ anlayışında devleti bir bütün olarak asla karşısına almak yoktur. Eleştiriler devletin kendisine değil, yöneticilere yöneltilir. Siyasal devletçiliğin ve muhafazakârlığın

[30] Keyder, age. s.156

[31] Ayşegül Komşuoğlu, *Siyasal Yaşamda bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008, s.262-264

güçlü ve kutsal devlet anlayışı merkez sağda vardır. İşte, merkez sağın bir başka işlevi de halk ile devlet arasında, merkez ile çevre arasında bir köprü görevi görmesidir. Ilımlılık ve orta yol siyaseti de bunu gerektirir. DP iktidarının bu işlevi iyi yerine getirememesi bir rejim bunalımı sonucunda merkezin hışmına uğrayarak alaşağı edilmesine neden oldu. Bir başka deyişle, "DP seçmenlerin desteğini kazanmakta ne kadar başarılı olmuşsa bürokratik elitlerle uzlaşma ortamını yaratacak mekanizma ve yaklaşımları geliştirmekte o kadar başarısız olmuştur."[32] Buna karşın AP'nin ve Demirel'in ise kurumlarla, özellikle de asker ile ilişkilerde ve denge politikalarında daha başarılı olduğu söylenebilir.

Merkez sağın temel siyasi tabanını merkez-çevre analizi kapsamında çevrenin oluşturduğunu belirtmiştik. Türk toplumsal yapısında çevrenin içerisine köylü, çiftçi, esnaf gibi neredeyse tüm orta-alt sınıflar girmekte ve kısaca merkeze dahil olmayan ya da uzak olan tüm kesimleri kapsamaktadır. O halde merkezde bulunan elit-bürokratik kesim dışarıda bırakıldığında çevre neredeyse halktan oluşur ve halk ile ilişkilendirilir. Bu anlamda merkez sağın hitap ettiği toplumun belirli kesimleri değil halktır. Merkez sağın önemli kavramlarından olan milli iradeyi düşündüğümüzde halkın millet ile beraber kullanıldığını görürüz. İşte, merkez sağda popülizm çevreden türemiştir.

Popülizm 19. yüzyıl ortalarında Çarlık Rusya'sının kapitalist gelişme sürecine bir tepki niteliği taşıyan Narodizm olarak bilinmektedir. 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde popülizm kavaramı modernleşme ile birlikte yeniden güncellenmiştir. "Yeni kullanımına göre popülizm siyasal bağımsızlığı için mücadele veren sömürge toplumlarda kitlelerin artan biçimde siyasal yaşama katılmakta olduklarını belirten bir kavramdır." Bu toplumlarda

[32] İlkay Sunar , "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedis*i, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.2081

kitlelerin büyük çoğunluğu kırsal alanlarda yaşadığı için kır kent ayırımı sömürgecilerle işbirliği yapan elitlere karşı duyulan nefretle birleşince popülizm ortaya çıktı. Popülizmde vurgulanan bir başka unsur ise kitlelerin karizmatik önderler tarafından yönlendirilmeleridir. Popülizm öncelikle Latin Amerika ülkeleri için kullanılan bir kavramken, Türkiye'de kendine özgü bir kavram olarak popülizm toplumsal ittifakları çok geniş tutmaktadır.[33]

Merkez sağın merkez ve "halk" ile olan ilişkilerini ve aynı zamanda da kendi kaderini belirleyen en başta popülizmdir. Popülizmi "iktidarı elinde tutan hâkim ittifakı ve ideolojiyi sorgulayan, bu ittifaka karşı iktidar dışı kalmış kitleleri harekete geçiren ideolojiler ve ya akımlar"[34] olarak düşünürsek, Türk siyasal ortamında merkez sağ popülizminin politikalarının belirleyiciliği açısından önemi ortadadır. Merkez ağırlıklı siyasal bir düzenden toplum ağırlıklı siyasal bir düzene geçişi sağlayan Demokrat Parti seçimle ve geniş bir toplumsal destekle iktidara gelmiştir.[35] DP'nin kuruluşu Türkiye'de çok partili demokratik sistemin başlangıcı olduğu kadar popülizminin de başlangıcıdır. DP'nin milli irade ve demokrasi anlayışının temelinde popülizm vardır. DP iktidarı boyunca milli iradenin sözcülüğünü üstlenmiştir. Menderes bütün güçlerini halktan aldıklarını dile getirmiştir.[36] AP ise DP'nin misyonunu üstlenen parti olarak kitlesel desteği 70'li yıllara kadar kendinde toplamıştır. 12 Eylül sonrası ANAP ve DYP yeni sağ partileri olarak geniş halk desteğini sağlamaya çalışmış ve bu yönde politikalar uygulamıştır.

---

[33] Galip L. Yalman, "Popülizm, Bürokratik Otoriter Devlet ve Türkiye", *11. Tez Kitap Dizisi*, Sayı 1, 1985, s.18-20

[34] Sunar, age. s.2076

[35] age.

[36] Adnan Menderes, *Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri Cilt 1*, ed. Haluk Kılçık, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, Cilt 1, s.189

Popülizm elbette ki sadece sağa, merkez sağa ait bir kavram değildir. Zaten, popülizmin karşılığı olan halkçılığı Atatürkçülüğün bir ilkesi olarak CHP'de görmek mümkündür. Fakat bu gerçek anlamda bir popülizm değildir. CHP ve tek parti iktidarı temelde kitle desteğine değil bürokratik elitlerin hakimiyetine dayanıyordu. Geleneksel toplumun reformlar yoluyla dönüştürülmesi halkın büyük bir çoğunluğunca desteklenecek bir durum değildi. Bu nedenle Kemalist halkçılığı kitlesel bir söylem olarak değil, toplumu değiştirmeyi amaçlayan projenin bir unsuru olarak görmek gerekir. İşte Demokrat Parti halkçılığı elitist ideolojiden çıkarıp kitlelerin istek ve özlemlerine dayalı bir popülist ideolojiye dönüştürmüştür. Kitlelerin temsilcisi olarak iktidara karşı bütünüyle durmak Cumhuriyet devrimleri açısından mümkün değildir, zaten DP'nin de inkılâplara toptan karşı olma durumu yoktur.[37] 70'li yıllarda sol içerisinde iki önemli popülist hareketin olduğu söylenebilir: biri demokratik sol ideolojisinde "ortanın solundaki" Ecevit CHP'si diğeri Kemalist gelenek üzerinde yükselmiş sosyalist devrimci hareket. Bu dönemde CHP ve Ecevit bizzat popülizm etrafında şekillenmiştir. Popülizmin temel söylemlerinden olan halk ve diğerleri tabiri Ecevit'te ezilme, sömürülme ve adaletsizlik kavramları üzerinden ayrılır. Ecevit CHP Kemalist geleneğinden ayrılarak halkçılık ve devrimcilik gibi sol ilkeleri popülist tarzda yeniden söylemler. Onda halkçılık halka rağmen anlayışıyla değil, "halk için halkla birlikte" söylemiyle yer alır. Demokratik sol siyaset içinde otoriterliğe ve askeri darbelere karşı söylem ve icraatları da bu yöndedir. Aynı zamanda yaşam tarzı ve giyim kuşamı onu popülist söylemlerin temellerinden biri olarak- halkın gözünde halktan biri yapar.[38]

[37] Sunar, age. s.2081

[38] Necmi Erdoğan, "Demokratik Soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar", *Toplum ve Bilim,* Sayı 78, 1998, s.23-28

Merkez çevre ilişkisine benzer biçimde popülizm temel karşıtlığını hakim ideoloji/ittifak ve halk üzerinden kurar. Yani toplumsal-siyasal alanı popüler kesimler ile egemen kesimler, halk ile iktidar bloku arasındaki antogonistik ilişki ekseninde tanımlar ve hegemonize etmeye çalışır. Ezen, sömüren güçlere karşı halka seslenerek ve popüler gelenek ve simgeleri kendine eklemleyerek kitle seferberliğine soyunur. Bu iki kamp arasındaki mücadele toplumsal-siyasal alanı belirler.[39] Merkez sağ geleneği içerisinde bu ikilik elit Kemalist devlet ve (tek parti dönemi) CHP'ye karşı halkı temsil etmek olarak yer alır.

Popülizm, yukarıda tanımlandığı gibi, halk adına hakim ideoloji veya ittifaka karşı kitlesel bir hareket olduğundan öncelikle halk ve halk adına hareket etmek popülizmin ta kendisidir. Buradaki halk genelde alt ve orta sınıftır. Çünkü üst sınıflar ve seçkinler zaten hakim ittifaktan yana oldukları için kaynaklara yakındırlar ve güç, para sahibidirler. Halk merkez dışındaki toplumun tüm kesimlerini kapsamayabileceği gibi bürokrat ve seçkinler gibi hakim güç ile ilişkilendirilen bazı grupları da içerebilir. Önemli olan toplumun büyük bir kesimini oluşturması, kitlesel olmasıdır. Bu yüzden Türkiye'de merkez sağ popülizmi sadece kendi hitap ettiği toplum kesimleri adına değil, tüm halk yani millet adına hareket etme iddiasındadır.

Popülizmi sivil toplum-devlet ilişkisi analizi içerisinde değerlendirmek gerekir. Popülizm sivil toplum adına hareket etmek olsa da sivil toplumun gelişmesiyle oluşan bir akım değil, aksine sivil toplumun gelişmediği az gelişmiş – gelişmekte olan toplumlarda görülen bir akımdır. Sivil toplum kurumlarının gelişmediği ülkelerde sivil toplum devlet ilişkisi bu kurumlar olmadan, doğrudan kurulur. Aynı zamanda bu kurumların yokluğu değişen ve siyasete katılan yeni toplumsal kesimler için de kurumsal yokluktur. "Az gelişmiş

[39] age. s.25

ülkelerde sivil toplum kurumlarının ve çoğulcu örgütlenmenin güçsüzlüğü karşısında popülizm yaygınlaşmakta, hatta hakim koalisyona karşı gelebilecek tek alternatif olarak ortaya çıkmaktadır."[40] Yalnız Türkiye'deki popülizm tek başına kitlesel bir güç halinde değil, partiler yoluyla gerçekleşmektedir. Meşrutiyet döneminden bu yana güçlü partilerin ve teşkilatlanmanın varlığı bir gerçektir. Bunun en büyük dayanağı ise sivil örgütlenmelerden olan partilerin devlet yönetimi ve idarecileri ile bütünleşmesidir. Bu anlamda her ne kadar sivil toplum örgütleri gelişmese ve tek parti yönetimi altında başka partilerin varlığına izin verilmese de, popülizmin oluşmasında geleneksel siyaset kurumlarının, partilerin rolü büyüktür. Hem Osmanlı son döneminin hem de Cumhuriyet döneminin kurumları DP ile başlayan merkez sağ popülizmine önemli katkılar sağlamıştır.

Türkiye'de halk adına karşı çıkılan, mücadeleye girişilen ise hakim ittifakı oluşturan bürokrasi, ordu ve (rejimi savunan) partidir. Bunların ortak özelliği elitist olmaları ve toplumsal kesimlerin istemediği yönde devleti harekete geçirmeleridir. Anlaşmazlığın ya da karşı çıkılışın hem kültürel – özellikle de dini – hem de ekonomik – kaynakların eşitsiz dağılımı - sebepleri vardır. Her ne kadar merkezi kurumların ideolojik zeminini hakim ittifakın hakim ideolojisi olan Kemalizm oluştursa da, ona doğrudan karşı çıkılmamaktadır. Merkez sağ partileri hiçbir zaman Kemalizm'e doğrudan karşı çıkmamış, kitleleri bu yönde harekete geçirmemişlerdir. DP'nin devamı niteliğindeki AP de ilkin idamların ve siyasi engellemelerin oluşturduğu tepkiyi yansıtmış, sonra kültür ve ekonomi alanlarındaki taleplerini hükümet icraatları ve patronaj ilişkileri ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Yeni sağ ise çevreyle beraber merkezin de içerisinde olduğundan popülist kadar devletçi politikalar uygulamıştır.

[40] age.

Popülizm aynı zamanda farklı ideolojik söylemleri bir arada tutar. Bu hem parti düzeyinde hem de liderler düzeyinde görülebilir. Popülist partiler birçok ideolojik söylemden eklemlenmiş karmaşık bir ideolojik duruş sergiler. Çünkü popülizm halkın farklı kesimlerinin taleplerini dikkate alırken farklı zamanlardaki farklı söylemleri de bir arada tutar. Fakat, illaki bu söylemler birbirine aykırı ideolojilerden beslenmek zorunda değildir, birbirini tamamlayan ve sağ ve sol sınırlarını aşmayan farklı ideolojik söylemler genelde bir aradadır. Merkez sağ popülizmi sağ sınırlar içerisinde kalırken "ortanın solu" popülizmi sol sınırlar içerisinde kalır. Bu açıdan Özal'ın sağın dört eğilimini temsil etme iddiası sağ popülizm içerisinde anlaşılırdır. Türkiye'de sağ ve sol popülizmin ortak ideolojik unsuru ise demokrasidir. Türkiye'de sağ olsun sol olsun popülist partiler demokrasi söylemleri içermek durumundadır.

Popülizmin en temel unsurlarından biri de kitleleri peşinden sürükleyecek karizmatik liderlerdir. Bu liderler halk adına hareket ettikleri gibi sade bir vatandaş imajındadır, halkın içinden çıkmışlardır. Bu aynı zamanda seçkincilik karşıtlığının önemli bir yansımasıdır. DP lideri Menderes her ne kadar karşı çıktığı seçkinlerden biri olsa da ve batılı bir hayat tarzı sürse de halk ile karşılıklı iletişimi çok kuvvetli olan popülist liderdir. Halka dayanmak ve karşılığında halk tarafından sevilmek merkez sağ liderliğinin olmazsa olmazlarındandır. Popülizm ile birlikte değerlenen önemli bir liderlik özelliği Menderes'te halk ile kurduğu yakın ilişkidir. Samet Ağaoğlu halkın Menderes sevgisini şöyle anlatır: "Halk Adnan beyi… kendi dilleri ile konuştuğu için en ufak dertleri ile ilgilendiği için seviyordu. Son yüz yılda Atatürk'ten sonra halkça Menderes kadar sevilmiş adam yoktur."[41] Merkez sağda asıl popülist lider kimliğini Demirel yansıtmaktadır. Sol da dahil Türk siyasetinde bu kadar popülizm ile ilişkilendirilebilecek başka bir lider yoktur. İleride açıklanacağı gibi, zira o hem gerçekten – köylü ve çoban olarak- halkın içinden çıkmıştır hem de halkın söylemlerini kendi söylemi

[41] Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s.41

yapıp milli irade söylemleriyle vesayeti üzerine almıştır. Yeni sağ döneminde ise tipik sağ popülist lider özelliğini yine iletişimi güçlü, yenilikçi söylemleri ve halk odaklı seçim çalışmalarıyla Turgut Özal yansıtır.

Merkez sağın siyasal tabanını batılılaşmış, şehirli bürokrat seçkinleri dışında kalan köylü, esnaf ve toprak ağaları oluşturuyordu. Dolayısıyla bu taban çoğunlukla toplumun alt ekonomik kesimlerini içeriyordu. İşte çevrenin, halkın bu kesiminin hak ettiği refaha kavuşması için ekonomik, kültürel ve eğitim olanaklarına sahip olması gerekir. Bu nedenle merkez sağın temel popülist politikalarının merkezinde geride kalmış bu kesimleri geliştirmek vardır. Halka hizmet anlayışı, sanayileşme ve kalkınma politikaları aynı zamanda bunu yansıtır. AP döneminde Demirel köylülerden ve köylülere hizmet etmekten yoğun olarak bahsetmiştir. Tüm bunlar aynı zamanda zenginleşmiş devlet elitlerine karşı yürütülen muhalefetin ve mücadelenin göstergesidir. "Sonuç olarak, Türkiye'de sağ siyasal gelenek başından itibaren büyük ölçüde birinci sınıf vatandaş olma mücadelesi ve hırsını harekete geçiren bir popülizmden beslenmiştir."[42]

Merkez sağın ekonomi politikalarının önemli bir diğer toplumsal dayanağını burjuvaziyle kurduğu ilişki oluşturur. Tek parti döneminin devletçi politikaları doğrultusunda korporatist bir yapı içerisinde ulusal burjuvazi devletle beraber ittifak kurmaya itilmişti. Yine kapitalist üretim ilişkilerine sahip olanlar içerisinde küçük üreticilerin ise önemli bir büyüklüğü vardır. Her iki kesim de devlet müdahalesi ve kontrolünden memnun değil ve serbest piyasa ekonomisini uygulamaya hazırdılar.[43] Ekonomik olarak geri kalmış küçük üretici serbest ekonomide büyük burjuvaziye yetişme fırsatı yakalayacakken burjuvazi de

[42] Mert, age. s.44-45

[43] Keyder, age. s.147-150

uluslararası kapitalizm ile beraber büyüyecekti. Gerçekten de, DP ile başlayan merkez sağın serbest ekonomik politikaları kapitalist anlamda sanayileşme doğrultusunda ekonomik bir kalkınma sağlarken diğer yanda burjuvaziyi daha da büyütmüş ve Anadolu sermayesini burjuvazileştirerek çevrenin de ekonomik kayaklardan yararlanma yolunu açmıştır.[44] Demirel'in "büyük Türkiye" söylemi popülist ekonominin en güzel sloganıdır. Bu nedenle uygulanan ekonomik politikalar hem burjuva için hem de küçük üreticiler, esnaf ve ağalardan oluşan orta sınıf zengin kesim için popülist olmuştur.

Merkez sağ parti ve liderleri popülizmden farklı çok öğeleri de içermektedir. Merkez sağ partileri için devlet ve toplumsal düzene verilen önem popülist zihniyetle bağdaştırılamayacak kadar güçlüdür. Popülist hareketlerde protesto önemli bir unsur iken, milli birlik ve beraberliğe verilen önem kitlesel tabana da yansımış, kitlelerin tepkileri hiçbir zaman siyaset boyutu ve milli düzen dışına taşmamıştır. Dahası, Demirel de güçlü bir lider olmasına karşın partileri tek başına kuran, temel ilkeleri belirleyen lider değildir. Demirelizm olmadığı gibi, Demirelsiz bir AP'yi düşünmek de mümkündür. Nitekim Demirelsiz bir DYP iktidar kalabilmiştir. Aynı şekilde, özellikle AP belli bir örgütlenme ve kurumsallaşma düzeyine sahip bir partidir.[45] Pragmatist gibi merkez sağa her zaman popülist açıdan bakmak merkez sağ içindeki devletçi - muhafazakar görüşleri görmemeye neden olur. Aynı zamanda DP ile arasındaki ideolojik bağlantıyı keser.

Günümüzde özellikle halkın kullanış biçiminde popülizm pragmatizm ile ilişkilendirilir. Demirel - asker ilişkilerinde ve onun askeri müdahaleler karşısındaki tutumunda değişikliğe yol açan popülizm kitlelere hitap eden ama daha çok değişken, geçici,

[44] age.

[45] Tanel Demirel, *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.129-130

tutarsız anlamdaki popülizmdir. Bu popülizmi pragmatizmden ayırmak mümkün değildir ve pragmatizm kavramının kullanılış zorluklarını da barındıracaktır. Demirel'i her iki anlamdaki popülizm ile açıklamaya çalışırsak, öncelikle popülizmin etkili oluğu durum 27 Mayıs darbesi sonrası DP'nin devamı niteliğindeki AP'nin demokrasi söylemi ve darbe karşıtlığını kullanarak kitlelere hitap etmesidir. Bu anlamda AP sonradan lideri olan Demirel'in bu doğrultuda devam deden söylem ve eylemleriyle demokrasiye ve milli iradeye vurgu yapmış, idamlardan duyulan tepkiyi dile getirilmiş, mağduriyet bakışı içerisinde adalet ve af konusunu işlenmiştir. Sonuçta, AP'nin ve Demirel'in ilk popülist politikası ılımlı olsa da orduya karşı olma durumu ortaya çıkmıştır.

3. Demokrat Parti'nin Demokrasi Anlayışı

Merkez sağın tarihi Türkiye'de demokratikleşmenin de tarihidir. DP'nin 1946'da kurulmasıyla demokrasinin en önemli ilkelerinden olan çok partilik ve serbest seçimler başladı. DP'nin kurulması aynı zamanda Türk siyasetine merkez sağ olgusunu kazandırdı. Merkez sağ partilileri kendilerini Türkiye'de demokrasinin öncüsü olarak sunarlar. Çünkü ilk defa yapılan çok partili ve serbest seçimlerle milletin tercihi ortaya çıkmıştır. DP'nin kurulmasının ardında yatan en büyük dinamik demokratikleşmedir. Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılması ve Cumhuriyetten sonra Kemalist inkılâplara ve otoriter yönetime karşı ciddi ve kitlesel bir muhalefet başlamıştı. Kemalist modernleşmenin tam uygulanması ve bu doğrultuda kurumsallaşmanın sağlanması için belirli bir süre geçmesi gerekliydi. Oluşan muhalefetin siyasal muhalefete dönüşmesine henüz sistem hazır değildi. Bu dönemde ilk muhalefet partisi olarak kurulan TCF rejime karşı bir kitlesel muhalefet oluşturma endişeleriyle kapatılmıştı. Bu deneme batılı modernleşmenin elit bir kesim dışında muhafazakâr bir toplumda kabul görmediğini de göstermekteydi. Fakat toplumsal muhalefetin

sistem içerisinde kontrol edilmesi, tepkinin siyasal sınırları içinde kalması ve dolayısıyla siyasallaşması da zorunluydu. Halka dayanmayan bir rejim daha fazla ne kadar sürebilirdi? Yaklaşık 30 yıl sonra rejim kendini muhafaza edecek seviyeye ulaştığında ise artık bu zorunluluğun gerçekleştirilmesinin vakti gelmişti. Sonuçta Kemalist reformlar tek parti sisteminin meşruluğunu yitirmesine sebep olmuştur.[46] Dolayısıyla demokratikleşmenin en önemli unsurlarından olan partileşmenin ve muhalefetin Türkiye'de kurulmasını toplumsal-siyasal yapıdan kaynaklanan bir zorunluluk olarak görmek gerekir.

Merkez sağın en temel ideolojik unsurlarından biri demokrasidir. 1946'da DP'nin kurulmasıyla başlayan çok partili hayat 1950 yılında DP iktidara gelene kadar varolma mücadelesi vermiş ve 1950'ye kadar CHP iktidarı tarafından çok ciddi baskılara maruz kalmıştır.[47] Bu dönemde DP'nin birinci siyasal söylemi milli irade ve halkın temsilciliği olmuştur. Demokrat Parti'nin en bariz vasfı Menderes'in de belirttiği üzere tek partili idareye son vermesidir.[48] DP muhalefetinin ortaya çıkışını görünen sebebi olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'ndan ziyade fikir ayrılıkları ile değerlendirmek gerekir. DP kurucuları daha 1945 yılında tek parti sistemini demokrasinin tam olarak uygulanmadığı savı ile eleştirmektedir.[49] Muhalefet yıllarında demokrasi DP'liler için hayatın her alanına yansıması gereken bir hayat tarzıdır ve her türlü sorunun çözümüdür. Demokrasinin kurumsallaşmış hali olan Meclis ise her türlü sorunun çözülebileceği bir platformdur.[50]

[46] Özbudun, age. s.22

[47] age. s.88-95

[48] Menderes, age. Cilt 1, s.63

[49] age. s.49

[50] Ali Yaşar Sarıbay, "The Democratic Party 1946-1960", *Political Parties and Democracy in Turkey*, ed. Metin Heper ve Jacob M. Landau, Tauris, London, 1991, s.125

Demokrasi açıkça partinin dayandığı en temel ilke olmuştur. 1949 DP programında "Demokrat Parti Türkiye Cumhuriyetinde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine… hizmet maksadıyla kurulmuştur" denilmektedir.[51]

Merkez sağda demokrasi anlayışının temel bir unsuru milli iradedir. Merkez sağ milli iradeyi milletin yegane temsilcisi gibi algılamaktadır. Milli irade milletin rızasını alarak onlar adına hareket etmek demek olduğundan vesayetçi bir anlayıştır. İşte merkez sağ vesayetini hem bürokrasiye hem de askere karşı kullanmaktadır ve devleti millet adına yönetmeye hazırdır. Menderes halka hitap ettiği konuşmalarda sık sık milli irade söylemine vurgu yapmıştır. 14 Mayıs'tan sonra Mecliste yaptığı konuşma bunu gösterir[52]: "Tarihimizde ilk defa milli iradenin tam ve serbest tecellisinin bir sonucu olarak bu güzide Meclis milletin kaderini belirleyebilecek duruma gelmiştir. Bu tarihi günü… Türk demokrasisinin de zafer günü olarak hatırlanacaktır."

Parti liderleri DP'nin ideolojik sıfatını kısaca demokrat olarak tanımlamakta ve Menderes de demokrasiye olan inancını hep dile getirmiştir. Menderes'e göre çoğunluğun istekleri esastır ve iktidar ve otoritenin en önemli kaynağını bu oluşturur.[53] Meşruiyetini çoğunlukçu demokrasinin belirlediği şekliyle milli iradeden alan DP milletin istediği her türlü şeyi yapmaya yetkili ve kadirdir. Tüm devlet kurumları da milli iradeye ve onun temsilcisi DP iktidarına uymalıdır.[54] Fakat bu milli irade anlayışı aynı zamanda DP'nin otoriterleşmesine

[51] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952,* Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s.662

[52] Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 2007, s.55

[53] Sabri Sayarı, "Adnan Menderes: Between Democratic and Authoritarian Populism", *Political Leaders and Democracy in Turkey*, ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı, Lexington Books, Lanham, 2002, s.66

[54] Ahmad, age. s.67-68

fikri dayanak oluşturacaktır. Popülizm gibi milli irade ve demokrasi Menderes için elit devlet iktidarına ve ordunun da bulunduğu muhaliflere karşı olmayı gerektiriyordu. Bu, aynı zamanda merkez sağın bir karakteristik özelliği haline gelmiştir. Nitekim, Menderes'in liderliğinin bir devamı olarak, merkez sağ anlayışı içerisinde darbeler ile orduya karşı popülist tepkiler özellikle Demirel tarafından dile getirilecektir.

Merkez sağda demokrasi anlayışı çoğunlukçu ve sınırlanabilirdir. Demokratik kurumlarla sağlanan meşruiyet çoğunluğa dayanmakta, fakat tüm millet adına kullanılmaktadır. Burada merkez sağın yaşadığı paradoks ya da zorluk; diğerlerine, azınlığa saygı gösterilmeden gerçekleşen bir çoğunlukçu demokrasi anlayışının gerçek bir demokrasinin unsuru olamayacağıdır. İşte, merkez sağa yöneltilen en önemli eleştirilerden biri seçimlerle sağlanan çoğunluğa ait rızanın hem devlete karşı bir mücadele biçimine dönüştürülmesi hem de diğerlerine; muhalefet ve azınlıklara bir baskı aracı olarak kullanılmasıdır. DP'nin son döneminde yaşanan Menderes'in otoriter tutumu bu endişenin en somut biçimidir. İkincisi, demokrasi klasik anlayıştaki gibi kutsal ve sınırlanamaz değil, yasalar ve hukuk kuralları içerisinde sınırlanabilirdir. DP'liler klasik demokrasiyi değil parlamento, siyasal partiler ve sivil toplum örgütleri gibi modern demokratik kurumlarının oluşturduğu bir demokratik sistemi, yani Anayasal demokrasiyi ya da liberal demokrasiyi savunmaktadır. Fakat, merkez sağın otoriter devlet anlayışı liberal demokrasi modeline uymamaktadır.

Demokrasi anlayışı gibi merkez sağda özgürlükler de sınırlanabilirdir. Bu sınırlama liberal anlayıştan daha katı ve geniştir. Hukukun belirlediği sınırlar dışında güvenlik, milli birliğin korunması ve güçlü devlet otoritesinin sağlanması nedenleriyle sınırlama yapılabilir. Devletçi geleneğin merkez sağdaki etkisini burada görmek mümkündür. Hem DP hem de AP

komünizm tehdidi karşısında demokrasinin ve özgürlüklerin komünistler aleyhine sınırlanmasını savunmuştur. Menderes birkaç konuşmasında aşırı sola karşı mücadele edeceklerini ve solculuğu özgürlük kapsamında görmediğini belirtmiştir.[55] Yine de, DP 1946-1950 yılları arası propagandasını hürriyet ve demokrasi temaları üzerine yoğunlaştırmıştır. Milli iradeyi ve özgürlükleri demokrasi ile bağdaştıran Menderes DP'nin hürriyetleri savunma davasını adı olduğunu dile getirmiştir.[56] Parti programında hürriyetler temel ilkeler arasında yer alır.[57] Özgürlükçü anlayışın en fazla görüldüğü alan ise din ve vicdan hürriyetidir. Bunun tarihsel ve toplumsal dayanağı tek parti döneminin laiklik anlayışının ve modern toplum projesinin topluma sınırlı bir dini hürriyet alanı bırakmasıdır. Halkın önemli bir kesimi inkılâpları ve eğitimi dine aykırı görmüştür. Sonuçta siyasal tabandan gelen talepler doğrultusunda DP özellikle dini hürriyetler konusunda geniş bir özgürlük alanı sunmaya çalışmıştır. Adalet Partisi ve Demirel de özellikle dini eğitim alanında olmak üzere din ve vicdan hürriyeti konusunda özgürlükçü adımlar atmıştır. Fakat yapılanların çoğu Müslüman toplumundaki belirli dini kesimleri, dini cemaat ve grupları memnun etmeye yönelik olmuştur. Merkez sağın önemsediği bir diğer hürriyet ekonomik liberalizm ile değerlendirilebilecek teşebbüs hürriyetidir. Bu hürriyet özellikle DP döneminde ve özellikle devletçi katı ekonomik politikalardan bıkan burjuvazi ve küçük üreticiler için fırsat alanları oluşturmuştur. Ayrıca, merkez sağın siyasal tabanını oluşturan alt-orta sınıflar için de önemli fırsatlar doğurmuştur. AP döneminde uygulanan ithal ikameci, korumacı sanayileşme politikaları nedeniyle liberal politikalardan söz etmek mümkün değilken, yeni sağ döneminde Özal sonrasında tekrar temel ekonomik politikalar haline gelmiştir. Genel olarak, temel hak ve hürriyetlere vurgu 80'li yıllarda merkez sağın temel söylemlerinden biri haline gelmiştir.

[55] Menderes, age. Cilt 2, s.8

[56] age. Cilt 1, s.170

[57] Tunaya, age. s.663

Gerçekten de DP iktidarının ilk döneminde savunulan demokrasinin gerçekleşmesine yönelik önemli icraatlar yapılmıştır. Hükümet müdahalelerinin kısılarak bireysel özgürlüklerin arttırılması hedeflenmiştir. Liberal af ve basın kanunlarının çıkarılması, antidemokratik mevzuatın belirlenmesine yönelik bir komitenin kurulması ve gönüllü sivil toplum kuruluşlarının çok ciddi biçimde (8 katına, 17 bine ulaşması) artması gelişen demokrasinin göstergeleridir. Fakat bu ilk dört yılın aksine ekonominin bozulmasıyla beraber muhalefete yönelik baskıların artması demokratik gelişmeyi geriye götürmüştür. Basın Kanununun sertleştirilmesi, bir kimsenin üyeliğini zorlaştırılması yönünde Seçim Kanunun değiştirilmesi, ortak bir güç olmalarının engellenmesi için partilerin ortak liste çıkarmalarının yasaklanması ve partilerin radyo gibi imkan kullanımlarının kısıtlanması bu yöndeki uygulamalardır.[58] DP iktidarının son dönemlerinde ise demokrasi devri otoriterliğe dönüşmüştür.

DP'nin halka dayanma ve demokrasi anlayışı demokrasinin otoriterliğe dönüşümünde önemli bir etkendir. Halka dayanma ya da popülizm, partiyi desteklediği kitlelerin karşılığında iktidarı sınırlandırabilecek bürokrasi, ordu, CHP ve basını muhalefet olarak görüp, önce yönlendirme, başaramadığı ölçüde sınırlandırma ve baskı yollarına başvurmuştur. Ayrıca bu yollara başvurmasının ardında Menderes'in çoğulcu demokrasi anlayışı yatar. Menderes'e göre[59] çoğunluk hükümeti olmaları yaptıkları her hareketin meşru ve demokratik sayılmasını gerektirdiğine inandırmıştı. Ona göre, iktidarın meşruiyeti halk olduğuna göre otoriter şekilde de olsa her türlü davranışa karşı yine sadece halk tepki gösterebilir. Ayrıca, çoğunluk partisi olarak iktidarın her türlü gücünü kullanmayı da meşru saymıştı. Menderes'in çoğulcu demokrasi anlayışı uygulamada özellikle iktidarın son yıllarında otoriterliğe

[58] Sarıbay, age. s.125-126

[59] Ahmad, age. s.67-68

dönüşmüştür. Otoriterleşmenin hedefi basın, üniversite ve CHP ağırlığındaki muhalefetti. Aslında demokrasi ve popülizm tek başına demokratik liderden otoriter lidere geçişi açıklayamaz; güçlü devlet geleneğindeki Türk siyasal sistemin yapısına ve güçlü, geleneksel lider imajına bakmak gerekir. Heper'in "DP de CHP gibi lider, merkez temelli bir partiydi" saptaması yerindedir. Bu, aynı zamanda Türk elitinin demokrasi kültürünü yansıtmaktadır.[60] Demokrasi ve milli irade anlayışı benzer olan Demirel ise popülist ve güçlü bir lider olmasına rağmen Menderes'in otoriter ve uzlaşmaz tutumunu kendisine miras olarak almamıştır.

Liberal demokrasi anlayışı teoride her ne kadar zıtlaşsa da merkez sağda otoriter devlet anlayışıyla beraber bulunmaktadır. Bu anlamda savunulan demokrasi günümüz liberal demokrasinin dışına çıkar. Yasalar devlet otoritesini anarşi ve irtica gibi tehlikelere karşı kurarken aynı zamanda demokratik hükümetleri askeri müdahalelere karşı koruyacaktır. Özellikle Demirel'in AP'si demokrasiyi bu iki temel yasal işlevlerle desteklemiştir. Aslında merkez sağ demokrasi rejimini savunurken Cumhuriyetçi sistemi de savunmaktadır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti de tüm eksikliklere rağmen demokrasiye dayanır. Zaten merkez sağın Cumhuriyetin temel değerlerine karşı doğrudan bir muhalefeti hiçbir zaman olmamıştır. Cumhuriyet rejimi ve modernleşme savunulmakta, fakat Kemalist tarz ve uygulamalar eleştirilmektedir. Bu anlamda merkez sağ her ne kadar demokrasiyi merkeze karşı bir söylem olarak kullansa da yasaların kurumsallaştırdığı devlet düzeninin dışına çıkmaz. Milli iradenin bir unsuru olan ve temel haklarına saygı gösterilen birey toplumun ve devletin de sadık bir unsuru olmalıdır. Merkez sağın siyasal devletçilik ve milliyetçilik ile uyumlu demokrasi anlayışı ve liberallerden keskin ayırımı en başta burada başlar. Özellikle 90'lı yıllardan itibaren bu demokrasi anlayışının merkez sağda giderek etkin olduğu rahatlıkla saptanabilir.

[60] Sarıbay, age. s.126-127

4. Demirel'in Demokrasi ve Milli İrade Anlayışı

Merkez sağın lideri olarak Süleyman Demirel AP döneminden itibaren bir demokrasi savunucusudur. Demirel demokrasi savunuculuğu açısından net, tutarlı ve uygulanabilir görüşlere sahiptir. Demirel'in demokrasi kavramı batıda kullanıldığı şekliyle, fakat yerli değerlerle uyum içerisinde olup o günkü siyasi şartlara göre uyumsallaşır ve sınırlandırılabilir. Öncelikle Demirel bir rejim olarak demokrasiyi savunur, çünkü "Ülkenin iyiliği gerçek demokrasidedir ve Türkiye'nin hedefi olan hürriyet içinde kalkınmak ancak onunla mümkündür.[61]" Yine Demirel'e göre, "Demokrasi değerlidir çünkü demokrasi insan olma hür olma hali ile yegâne bağdaşabilir ve siyasal rejimler arasında insanın kişiliğine en ziyade hürmetkâr olandır." Bu, aynı zamanda ülkenin kalkınmasının kaynağı olduğu için "büyük Türkiye'dir.[62]

Demirel'in demokrasiye yüklediği anlam geniş olup milli irade, eşitlik, güvenlik, adalet, inanç ve din hürriyeti gibi hemen hemen bütün demokratik kavramları içermektedir. Öncelikle demokrasi halkın iradesi olup milli irade ve çoğunlukçu demokrasi kavramı ile özdeşleştirilmiştir. Demirel'in cumhurbaşkanı iken söylediği şu sözü milli iradeye vurgu açısından önemlidir: "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir ilkesinden güç ve ilham alarak... son sözün her zaman millete ait olmasını siyasetin en büyük gayesi olarak gördüm."[63] Milli irade bütün bir millete işaret edip, sadece toplumun sadece belirli bir kesimini değil tüm toplumu temsil ettiklerini ifade eder. Bu, demokrasi ile milliyetçiliği bağdaştırmaktır ve hem

[61] Demirel'in Bafra mitingi, 11 Eylül 1986, Tanju Cılızoğlu, *Zincirbozan'dan Bugüne Demokrasi Mücadelesinde Demirel*, Matay Yayınevi, İstanbul, 1988, s.38

[62] Tanel Demirel, age. s.220

[63] Muharrem Özgüven, *Devlet Hayatında 50 Yıl Süleyman Demirel*, Ekonomik Haber Ajansı, Ankara, 1998, s.98

de sınıfız, bütüncül bir toplum anlayışıdır. Milli irade karşısında ise devletin; bürokrasi, ordu ve elitlerin iradesini bulur. Bu anlamda kavramın kendisi aslında merkez-çevre ilişkisine benzer bir karşıtlığı, ayrışmayı ve bunun içinde halkı, milleti temsil etmeyi gösterir.

Milli iradenin uygulanışının temel yöntemi ise meclis ve seçimler olup çoğunlukçu demokrasi anlayışına dayanır. Bu anlamda Demirel klasik ve çağdaş demokrasi anlayışını savunur. "TBMM ilhamını milletten alan, bütün dertlerin çaresini millette arayan devletimizin ebediyen var olmasının sırrını demokratik rejimde gören en üstün müessesedir." Demirel'in "Demokrasilerde çare tükenmez" sözü bunun özetidir. Çoğunlukçu demokrasinin uygulanışı seçimler ve meclis ile olur, çoğunluğu kazanan partiler iktidar olurlar ve diğer azınlıklara hükmederler. Fakat, çoğunluk dışında kalanların, muhalefet ve azınlıkların haklarını da korumaları gerektiğini sık sık dile getirmiştir. Nitekim, DP çizgisinden farklı olarak AP ve Demirel'de milli iradenin temsilcilerinin her şeyi yapabileceğine dair düşünce yoktur, aksine Demirel muhalefete, parti dışı siyasilere de saygı gösterilmesinin demokrasilerde olması gerektiğini beyan eder.[64]

Demirel'in demokrasi anlayışının önemli bir noktası da demokrasinin sınırlanabilir olmasıdır. Demokrasi; güvenlik, güçlü devlet ve devletin otoritesi, milli birlik ve bütünlük ve laik Cumhuriyet anlayışlarıyla uyumlu olduğundan, şartlar oluştuğunda (olağanüstü durumlarda) demokrasi sınırlanabilecektir. Fakat bu sınırlama hiçbir şekilde askerin idareye el koyması, müdahale etmesi değil, demokratik kurumların bizzat devreye girmesiyle olacaktır. Bunun için Anayasada belirli sıkıyönetim ve OHAL uygulamaları vardır. 12 Eylül'de olduğu gibi anarşi bahanesiyle bu Anayasal olağanüstü sınırlar aşılamaz.[65] Demirel'in anlayışında

[64] Tanel Demirel, age. s.223-224

[65] Cüneyt Arcayürek, *Demokrasi Dönemecinde Üç Adam*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s.461- 466

terör ve anarşi nedeniyle demokrasiyi yasal sınırlar dışında aşmak mümkün değilse de Cumhuriyeti korumak ya da laikliği sağlamak demokrasiyi her koşulda sınırlandırabilir nedendir. Görünen o ki, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 28 Şubat askeri müdahalesinin nedenlerini demokrasi ve milli iradeyi tercih edecek şekilde, ya da en azından 12 Mart ve 12 Eylül darbelerine karşı çıkışından vazgeçecek şekilde ciddi bulmuştur. Her ne kadar Demirel - asker ilişkisinde 28 Şubat döneminin kendine özgü durumları göz önünde bulundurulması gerektiyse de, Demirel için güvenlik ve anarşi sorununun askeri müdahalelere hiçbir şekilde meşru olamayacağını, buna karşın siyasal İslam ya da irtica tehdidi karşısında laikliği korumanının sivil siyaseti ve demokrasiyi zayıflatacağının kabul edildiğini söylemek mümkündür.

Demirel'in demokrasi anlayışında yasalara bağlılık ve eşitlik önemli bir yer tutar. Demokrasi, güvenlik, eşitlik ve adalet ancak yasalarla, Anayasayla sağlanır. Demirel'e göre hür ve demokrat bir Türkiye'ye ulaşmanın ilk şartı milli iradenin üstün kitap olan Anayasa üzerinde bir milli mutabakat tesis etmesidir.[66] Demirel'in demokrasi söylemlerinde vurguladığı bir başka kavram da eşitliktir. Eşitlik demokrasinin, ülke birlik ve beraberliğin ve güçlü devletin şartıdır. Adalet ve onun temeli olan eşitlik Anayasaca ve yasalarca sağlanmalı, bütün idarenin işlemlerine ve idarecilerin davranışlarına yansımalıdır.[67] Demirel'in eşitlik isteyişinin bir nedeni de merkez-çevre ilişkisinde, bazı kesimlerin dışlandığı ve adil olmayan şartlarda haklara sahip olduğu inancı ve "halkın içinden olan Demirel'in bu kesimlerle kurduğu bağdır. Demirel'in özellikle vurguladığı askerin de içinde olduğu elitin köylülere, sıradan insanlara karşı takındığı tavırdır. Onun "Ben Isparta insanıyım, köylüyüm. Elitin bu meseleyi kolay kolay hazmettiğini söylemek mümkün değildir... Şimdiye kadar başı kasketli

[66] Demirel'in TBMM'de yaptığı konuşma, 23 Nisan 1988, Cılızoğlu, age. s.61

[67] Demirel'in Antalya Konuşması, 26 Ekim 1986, age. s.53

babaların ellerini, rozetli aydınlar öpseydi, sorunlar çoktan hallolmuş olurdu"[68] sözü bunu iyi bir şekilde açıklar. Demirel'in eşitlik ve adalet anlayışı belirsiz ve sınırsız değil, Anayasada, yasalarda belirtildiği şekliyledir.

Demirel güvenliği demokrasinin hem bir işlevi hem de temel şartlarından biri olarak kabul etmiştir. Huzur, güven ve barış demek olan güvenliğin sağlanması her vatandaşın hakkı olduğundan idarenin sorumluluğundadır.[69] Bu nedenle devlet güvenliği sağlamak için ordu ile beraber her türlü önlemi almakla yükümlüdür. Güvenlik kişi hak ve hürriyetlerini sınırlamak için yeterli bir nedendir. Bu önlemler sıkıyönetim gibi hakların kısıtlandığı uygulamaları içerebilir, yeter ki demokratik kuralları, yasaları aşmasın. Demirel, konuşan her isteyenin her şeyi söyleyebilmesini, düşünce ve ifade hürriyetini savunmuş, gösterilerin, yürüyüşlerin demokrasi içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmüştür. (Başbakan Demirel) "Zira sokaklar yürümekle aşınmaz" ve "konuşan Türkiye istiyoruz."[70]

Merkez sağın ve Demirel'in milli irade ve demokrasinin yanında vurgu yaptığı diğer önemli kavram da temel hak ve özgürlüklerdir. Merkez sağ siyasal tabandan gelen beklentinin karşılığı olarak dini hürriyetleri önemsemektedir. DP ve AP iktidarları bu alanda geniş bir özgürlük alanı sunma çabalarına girişmiştir. Dini yaşantı merkez sağda siyasetin bir hedefi ya da nesnesi değil kendini bir özgürlük alanı ve muhafazakâr toplumun bireysel alanı olarak yer bulur. Bu nedenle, Demirel'e göre dini yaşantı ve dinin kendisi laiklik anlayışına engel değil, aksine modern Cumhuriyete uygundur ve özgürlüğün gereğidir. Buna karşın, Demirel'in

[68] Komşuoğlu, age. s.269-270

[69] Demirel'in Antalya (1986), Vezirköprü (1986) mitingleri ve TBMM (1988), Anadolu Kulübü konuşmaları, Cılızoğlu, age.

[70] DYP, *Referandum Broşürü*, DYP Genel Merkezi, Ankara, 1987, s.86

siyasi hak ve özgürlükler savunuculuğu kapsayıcı olmayıp daha çok kendisi ve partisi doğrultusundadır. Sınırlı hak savunuculuğunun bir göstergesi olarak bazı toplumsal kesimler dışlanmıştır. Çünkü, bu anlayışa göre milliyetçi - muhafazakâr kesim ile "kutsal devleti" reddeden anlayıştaki kesimi savunmak farklı olacaktır. 70'li yıllarda yükselen komünizm karşıtlığına Demirel kayıtsız kalamamış, "demokrat fikirlere dahi komünist damgasını vurarak tasvip etmediği siyasi eğilimleri dışlamıştır."[71] Hak ve özgürlüklerin savunuculuğu liberal anlayıştan daha katı olarak Demirel'e göre sınırlandırabilmelidir. Özetle bu sınırlama güvenlik, milli birliğin korunması, yasal düzenin sağlanması ve güçlü devlet otoritesinin sağlanması nedenleriyle yapılabilir.[72]

Demirel'e göre, milli iradeye engel olan ise başta askeri müdahalelerdir. Darbe dönemleri sonrası "Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir" sözü geçerli değildir.[73] Demirel milli iradeyi sekteye uğratacak olan askeri müdahaleye hangi nedenle yapılırsa yapılsın kesin bir şekilde karşı çıkmaktadır. "Eğer Silahlı Kuvvetler, devlete müdahaleye karar verirse, meclisi kapatırlarsa, hükümeti fesih ederlerse, demokrasiyi ortadan kaldırmış olurlar, millet iradesinin üstünlüğü yerine Silahlı Kuvvetler iradesinin üstünlüğü gelir. Bu şekilde Cumhuriyet ve Atatürk ilkelerine hizmet ettik iddialarını kabul etmek mümkün değildir." Ayrıca, Demirel askeri müdahalelerin Türk toplumunda ülkeyi yönetme hakkından şüphe etmelerine ve demokrasi geleneklerinin bozulmasına neden olduğunu belirtmektedir.[74]

[71] Tanel Demirel, age. s.244

[72] Arcayürek, Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, s.422

[73] age. s.282

[74] age. s.283-284

Demirel'e göre, güvenlik her ne kadar hakların kısıtlanması için makul görülebilse de asla demokratik kurumların ve siyasal iradenin dışına çıkılarak yapılan askeri müdahaleler için meşru olamaz. 12 Eylül darbesi için söylediği bu sözler bu konuda gerçekçi ve tutarlıdır: "Devlet bütün organları ile işleyip, devlet gibi hareket edip, kan dökülmesini önleyemediyse, bunu: hür olmanın, demokrat olmanın kusuruymuş gibi saymak hadiseyi saptırmaktır."[75] Kısacası asker güvenliği sağlamak için demokrasi dışına çıkamaz. Demirel'e göre, askere bu yetkiyi verdiği düşünülen İç Hizmet Kanunu nihayetinde bir kanun olup Anayasayı ihlal etmede kullanılamaz. Cumhuriyet içeriden ve dışarıdan bir tehlikeye maruz kalırsa Cumhuriyeti korumak ve kollamak adına Silahlı Kuvvetler devreye girecektir. Fakat bu görev ancak meclisin takdiri ve izni ile olabilir. Nihayetinde güvenlik asker için bahane olmaz, bu açıkça ordunun siyasete karışmasıdır.[76]

Demirel'in demokrasi savunuculuğuna eylem olarak baktığımızda, askeri müdahalelere merkez sağ ve popülist çizgide tepki gösterdiği, bu tepkinin 12 Mart sonrası zamana yayılarak uzlaşmacı, 12 Eylül sonrası dönemde kendini ve partisini yasaklayan askeri darbeye karşı sert ve uzlaşmaz şekilde olduğu söylenebilir. 28 Şubat'ta ise kendisine bağlı olan ve olmayan nedenlerden ötürü "ağırlıklı olarak" destek olmuştur.

Demokrasi milli iradenin tecelli ettiği sivil siyaset karşısında sınırlı bir askeri gücü savunur. Bu anlamda sivilleşme demokratikleşmenin bir gereği, unsurudur. Askeri müdahale dönemlerinde askerin etkinliğini ve özerkliğini azaltacak politikalar uygulanabilir değildir. Bu nedenle merkez sağ partilerinin öncelikli hedefi her zaman askeri müdahaleleri engellemek olmuştur. Askerin kendi görevi olan güvenliği sağlaması, milli iradeyi kabul edip yasalara

[75] Demirel'in Vezirköprü mitingi, Cılızoğlu, s.49

[76] Cüneyt Arcayürek, *Demokrasi Dur 12 Eylül 1980*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s.429-432

bağlı olması, sivil hükümete uyması Demirel'in temel beklentisidir.[77] Buna karşın Demirel AP'nin tek başına iktidar olduğu dönemlerde ve askeri vesayetin sınırlı olduğu dönemlerde sivilleşme ve demokratikleşmeyi sağlayacak önemli adımları atmaktan uzaktır.[78] Bunda, bazı dönemlerde ordu ile ittifak yapması ve ordunun kendisine itaat etme beklentisi önemlidir. Bir tarafta da, ülke içi güvenliği sağlama, siyasal iktidarın idaresini kuvvetlendirme, bunu yaparken de ordu ile uzlaşma zorunluluğu ya da denge çabaları kurma olacaktır. Kısacası, Demirel asker ile olan ilişkilerini demokrasi ile denge/statüko arasında belirleyecektir.

5. Demokrasi ve Demirel'in Askeri Müdahalelere Yaklaşımı

27 Mayıs 1960 darbesi merkez sağ - asker ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasıdır. Geniş bir halk kitlesinin desteğiyle iktidara gelen DP "bir rejim bunalımı sonrası" Türk Ordusunun genç subayları tarafından alaşağı edildi.[79] "Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri Memleketin idaresini ele almıştır." İktidarı ele geçiren subayların bu radyo konuşması eylemin amaçlarını; partileri çıkmazdan kurtarmak, partiler üstü yönetim kurmak ve seçim sonrasında iktidarı değiştirmek olarak belirtiyordu.[80] Yani, darbe tamamen DP iktidarına karşıydı. Ordunun içinde idareye el koyan grup başına Cemal Gürsel'i getirerek Milli Birlik Komitesi (MBK) altında tüm yetkileri kendinde topladı.

---

[77] Arcayürek, Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, s.419-438

[78] Ümit Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez sağ-ordu-İslamcılık,* İletişim Yayınları, Ankara, 1999, s.44-45

[79] Tevfik Çavdar, "Adalet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.2090

[80] 27 Mayıs Darbe Bildirisi, http://tr.wikisource.org/wiki/27_May%C4%B1s_Darbe_Bildirisi (10.02.2011)

27 Mayıs darbesinden sonra Halkın büyük bir çoğunluğunu temsil eden DP tabanının hangi partide toplanacağı önemli bir soru işaretiydi. Anayasa Meclisinin çalışmaya başlamasının ardından Haziran 1961'de siyasi partilerin yeniden kurulmasına izin verildi. Emekli General Ragıp Gümüşpala 11 Şubat 1961'de Adalet Partisi'ni kurdu ve ilk genel başkanı oldu. Kısa bir sürede DP kitlesi Adalet Partisi (AP) de toplandı. AP kuruluş programı ana hatlarıyla DP programının yeni Anayasanın gereklerine uydurulmuş haliydi ve AP'nin kurucuları ve yetkilileri sürekli olarak DP'nin devamı olduklarını söyleyerek, yayarak onun programını benimsediklerini ifade etmişlerdir.[81] 1961 seçimleri sadece partilerin çalışmaları itibariyle değil aynı zamanda sonucu itibariyle de AP'nin DP çizgisinde olduğunu ortaya çıkardı. Partinin 2. Genel Başkanı Süleyman Demirel bu devamlılığı ifade etmek üzere AP'nin kuruluşunu ve misyonunu şöyle açıklar: "46 şafağında hak, hukuk, adalet, hürriyet, refah, huzur ve güven için, demokrasi için harekete geçmiş bulunan siyasi hamlenin 1960'da bayrağı yere düşmüştü. Türkiye bu durumdan çıkarılmalı, Demokrat Büyük Türkiye Bayrağı yeniden burca dikilmeliydi."[82]

27 Mayıs'ın en önemli etkisi Anayasa ile kurumsal ve siyasal yenilikler getirmesiydi. MBK'nın ilk işlerinden biri yeni Anayasa hazırlamaktı. Temel görevi Anayasa ve seçim kanununu hazırlamak olan Kurucu Meclis Ocak 1961'de çalışmalara başladı. DP'liler bir yasa ile dışlandığından Kurucu Meclis çoğunluğunu muhafazakâr ve Kemalist- laiklerin oluşturduğu CHP'lilerin hakimiyeti altındaydı. Anayasanın en önemli özelliklerinden biri zayıf yönetimi ve çoğulcu bir toplumu öngörmesiydi. Buna karşın hak ve özgürlüklere o

[81] Çavdar, age. s.2090

[82] Süleyman Demirel, *Adalet Partisi'nin 49. Kuruluş Yıldönümü Dolayısıyla Düzenlenen Panel*, DP Basın Merkezi, 2010

zamana kadar tanınmayan önemli güvenceler sağlamaktaydı.[83] Hazırlanan Anayasa aynı yıl Temmuz'da halkoyuna sunuldu ve yüzde 61.7 ile kabul edildi. Aslında çoğunluk oyu sivil hayata dönüş talebini yansıtıyordu ve önemli bir kısmı eski DP'lilerden gelmişti.[84] AP 61 Anayasası oylamasına hayır oyu vererek, yargılanan DP'lilerin sert ceza almasını engellemeye ve af çıkartmaya çalışarak, idam edilen DP'liler nedeniyle tabandan gelen tepki ve nefreti yansıtarak ve Demirel'in de bulunduğu GİK üyelerinin katıldığı tahliye edilen Celal Bayar'a büyük bir tören düzenleyerek 27 Mayıs'a olan tepkisini göstermiştir.

27 Mayıs'a gösterilen tepki AP'nin kendi kimliğini vurguladığı sonraki yıllarda da devam edecektir. Demirel bir konuşmasında DP ile başlayacak ve "Adalet Partisi Demokrat Parti'nin ta kendisidir" diyecektir.[85] İlk AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala AP'nin gösterdiği tepkiye karşı ordudan gelen baskı ve endişelerden kurtulmak için orduya karşı yumuşak bir politika izlemiş, hatta bazen orduyu övücü sözler söylemiştir. Bu politikanın altında 27 Mayısa karşı özellikle eski DP'lilerin gösterdiği soğuk tavrı ordu aleyhine bir kampanyaya dönüşümünü engellemek ve yeni partinin DP'ye atfedilen anti-laik söylemi baştan reddetmesi yatmaktadır.[86] Onun bu tavrı ise tabanda oluşan 27 Mayıs'a karşı sert tepkide bulunulması beklentilerini tam karşılamayacaktır. Onun yerine, yeni lider Süleyman Demirel 27 Mayıs'a karşı sert sözler söyleyerek tepkisini dile getirecektir. "Bu bir cinayetti…

[83] Kemal Karpat, "Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and After 1980", *"State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s.* ed. Metin Heper ve Ahmet Evin, Walter de Gruyter, New York, 1988, s.142

[84] Karpat, Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, s.130

[85] Komşuoğlu, age. s.120

[86] Ümit Cizre, *AP Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.55-58

Asılan Menderes, Zorlu, Polatkan değil Türkiye Cumhuriyeti'dir."[87] Fakat, yeni AP yöneticilerinin tabanın askere karşı bu bakış açısını aynı şekilde devam ettirmesi, merkez sağın ideolojik ve kurumsal özelliği nedeniyle mümkün değildir. Burada, AP'nin izlemeye başlayacağı "ne seninle ne sensiz" politikasının orduyla iyi ilişkiler kurma kısmının ta baştan itibaren başladığı söylenebilir.

12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri komuta kademesi imzaları ile Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanlığı'na bir muhtıra verdi. Radyo ile de duyurulan muhtırada ülkedeki sorunları çözmede hükümet ve Meclisin yetersiz kaldığı, partiler üstü bir anlayışla yeni bir hükümet kurulması gerektiği ve aksi takdirde idareye doğrudan el konulacağı bildirildi. Darbe Muhsin Batur'un istediği gibi bir yarı müdahaleydi.[88] Meclis kapatılmamış, ama hükümetle beraber istenilenlerin yapılmasına zorlanmıştı.

Demirel ilk tepkisini muhtırayı ilanından önce Cumhurbaşkanının isteği üzerine kendisine bildiren MİT müsteşarı Fuat Doğu'ya, ikinci tepkisini ise telefonda Cumhurbaşkanı Sunay'a müdahaleyi eleştiren sözlerle verir. "İstifa etmesi istenen Demirel'in önünde iki seçenek vardır: istifa etmeyip Meclis'e gitmek ve güvenoyu tazelemek, yani Parlamento'nun kapanmasını ve bir askeri rejimi göze almak, diğeri istifa edip Hükümeti feda etmek karşılığında Meclis'i kurtarmak, yani açık tutmak."[89] Demirel ilk önce Bakanlar Kurulu dağılmadan Meclis'in tavrını gözlemeye karar verir. Muhtıranın Meclis'te okunmasına bir tek milletvekilinden DP grubunun başkanvekili Hasan Korkmazcan'dan açıkça tepki gelir.

[87] Komşuoğlu, age. s.288

[88] Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi,* İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.249

[89] Birand, Dündar ve Çaplı, *age.* s.249-255

Demirel ise tepkiyi meclisin tamamından ve özellikle muhalefet partilerinden beklemiştir. Parti içinden tepki ise Senato başkanı Tekin Arıburun'dan gelir. Muhtırayı Senatoya okuttuktan sonra eleştirmesi AP'lilerce alkışlanır. Demirel uzun bir toplantı sonunda ikinci seçeneği uygulayarak istifaya karar verir. Aleni ilk tepkisini istifa mektubunda: "Muhtırayı Anayasa ve hukuk devleti anlayışıyla bağdaştırmak mümkün değildir. Bu durum muvacehesinde Hükümetinin istifasını saygı ile arz ederim" diyerek verir ve hükümet istifa eder. Ayrıca, istifa mektubunu Cumhurbaşkanına kendisinin değil de Müsteşar Yardımcısı ile vermesi de tepki gereğidir.[90]

Bu konuda eleştirilmesine karşın, Demirel 12 Mart muhtırasına karşı yapabileceği bir şey olmadığını ve istifa edip meclisi açık tutmayı demokrasi açsısından en uygun olarak gördüğünü söylemektedir.

> "12 Mart muhtırasını benim durdurma imkanım olsa idi durdururdum. Durdurabilme imkanım olmadığına göre, Cumhurbaşkanının devreden çıktığını ve ordudan tasfiye kararlarına imza koymayacağını söylemesi üzerine benim yapabileceğim tek şey vardı; parlamentoyu kurtarmak, parlamento zeminini yine demokrasi mücadelesi için kullanabilmek, benim yapabileceğim o idi. Onu yaptım. Yalnız biz 12 Mart muhtırasının Anayasa ve hukuk devleti ile bağdaşmadığını… dile getirmişizdir."[91]

Demirel'in muhtıra karşısında istifa etmesinin demokrasi ve milli irade anlayışı açsından değerlendirilmesini birçok açıdan yapmak gerekir. İlkin, Ümit Cizre'nin iddia ettiği gibi,[92] bu davranış ile birlikte Demirel'in orduya bakış biçiminin uzlaşmacı tavrının "aşırı

[90] age.

[91] Arcayürek, *Demokrasi Dur 12 Eylül 1980*, s.422

[92] Cizre, age. s.88

uyuşmacı" bir tavra dönüştüğü söylenemez. Benzer şekilde kendini orduya güvenilirliğini kanıtlama çabalarına girdiği, Demirel'in "uzlaşmacı tavrını" AP'nin ordu karşısında varlığını ispatlamak, iktidarını meşrulaştırmak ve ordu ile birlikte var olma zorunluluğu ile açıklamak da doğru değildir. Milli iradeye her fırsatta vurgu yapan popüler ve kitlesel bir partinin ve halkın büyük çoğunluğu ile seçilmiş bir iktidarın orduya karşı bir meşruiyet arayışı içine girdiği, varlığını ispatlamaya çalıştığı söylenemez. Meşruiyete ihtiyacı olan demokratik partiler değil darbe yönetimidir. 12 Mart sonrasında Demirel de kendi "uzlaşmacı" tavrını zorunluluk ile açıklamış, darbe yönetiminin varlığını sorgulamış ve Bakanlar Kurulu istifa dilekçesinde belirttiği gibi demokratik meşruiyete vurgu yapmıştır. İkincisi, Demirel istifa edip meclisi açık tutma ile istifa etmeyip askeri darbeye maruz kalmak arasında bir ikilemde kalmıştır. Bu ikilemde her durumda demokrasi için yapılabilecek pek bir şey yoktur, Demirel de darbe olmaktansa meclisin açık tutulmasını seçmiştir. Fakat, muhtıranın mecliste okunmasında ve istifa dilekçesinde yeterli tepkinin gösterilmemesinde demokrasi anlayışı açısından Demirel eleştirilebilir. Burada da Demirel'in yanında meclisin bir bütün olarak tepki göstermesi beklenmiştir. Dolayısıyla, Demirel'e karşı yapılan tavizkarlık eleştirisi meclis için de geçerlidir. Bu anlamda, Demirel şapkasını alıp gitmişse, meclis de "boynunu bükmüştür."[93] Dahası, bu bir denge politikasıdır. Sivil asker ilişkileri dahil tüm alanlarda denge kurmak merkez sağın Demirel ile yerleşen temel politikalarındandır. Bu konuda ise askerler ile demokrasi arasında bir denge kurulmak, her iki konu açısından tavizler verilmek zorunludur. Sonuçta bu tavrında Demirel'in devletçi politika ve yaklaşımlarının ve denge politikasının kısmı etkisinin yanında demokrasi ve milli irade anlayışı büyük bir etkiyle askere karşı olma durumunu getirmiştir.

[93] Birand, Dündar ve Çaplı, age. s.260

Muhtıradan ve hükümetin istifasından sonra beklenen partiler üstü hükümeti Nihat Erim Demirel'in desteğiyle kurdu. Muhtıra karşısında istifa etmek zorunda kalan Demirel, Erim'in ve dolayısıyla askerin bakan talebini de karşılamıştır. Fakat bu, tepkinin sadece zamana yayılmasının gereğidir. AP Erim hükümetine bakan vermiş olmasına rağmen eleştirilerini sürdürmekteydi. Demirel'e göre 12 Mart muhtırası ile demokraside bir arıza meydana gelmiş, ülkede arzulanan istikrar demokraside aranmalıydı.[94] Demirel beklenen tavrı bakanlarını hükümetten çekerek gösterecek, sonucunda muhtıra hükümetinin düşmesine neden olacaktır. Bu bir anlamda rövanştır. Demirel hükümette etkin olmasına ve bazı politikaları yönlendirmesine rağmen açıktan destek vermiyor, buna karşın CHP de hükümetin AP'nin kontrolünde olduğunu düşünerek muhalefet yapıyordu. Anlaşılan o ki, Demirel'in 12 Mart sonrası ara dönem hükümetlerine olan desteği protestolu ve şartlıdır. Demirel verdiği desteği zorunluluk ve meclisi açık tutmak ile açıklamıştır.[95] Sonuçta, AP darbe hükümetlerine olan tepkisini dengeleri bozmayacak, askerin sert tepkisiyle ya da müdahalesiyle karşılaşamayacak şekilde yapmaya çalışmıştır.

Demirel ile ordu arasındaki ilişkileri etkileyen bir durum da Demirel'in 12 Mart'a karşı devam eden tepkisinin bir sonucu olarak Cumhurbaşkanlığı seçiminde askerin adayı olan Faruk Gürler'i desteklememesidir. Askerin Cumhurbaşkanlığı'na aday gösterme gibi bir yetki ya da görevin olmamasına ve Genelkurmay Başkanı'nın doğal aday olma gibi bir uygulamanın bulunmamasına karşın, Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresinin dolması üzerine asker adayını Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler olarak belirledi. Dolayısıyla Gürler'i destekleyip desteklememe askere destek verip vermemeydi. Cumhurbaşkanın kimin seçileceği asker ile meclis arasında bir güç gösterisine, politikacıların

[94] Komşuoğlu, age, s.174

[95] age. s.175

ve meclisin ise demokrasi mücadelesine dönüştü. Demirel ise kararlıydı. Bu aynı zamanda halka inanışın ve onun temsilcisi olmanın kararlığıydı. Bunu yine milli irade ile açıklıyordu: "…(Gürler seçilirse) Yarın özgür iradeyle, Türkiye'nin demokrasiyle yönetileceğine inanan halkımızın yüzüne nasıl bakacağız. Eğer Gürler'i zorlama yoluyla seçersek halkın karşısına onun temsilcileri olarak nasıl çıkacağız."[96] Demirel'in Gürler'in adayını desteklememesi sonuçta Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanı olmasına neden odu. Demirel'in belki de hiç bu kadar askere karşı olmasının altında çok basit bir neden yatmaktadır: "12 Mart'ın rövanşını almak".[97] Bu, Demirel'in 12 Mart'tan aldığı ikinci rövanş olacaktır. Bu tavırlarıyla Demirel 12 Mart'a karşı ani tepki vermekten çekinmiş, AP'lilerin beklediği tepkiyi zamana yaymayı ve ona ihtiyaç duyulan anlarda gerekli demokratik tepkiyi vermeyi planlamıştır.

Demirel askeri müdahaleler öncesi ordunun bilerek görevini yapmadığına inanmaktadır. 12 Eylül öncesi Demirel anarşi ve güvenlik sorunu için her şeyi yaptığını, askere her türlü yardım ve yetkinin verildiğini söylemektedir: "...Ne isterseniz vereyim, benden dört şey istemeyin; Dersim kanunu... Tehcir kanunu... İstiklal Mahkemeleri... Takrir-i Sukün... Bunun dışında gelin, buyurun, ne isterseniz vereyim. Para isteyin, asker isteyin, silah isteyin vereyim ama durdurun."[98] Demirel'e göre, ordu tarafından sorunların kaynağı olarak gösterilen 60 Anayasasını 20 yıl önce ordunun kendisi yapmıştır. Dahası, ülkenin güvenliğini sağlamakla görevli olan ordu görevini yapmamış, sıkıyönetim başladıktan sonra ve sıkıyönetimin uygulandığı yerlerde daha da artmıştır.[99] "Güvenlik kuvvetleri rejim tehlikeye girdiğinde nemelazım diyecekler, bir kenarda oturacaklar, bunu jandarma, polis, bekçi yapsın

[96] Cüneyt Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.387-388

[97] age, s.390

[98] Komşuoğlu, age. s.kapak

[99] DYP Referandum Broşürü, s.108

diyecekler. Sonra da işte görüyorsunuz başa çıkamıyorlar deyip, rejime el koyacaklar, Parlamento ve parti kapatacaklar. Bu düşünülemez, asıl rejimin zedelenmesi budur."[100] Hatta, Demirel bu düşüncelerle ve bir paşanın "...biraz daha zaman geçsin ki müdahaleye haklılık kazandıralım, kimse itiraz edemesin" sözlerinden dolayı, ordunun darbe için şartların olgunlaşmasını beklediği kanaatinde olduğundan darbe nedenlerine inanmamaktadır.[101]

Türk demokrasisine üçüncü darbe 12 Eylül 1980 tarihinde siyaseti bütünüyle durdurarak ve yasaklayarak geldi. Parlamento ve hükümet feshedildi, parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırıldı, bütün yurtta sıkıyönetim ilan edildi, yurtdışına çıkışlar yasaklandı ve gece sokağa çıkma yasağı konuldu. Parti liderleri yasaklanıp gözetim altına alındı. 12 Eylül darbesine karşı tepkisine Demirel zorunlu ikamete tabi tutulduğu Gelibolu Hamzakoy'da başladı. Ankara'ya her türlü siyasi faaliyet ve demeç verme yasağı ile beraber döndü. Demirel'in 12 Eylül yönetimini sert dille eleştirmesi ve benzer şekilde Ecevit'in yasaklara rağmen konuşması partilerin kapatılmasına neden olacaktır. Demirel açılan davalara ve cezalara rağmen Güniz Sokak'taki evinde parti kurma dâhil siyasal çalışmalara devam etti. Bir anlamda askeri idareye fiili muhalefet ediyordu. Bunun üzerine Sıkıyönetim Komutanlığınca çağrılarak uyarıldı. Demirel darbenin hemen ardından sert tepki vermemelerini zamanlama yapmaya bağlıyordu.[102] Demirel 12 Eylül yönetimine karşı sert muhalefetini komuta kademesi, özellikle Evren üzerinden yapmaktadır. Husumet ettiği Evren'in şahsiyeti değil, makamıdır, kendini yasaklayan 12 Eylül idaresidir.

---

[100] Süleyman Demirel, *Basın Toplantısı*, DYP Genel Merkezi, 1 Mayıs 1988, http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1988/mayis1988.htm (20.05.2010)

[101] DYP Referandum Broşürü, s.104

[102] Komşuoğlu, age. s.210

12 Eylül Anayasa oylaması 12 Mart sonrası Cumhurbaşkanlığı meselesi gibi demokrasi ve milli irade açısından önemliydi. Anayasa genel olarak "güçlü devlet, zayıf haklar ve siyaset = ayrılık, kargaşa" anlayışlarıyla yazıldığı gibi özel olarak da siyasilerin yasaklanmasını, Evren'in cumhurbaşkanı olmasını ve darbe yönetiminin hukuki güvence altına alınmasını içeriyordu. Demirel'in Anayasaya karşı olma durumunu Arcayürek çok iyi özetler: "ölmek var, dönmek yok"[103] Demirel, ortak hareket etme teklifini reddettiğinden dolayı Ecevit'in kendisini bu durumdan sorumlu tutacak şekilde yalnız hareket etmeye ve popülist "demokrasi mücadelecisi" unvanını kimseyle paylaşmamaya kararlıdır. Demirel halkın Anayasaya ret oyu vererek askeri yönetime bir ders vereceğine inanıyordu. Hayır çıkması için büyük çaba harcıyordu. Karşı propagandasını özellikle evine gelenlerle ve dinlenen telefonlar yoluyla yapıyordu. AP'lilerin destek verdiği hayır kampanyasına rağmen Anayasa %92.5 ile kabul edildi. Fakat bu sonuç Demirel'i yolundan döndürmeyecektir: "Pilavdan dönenin kaşığı kırılsın, yüzde 99 oy alsalar biz yüzde birin içinde oluruz."[104] Halka karşı ise Demirel açıkça bir eleştiride bulunmamış, halka referandumu anlatamadıklarını düşünmüştür. Ayşe Komşuoğlu'nun dediği gibi bu durumu Demirel'in milli iradeye karşı hiçbir tavır almamasıyla beraber düşünmeliyiz.[105] Demirel, bu kadar yüksek oyu otoriter rejime, halkın serbest olmamasına, aleyhinde bir şey söylenememesine bağlar. Bu yüksek oyun ise askeri yönetimi daha da güçlendirdiğini ve halka karşı daha da otoriter hale getirdiğini savunur.[106]

[103] Arcayürek, Demokrasi Dönemecinde Üç Adam, s.105

[104] Komşuoğlu, age. s.225

[105] age. s.226

[106] Arcayürek, Demokrasi Dönemecinde Üç Adam, s.140-142

Anayasa'dan sonra Demirel de eski partililerle birlikte İstanbul'da parti kurma çalışmalarına başladı. Demirel'in yeni partisi Büyük Türkiye Partisi (BTP) AP'nin devamı olduğunu ilan ediyordu. Partinin başına geçirilmek istenen kişi 1977'de Cumhurbaşkanı Korutürk'ün Kara Kuvvetleri Komutanlığı atamasını reddederek direndiği emekli Orgeneral Ali Fethi Esener'di. Yani Demirel 27 Mayıs sonrasında Ordu ile iyi ilişkiler kuran emekli Orgeneral Gümüşpala'nın bir benzerini 12 Eylül sonrası için düşünmüştü ve muhtemelen askeri yönetimden partisi için izin almayı umuyordu. Fakat MGK Evren'in belirttiği ordu için fazlaca muhafazakâr olma durumu, orduda siyasi bölünmelere yol açabileceği nedenleriyle Esener'e karşı çıktı. Evren mitinglerde Demirel'in siyasi faaliyetlerini Bizans entrikalarına benzetmiş ve AP'nin devamı olduğu için partiyi kapattıklarını açıkça söylemiştir.[107] Buradaki durum bir askeri yönetimin hangi partilerin siyasette devam edip edemeyeceğine karar vermesiydi, bu Demirel'in ifadesiyle "güdümlü demokrasiydi."[108] MGK sadece seçimlere 3 partinin girmesine izin vermiş, diğerlerinin seçimlere girmesini engellemişti.

Demirel'in partisine yaşam şansı verilmedi ve Demirel tekrar sürgüne bu kez Zincirbozan'a gönderildi. Demirel yazdığı mektuplarda askeri yönetime zalim, istibdat ve oy hırsızı diyecek kadar şiddetli sözler söylemiş, mücadelenin millet iradesi, hak ve demokratik Cumhuriyet mücadelesi olduğunu söyleyip "hürriyet mücadelesini" dini sözlerle kutsamıştır.[109] Eleştirilerini halk adına, millet adına yapmaktadır, çünkü "Hep böyle gidecek değil ya, Türkiye hep mi susacak… Hürriyet benim milletimin hakkı değil mi… Sonu milletin zaferi ile biter."[110] Buradan anlaşılıyor ki, Demirel kendi mücadelesini demokrasi mücadelesi

[107] age. s.136-138

[108] age. s.112-133

[109] age. s.160-163

[110] age.

ile halkın/milletin mücadelesi ile özdeşleştirmiştir. Demirel'in 12 Eylül'e karşı muhalefetini Zincirbozan'da daha da sertleştirmesini siyasal hayatta sıkça görülen merkez sağın tepki oylarıyla her merkez sağa müdahale edildiğinde partinin daha da güçlendiği ve muhalefette bulunması gerçeğiyle beraber düşünmek gerek.

Demirel'in hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına karşı verdiği en büyük mücadele 12 Eylül sonrasındaki siyasi yasaklardır. Bu konuda Evren'i, 12 Eylül'ü ve Özal'ı sert bir şekilde demokrasiye karşı olmakla suçlar şekilde darbe yönetimine sert muhalefet yapmaktadır. Çünkü Demirel'e göre Evren gibi Özal da yasakların devamından yanaydı ve kendisini halk ile karşı karşıya getirmek istiyordu.[111] Demirel siyasi yasakların kaldırılması için birçok yerde kalabalık ve coşkulu mitingler yapmıştır. Demirel yasakların kalkmasını da demokrasi ve hürriyet ile özdeşleştirmiştir. Çünkü ona göre bu bir DYP meselesi değil, milletin meselesi hatta bir insanlık meselesidir. "6 Eylül'de Türkiye neye karar verecek? Demokrasiyi istiyor muyuz, istemiyor muyuz? Türkiye bir hukuk devleti olsun mu, olmasın mı? Eşitlik olsun mu, olmasın mı? Onlara karar verilecek" Ayrıca, yasaklar hakka, hukuka o kadar aykırıdır ki evetlik, hayırlık bir konu değildir.[112] Demirel bir iktidar değil, hür ve demokrat bir Türkiye aradığını, böyle bir Türkiye'de iktidarın kim olduğunun önemli olmadığını belirterek, aslında siyasal haklar önündeki yasakların kaldırılmasını kendisi için istemediğini, tüm vatandaşlar ve siyasiler için istediğini anlatmıştır. Demirel'e göre, bu aynı zamanda askeri iktidarın yasaklarına karşı bir hak arayışı, demokratik ve adil bir Türkiye arayışıdır.[113] Dolayısıyla, halk siyasi yasakların kaldırılması referandumunda evet derse milli iradeye, hayır derse askeri vesayete onay vermiş olacaktır. Sonuçta, 82 Anayasası'nın

[111] Komşuoğlu, age. s.235

[112] Cılızoğlu, age. s.64-66

[113] age. s.68-69

siyasilere yasak getiren geçici 4. maddesinin kaldırılması için yapılan referandum % 0,2 gibi çok az bir farkla kabul edildi ve yasaklar Eylül 1987'de kaldırıldı. Demirel: "Türkiye'yi yasaksız hale getiren millettir… Biz göğsümüzü gere gere Türkiye meselelerini savunuyorsak bu milletin tercihi sayesindedir"[114]

Cumhurbaşkanlığı döneminde terör konusunda hem askere hem de Çiller'e karşı gücünü gösterebilen ve siyasette etkin olan Demirel, bu etkinliğini 28 Şubat'a giden yolda ve irtica sorunu konusunda kaybetmiştir. Askerin etkinliği karşısında daha da sessizleşen Demirel aynı zamanda bu birlikteliğin yarattığı devletin irticaya karşı tek yürek olduğu izlenimi veren ittifakına katılmaya zorlanmaktadır. Demirel'in 28 Şubat öncesi sessizliği iki taraflıdır, yani askerin irtica uyarısı yapıp müdahale tehditlerine olduğu gibi RP'lilerin radikal söylemlerine karşıdır da. Buradan Demirel'in 28 Şubat öncesi süreçten bağımsız olduğu anlaşılır. Demirel'in 28 Şubat'ı planlayanlarından olduğu, askeri ittifakın temel kişilerinden biri olduğu ve 28 Şubat öncesinde asker ile tamamen ortak hareket ettiği iddiaları dayanaktan yoksundur.

Somut olarak bakıldığında, Demirel 28 Şubat sürecini engelleyecek aktif bir çabada bulunmamış, etkisiz kalmıştır. Her ne kadar MGK'da irtica tehlikesi masaya yatırılırken düşüncelerini beyan etse de önceden bazı konularda yaptığı gibi bu konuya yönelik herhangi bir toplantı tertip etmemiş, Erbakan ve askerleri buluşturmaya yönelik bir girişimde bulunmamıştır. Buna karşın, bu gündemle aynı zamana denk gelen ülkenin iki numaralı gündemini oluşturan Susurluk kazasına ilişkin derin devleti eleştiren ve demokrasiyi savunan birçok söylemlerde bulunmuş, buna ilişkin liderler toplantısı düzenlemiş ve Erbakan'a bu işi

[114] age. s.116

araştırıp açıklığa kavuşturması için talimat vermiştir. Ayrıca, Demirel Kuzey Irak, İran ve PKK konularında da çok etkindir. Fakat aynı çaba ve etkiyi irtica konusunda görmek mümkün değildir.

28 Şubat öncesinde Demirel'in görünür olan en büyük işlevi "uyarıcı" olmasıdır. Bu uyarıcılık ise daha çok Erbakan ve hükümeti uyarma doğrultusundadır. Buna göre Cumhurbaşkanı Demirel sık sık hükümeti ve Erbakan'ı radikal olmaması, laikliğe sahip çıkması şeklinde uyarmıştır. Der Spiegel dergisine verdiği mülakatta[115] "Laiklikten ve batıdan vazgeçilirse istifa ederim ve siyasete müdahale ederim" şeklindeki sözleri çok nettir. Demirel uyarıcı sözlerini daha çok laikliğe hassas kesimlerin davet ettiği toplantı ve törenlerde söylemektedir. İstanbul Üniversitesinin düzenlediği bir törende olduğu gibi Demirel'in dinin istismar edilmemesi şeklinde ki sözleri elbette ki hükümete, özellikle de Erbakan'a yöneliktir.[116]

Sincan'da Kudüs gecesinin düzenlenmesin ardından aynı yerde tankların yürütülmesi 28 Şubat sürecinin başlangıcı sayılabileceği gibi, demokrasi ve laiklik konusunda siyasilerin duruşunu tespit edecek ilk önemli olaydır. Bu, tankların yürütülmesini emreden komutanın ifadesiyle "demokrasiye balans ayarıydı"[117] ve 28 Şubat'ın ayak sesleriydi. Cumhurbaşkanı Demirel bu olaya ilişkin medyaya hiçbir açıklamada bulunmamış, sessiz kalmıştır. Tankları yürüten askerler olduğuna göre bu durumda sessiz kalmak olayı kabullenmek anlamına gelir. Bu olaydan sonra Demirel'in tavırlarında değişiklik görülmüş, bir askeri müdahaleyi bekleyen Demirel 28 Şubat'a yaklaşıldıkça etkinliğini arttırmıştır. Erbakan'ı daha fazla, daha keskin ve

[115] 24.09.1996, Arcayürek, Geri Dönüşe İzin Yok, s.191

[116] age. s.274

[117] Hürriyet, 01.03.1997

daha açık biçimde uyarmaya başlamıştır. Cumhurbaşkanı Demirel Erbakan'a gönderdiği mektupta "Rejimin tehlikede olduğuna dair yaygın bir kanı var. Bu tip davranışlarla Türkiye hiçbir şekilde laik demokratik sistemden geri döndürülemez" der. Yine, Başbakanlığa gönderilen yazıda laik düzenin korunması için kanunların uygulanmasını ve özellikle yerel yönetimlere kökten dincilerin sızması engellenmelidir şeklinde beyanları olmuştur.[118] Fakat Erbakan uyarıları dikkate alsa bile sürecin çoktan işlediği ve geri döndürülemez bir yola girildiği birçok kimse tarafından ve de Demirel tarafından malumdur. O halde, Demirel'in bu uyarıları ve artan etkisi askerin demokrasiye müdahalesini engellemeye yönelik değil, ya bir orta yolun bulunup hükümetin işlerliğini laikliğin korunması şekline dönüştürmeye ya da laikliğin korunması için makamın gerektirdiği ağırlığın koyulmasına ve laik ittifakın belli edilmesine yöneliktir.

28 Şubat MGK kararları ile başlayan sürece "post modern darbe" denilmesinin sebebi ya da "28 Şubat'ın diğer müdahalelerden farkı silahlı kuvvetlerin doğrudan el koyması yerine, bir el koyma durumunda ne yapılacaksa onları sivil güçlere yaptırmayı, böylece demokrasiyi muhafaza ederek siyasetin sakıncalı siyasi aktörlerce doldurulmasını önleyecek sürekli müdahaleyi kurumsallaşmayı amaçlamasıdır."[119] Yani 28 Şubat bir askeri muhtıradır, bir askeri müdahale döneminin başlangıcıdır. O halde Demirel'in bu kararlara karşı olan tutumu bir askeri müdahaleye karşı olan tutumudur.

28 Şubat MGK kararları özetle laik rejimin korunması karşılığında darbeden vazgeçildiğini, buna karşın askerin bunu sağlayacak uygulamaların yapılmaması durumunda

[118] Hürriyet, 28.02.1997

[119] Bekir Berat Özipek, "28 Şubat ve İslamcılar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6 İslamcılık,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.640

müdahale durumunda olacağını belirtir. Bu kararların uzlaşı ile alınması hükümetin devamı ve bir askeri müdahaleden vazgeçildiği anlamındadır. Bu açıdan bakıldığında darbeden vazgeçilmekle hükümetin devamı ve demokrasinin işlerliği sağlanmış olurken sivil hükümetin askerin baskısına maruz kalması açsından milli irade üstünde askeri vesayet sağlanmış olur. Bu durumda MGK'ya katılan her kişinin payı vardır. Öyleyse askerler ve ona karşı kararların alındığı hükümet dışarıda bırakıldığında Demirel için bu durum darbeden vazgeçen ama demokrasiye kaşı olan kararlara imza atan bir cumhurbaşkanı demektir.

Demirel ise 28 Şubat'ın rejimin işlediğini gösterdiğini düşünmektedir.[120] Yani, darbe olmaması nedeniyle 28 Şubat bir kazanım ve kendisi için bir başarıdır. Demirel'e göre ortada anti demokratik bir şey yoktur. 28 Şubat kararları Cumhurbaşkanın başkanlığında ve hükümetin üyelerinin katılımıyla MGK kararlar almış ve kararlar uygulanmak üzere hükümete sunulmuştur. Hatta Erbakan MGK'da hiç itiraz etmemiştir.[121] Görüldüğü gibi Demirel 28 Şubat sürecini demokrasiyle bağdaştırabilme çabası içerisindedir. Fakat, tavsiye niteliğinde olan MGK kararlarının uygulanması için sivil hükümete baskı yapılması ve silah tehdidine bulunan irtica brifingleri gibi bazı temel uygulamaların demokrasiye aykırı olduğu açıktır.

Demirel'in 28 Şubat konusundaki durumunu gösteren önemli bir olay da baskılar sonucu istifa eden Refahyol hükümeti yerine hükümet kurma görevinin kime verileceğidir. Hükümetin Çiller Başbakan olsun diye istifa etmesine ve bunu açıklamasına rağmen Cumhurbaşkanı Demirel hükümeti kurma görevini Çiller yerine ANAP başkanı Mesut Yılmaz'a vermiştir. Mesut Yılmaz ülkenin içinde bulunduğu durumun siyasal bir bunalım

[120] Hürriyet, 02.03.1997

[121] Hürriyet, 12.03.1997

haline geldiği için Cumhurbaşkanının görevi kendisine verdiğini söylemiştir. Demirel ise bunun nedenini şöyle açıklar: "Bunalım var diye istifa eden hükümetin bir başka şekilde görevini sürdürmesi durumu nasıl çözecektir? Mecliste en çok üyesi bulunan partiye bu görevi verdim. TBMM en doğru yolu bulacaktır."[122] Fakat Demirel'in demokratlığı merkez sağ içerisinde daha da tartışılır hale gelmiştir. Çiller'in "Bu, demokrasi açısından utanç vericidir. Çankaya'ya demokrasi kişisi diye çıkardığımız kişiden bunu beklemiyorduk. Tarih bunu affetmeyecek"[123] demesi bu eleştirileri iyi karşılar.

28 Şubat sonrasında siyasette daha aktif bir konuma gelen Demirel kararların uygulanması sürecine denk gelen Yılmaz ve Ecevit hükümetleri dönemlerinde askeri vesayet ve kararların uygulanması alanında ikinci bir sessizlik ve etkinsizlik dönemine girmiştir. Yeni hükümetler zamanında Cumhurbaşkanı sivil – asker karşıtlığına pek girmemiş, sadece zaman zaman orta yolu bulan ve laikliği savunan açıklamalar yapmıştır. Demirel'in bu etkinsizliğinin en önemli nedeni kurumsallaşma ile askerin hegemonyasının artmasıdır. İstifa eden Erbakan sonrasında kurulan Yılmaz Hükümeti, askeri vesayetin kurumsallaşması işlevini gören uygulamaların yapıldığı bir hükümet haline gelmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel'in ise BÇG ve MGSB gibi hükümet üstü çalışan kurumların varlığına ve siyaset üstü askeri güvenlik politikaların uygulanmasına bir itirazı olmamış, aksine MGK'larda cumhurbaşkanı olarak bu karar ve politikaları sorunsuz imzalamıştır. Yine, bu belgelerin gereği olarak İçişleri Bakanlığına yerel yönetimlere iletilmek üzere irticaya karşı dikkatli olunmasını emreden bir

[122] Hürriyet, 28.06.1997

[123] Hürriyet, 22.06.1997

genelge göndermiştir.[124] 8 yıllık zorunlu eğitim gibi 28 Şubat kararlarının uygulanması konusunda da benzer bir durum vardır.[125]

Cumhurbaşkanı Demirel askeri brifingleri "ne muhtıra, ne mektup ne de tebliğ" olarak görür. Yine ordunun demokrasi açısından eleştirilmesine karşıdır; sık sık 'ordu, işinde gücünde'' diyerek herkese ''orduyu rahat bırakın'' mesajı gönderir. Demirel gerçekten askerlerin vurguladığı tarzda bir irtica tehdidine inanmaktadır. Bunda askerlerin zaman zaman kendisine yaptığı irtica brifinglerinin katkısı büyüktür. Ona göre sorun İslam'ı siyasallaştırma arayışlarından kaynaklanmaktadır.[126] Benzer bir şekilde Demirel RP'nin kapatılmasına da sessiz kalmış, fakat onun yerine kurulan FP'nin RP'nin devamı sayılamayacağını belirtmiştir. Benzer bir değerlendirmeyi, birçok bürokrat ve belediye başkanının irtica nedeniyle görevden alınıp haklarında soruşturma açılması ve türban yasağının genişletilmesi gibi hızla devam eden 28 Şubat uygulamaları karşısında Demirel'in durumu için yapmak mümkündür. Yani Demirel bu uygulamalar karşısında da sessizliğini ve daha çok pasif desteğini sürdürmüştür. Sonuçta, Demirel dolaylı (sessiz kalarak) ama kısmen de doğrudan bir etki ile 28 Şubat'a ağırlıklı olarak destek olmuştur.

[124] age.

[125] Hürriyet, 12.06.1997

[126] Hürriyet, 12-29 Mart 1998

2. BÖLÜM

DİNİ MUHAFAZAKÂRLIK VE LAİKLİK AÇISINDAN ASKERİ MÜDAHALELER KARŞISINDA DEMİREL

Merkez sağ anlayışında din siyasetin bir amacı olarak değil bir özgürlük alanı ve muhafazakâr toplumun bireysel yaşayış alanı olarak yer alır. Bu haliyle ve laiklik ile dini muhafazakârlık merkez sağda önemli bir yer tutar ve onu farklılaştırır. Demirel de özellikle AP döneminde olmak üzere söylemlerinde ve icraatlarında dini muhafazakâr liderliğin örneklerini sergilemektedir. İcraat olarak dini eğitim ve dini kesim ile iyi ilişkisi bu doğrultudadır. Buna karşın din Kemalist rejimde ise sadece toplumsal ve siyasi alandan ayrılabilir bireysel alana ait bir unsur olarak yer alır. Laiklik akılcı ve bilimsel tutumun ayrılmaz bir parçası olarak Kemalizm'in temel taşı olarak kabul edilir. Topluma sirayet etmiş ve kamusal ve siyasal alana atlamış bir din Cumhuriyet'e tehdit olarak algılanır ve ordunun siyasete müdahalesinin meşru zeminini oluşturur. 27 Mayıs ve 28 Şubat askeri müdahalelerin ardındaki ideolojik arka plan buna dayanır. Öyleyse muhafazakâr Demirel'in ve ordunun bu iki din anlayışı birbiriyle olan ilişkilerinde önemli bir etken olup Demirel'in orduya karşı oluşunun bakış açısını ve tutumunu belirleyen önemli bir etkendir.

Merkez sağ din temelinde iki eksende sonuç doğurur: dini muhafazakârlık ve laiklik ya da Cumhuriyetçi muhafazakârlık. Her iki durumun asker ile olan ilişkisinde farklı sonuçları olacak ve bu iki farklı sonuç nedeniyle Demirel askeri müdahalelere farklı tepkiler verecektir. Özetle, dinin Kemalizm ve askerdeki karşılığı nedeniyle Demirel dini muhafazakârlık gereği askeri müdahalelere tepkiliyken, laiklik gereği askerin yanındadır. Pratikte 28 Şubat askeri müdahalesine olan tepkisi diğerleriyle özellikle bu iki din anlayışı noktasında farklılaştırmıştır.

1. Dini Muhafazakârlık ve Laiklik ve Türkiye'de Gelişimi

Din insanın varoluşundan beri varolan ve onun toplum ve siyasal ilişkilerini belirleyen bir unsurdur. Din toplum ve devlet anlayışıyla ilişkili olarak siyasal alan içerisinde iki farklı sonuç ya da düşünce doğurur: dini fundamentalizm ve dini muhafazakârlık. Bir siyasal düşünce ya da ideoloji olarak dini fundamentalizm başta Hıristiyanlık merkezli orta çağ olmak üzere tarihin birçok döneminde etkili olmasına karşın aynı zamanda moderndir de. Modern zamanlarda dünyanın birçok yerinde özellikle toplumsal kriz zamanlarında ortaya çıkmıştır. Sekülarizm, sömürgecilik ve küreselleşme ise bunu sağlayan küresel krizler olmuştur. Krizlerin getirdiği yozlaşmaya karşı bir tepki olarak fundamentalizm doğru düzeni kurmayı ve beşeri dünya ve ilahi dünya arasındaki bağı yeniden oluşturmaya çalışır. Fundamentalizm de muhafazakârlık gibi siyasi fikir ve değerlerin bir birikimi olmaktan çok bir düşünce tarzıdır ve daha çok tepkiseldir. Fundamentalizmin temel konusu din ve siyaset ayırımının reddedilmesidir, dini siyasettir.[1] Gerçek şu ki hiçbir ilahi din sadece bireysel yaşantıya ilişkin değildir, her üç din (İslam, Hıristiyanlık ve Musevilik) de toplumsal hatta siyasal alana ilişkin emirleri ve değerleri içerir. İşte dini fundamentalistlere göre dinin değer ve ilkeleri birey ve toplumsal olduğu kadar siyasaldır da ve siyasal düzenin temelini oluşturmalı, yasalar, düzenlemeler de ona göre yapılmalıdır. İslami fundamentalizmde İslam hukuku anlamına gelen Şeriat temel alınması gereken değer ve ilkelerin ve siyasal düzenin adıdır. 20. yüzyılda Hıristiyan fundamentalistler teokratik bir devlet düzeni kurmaya çalışmaktansa demokratik, seküler ve Anayasal bir siyasal ortamda varolabilmişler ve daha çok bireysel ve ahlaki sorunlar üzerinde durmuşlardır. Buna karşın İslami fundamentalizm

[1] Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler,* çev. Ahmet Kemal Bayram vd., Adres Yayınları, Ankara, 2007, s.352-355

İran'da Humeyni önderliğinde bir siyasal sistemin ismi olmuş ve radikal ve militan siyasal grupların düşüncesi olmuştur.[2]

Dini fundamentalizmin muhafazakârlıktan temel farkı ise dinin doğrudan mı yoksa dolaylı olarak mı ele alındığı ile ilgilidir. Yani birisi dini siyasetin referans noktası ve rejimin temel unsuru olarak görürken, diğeri toplum açısından var olması gereken önemli bir unsur olarak görür. Eliot muhafazakarlığın dini fundamentalizmden farkını ise şöyle açıklar: "Muhafazakarlık Tanrı merkezli bir toplum ve devlet düşüncesini teokratik sonuçlara vardırmak isteyen fundemantalizmin ya da deistik moral kod etrafında itaatkarlığı emreden her türlü dinsel radikalizmin karşısındadır."[3] Görüldüğü gibi, muhafazakarlık dini siyasal sistemin değil toplum ve geleneklerin temel bir unsuru olarak görmektedir. Başka bir deyişle din var olması, saygı gösterilmesi hatta kutsanması gereken bir olguyken siyasi kuralların temel değerleri ve siyasal rejimin adı değildir.

Dini muhafazakarlığa geçmeden önce siyasal bir düşünce olarak muhafazakarlığa bakalım. Korumak, muhafaza etmek anlamlarına gelen muhafazakarlık değişime direnen ve gelenekçi tavrın genel ismidir. Muhafazakarlık kendini daha çok teori ve ilke değil karşıtlık ve tepki üzerinden ifade eder. Buna karşın belirli ilkelere sahip olarak siyasal bir düşüncenin ve ideolojinin de adıdır. Bu anlamda muhafazakarlık basit bir pragmatizm ve fırsatçılık olarak değil; insan doğasına, topluma ve siyasal değerlere vurgu yapan özgün siyasal anlayışları içeren bir ideoloji olarak düşünülmelidir. Muhafazakarlığın barındırdığı temel düşünceler: gelenek, organik toplum, hiyerarşi ve otorite, mülkiyet ve beşeri eksikliktir. Bunların yanında

[2] age, s.372

[3] Hüseyin Şeyhanlıoğlu, *Türk Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti,* Kadim Yayınları, Ankara, 2011, s.38

tarih, din, aile ve devrim karşıtlığı muhafazakarlığın önemli unsurlarıdır. Muhafazakar fikirler genelde Fransız Devrimi ile sembolleştirilen siyasi, sosyal ve ekonomik değişimdeki gidişe bir tepki olarak doğdu. Milliyetçilik, sosyalizm ve liberalizm gibi akımların etkilerine muhafazakarlık karşı durmaya çalıştı ve geleneklerle birleştiğinde güçlü durabildi. İdeoloji olarak muhafazakarlık 17. yüzyıldaki İngiltere'de devrime karşı siyasal ve sosyal düzeni savunanlarca temelleştirildi ve İngiliz teorisyen Edmund Burke tarafından ilkeleri oluşturuldu. Otokratik monarşilerin ayakta kaldığı 19. yüzyıl Avrupa'sında ise muhafazakarlık reformlar karşısında katı otokratik değerleri savunuyordu. Ancak 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Hıristiyan demokratik partilerin kurulmasıyla reformlar ve evrensel değerler kabul edilmiştir.[4] Muhafazakarlığın dünya gündemine tekrar gelişi ise 1970'li yıllarda yeni sağın temsilcileri olarak İngiltere'de Thatcher ve ABD'de Reagan yönetimlerinin radikal ve ideolojik muhafazakarlığı uygulamaya koyması iledir.

Muhafazakarlığın önemli unsurlarından biri de dindir. Din sadece kendisi ile değil oluşumunda etkili olduğu gelenekler ile de etkilidir. Klasik muhafazakarlar geleneklerin Allah'ın kuralları olduğuna ve doğal hukuku oluşturduklarından karşı çıkılmamaları gerektiğine inanmaktaydılar.[5] Yine muhafazakarlığın tarih ve toplum anlayışında da din yapıcı bir unsur olarak yer almaktadır. Din sadece bireysel bir inanç değil aynı zamanda toplumsal işlevleri olan bir kurumdur. Din toplumu bir arada tutan ve düzeni sağlayan unsurdur. Muhafazakar görüşte bir dinin dayatılmasından ziyade toplumun yaşadığı dinin yaşatılması gerektiği ve buna hiçbir şekilde birey ve devletin müdahale etmemesi gerektiği düşünülür. Burke'e göre din devlet tarafından kutsanmalı ve vatandaşların üzerinde etkili olmalıdır. Aynı zamanda din vatandaşların devlete olan itaatleri için vazgeçilmezdir. Benzer

[4] Heywood, age, s.85-89

[5] age, s.90

bir şekilde din muhafazakarlara göre toplumu bir arada tutan, onu disiplinli yapan bir unsurdur. Maistre ve Bonald da kilise, devlet ve ailenin toplumda egemen olmalarını ve dinin bir inanç sisteminden ziyade bir cemaat biçimi olduğunu belirtmişlerdir.[6] Görüldüğü gibi, muhafazakarlıkta din onun devlet, toplum, gelenek, tarih ve aile gibi birçok unsurunu toplum içerisinde geliştiren bir siyasal öğedir, fakat bağımsız olarak toplumun ve siyasetin merkezinde değildir. Nasıl ki devrim yoluyla topluma müdahale edilemezse din toplumun dönüştürülmesinde de kullanılmamalıdır. Muhafazakar düşünür Eliot modern bir dünyada teokratik devletin mümkün olamayacağını, hatta seküler gelişmelerden memnun olduğunu söylemektedir.[7] O halde, muhafazakarlığın din esaslı yönünü vurgulayan dini muhafazakarlığı dini siyasetin merkezine koymadan, onu toplum ve gelenek için önemseyen ve toplum içerisindeki konumunu korumaya çalışan bir düşünce olarak tanımlayabiliriz.

Muhafazakârlık Türkiye'de hem bir ideoloji olarak hem de geleneksel siyasal davranış olarak hemen her dönemde etkilidir. Değişime karşıtlık ve mevcut düzeni korumak anlamındaki muhafazakarlığın hem modern ulus devleti kurulurken hem de geleneksel toplumsal değerler yönünde sistem değişirken muhafazakarlığın yaşandığını tahmin etmek zor değildir. Bu anlamda Türkiye'de iki temel muhafazakarlık damarı vardır: devlet ve askerin ağırlığındaki Kemalist muhafazakarlık ve toplumda yaygın olan Türk–geleneksel muhafazakarlık. Kemalist değerleri mi yoksa geleneksel Osmanlı değerlerini mi esas alındığına göre Türkiye'de muhafazakarlık değişmektedir. Fakat Türk toplumunda din İslam, tarih Osmanlı ve gelenekler Türk-İslam kökenli olduğundan muhafazakarlıktan genelde kastedilen Türk geleneksel değerlerine ve kültürüne dayalı muhafazakarlıktır.

[6] Şeyhanlıoğlu, *age.* s.38

[7] age.

Türk siyasetinde dinin etkili olması iki farklı siyasal olgu doğurur: siyasal İslam ve dini muhafazakarlık. İslamcılık ya da siyasal İslam özelliklerini Türkiye'de daha çok 19. yüzyılda kazanan ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren İmparatorluk merkezinde gittikçe güçlenen bir ideolojik davranış kümesine verilen addır. İslamcılık İslami düşünürler ve özellikle tarikatlar vasıtasıyla 17. yüzyıldan itibaren önce Hindistan'da sonra İran ve Arabistan'da olmak üzere İslam coğrafyasında etkisi gittikçe siyasal alana ulaşmış ve Osmanlı'nın doğu topraklarında toplum içerisinde yayılmıştır. Cemalleddin Afgani ile birlikte İslam artık kitlelerin daha geniş bir dünyaya entegre olmada kullanılıyordu. Böylece İslam bir toplum pekiştiricisi ve yeni bir kimlik belirleyicisi görevlerine sahipti.[8] İmparatorluğun çözülmekten kurtarılması için öngörülen üç temel çıkış yolundan biri olarak görülen İslamcılık aynı zamanda Batı karşısında yenilginin üstesinden gelecek bir kurtarıcıdır. Fakat ilerleme ve modernleşmeye düşünüldüğünün aksine karşı çıkılmamıştır. İşte Türkiye İslamcılığı'nın belirleyicisi budur.[9] Bu dönemde İslamcılık düşüncesinin temelinde gerilemeye karşı batının taklit edilmesinden ziyade İslam'ın eski zamanlarda olduğu gibi ilerleyiciliği özelliği vurgulanıyordu. Bunun yanında İslam birliği, İslam devletlerinin batı karşısında gelişmesi ve bilimlerle tekrar buluşturulması da önemliydi. 18. yüzyıldan itibaren başlayan Osmanlı modernleşmesi ve içerisindeki Tanzimat dönemi özellikle 2. Abdülhamit döneminde İslamcılık tepkisiyle karşılaştı. Zaten İslamcılık bu dönemde hem İttihad-ı İslam politikası ile hem de 2. Meşrutiyet döneminde yasal olarak resmi politika haline gelmişti. Osmanlıcılığın toprak kayıpları nedeniyle imkansızlığı İslamcılığı daha da meşrulaştırmıştır. Bu dönemlerde devletin teokratik rejimi olan İslamcılık popülerleşmiş ve birçok akım içerisinde yer almıştır. 2. Meşrutiyet döneminde ise kendisine siyasal alanda yer bulamayan

[8] Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.9-13

[9] Nuray Mert, "Türkiye İslamcılığına Tarihsel bir Bakış", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6 İslamcılık,* ed. Tanıl bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.412

İslamcılık daha çok Eşref Edip ve Mehmet Akif gibi düşünürlerin bulunduğu entelektüel alanda görüldü. Siyaset alanında İslamcılık İttihad ve Terakki döneminde muhalefet olarak İttihad-ı Muhammedi Fırkası ile temellendi. Bu dönemde Ziya Gökalp tarafından moderne uyumlu İslamcılık, Yusuf Akçura tarafından Türk İslam sentezi, Said Halim tarafından dönüştürücü ve dinamik role sahip İslamlaşma, Mustafa Sabri Efendi tarafından dinde reform karşıtlığı ve Yahya Kemal tarafından tarih merkezli İslam düşünceleri Osmanlı son dönemi İslamcılığı içerisinde yer alır.[10] İmparatorluğun çözülmesinin ardından Cumhuriyet'in kurulmasıyla Batılılaşma sekülerleşme ve ulus devlet etrafında yeni devletin temel reçetesi oluyordu. Cumhuriyet döneminde İslamcılık Cumhuriyet devrimine karşı biriken tepkilerin ürünü olarak DP ile siyasal alanda kendini göstermiştir.[11] Fakat DP'nin temel dini görüşü olarak değil de kitlesel parti tabanının ve geniş ideolojik alanının içerisinde bulunmuştur. Cumhuriyetin kurulmasından çok partili dönemin başlangıcına kadar siyasal alanda ortaya çıkmayan ve/ve ya çıkmasına izin verilmeyen İslamcılık toplumda daha çok tarikatlar ve cemaatlerle etkili olmuştur.

Türkiye'de muhafazakarlık İslamcılık ve Türkçülük gibi akımlarla beraber Osmanlı modernleşmesi süreci içerisinde Batılılaşmaya tepki olarak doğdu. Tanzimat ve meşrutiyet dönemleri muhafazakarlığı ayrı bir akım olarak ortaya çıkmaktansa hem ideolojik olarak İslamcılık ile beraber organik olarak ise önce Genç Osmanlılar ile beraber varoldu. Genç Osmanlılar tam anlamıyla Osmanlı modernleşmesi konusunda muhafazakar görüşlere sahipti. Onlara göre; modernleşme Avrupa taklitçiliği yörüngesinden çıkarılmalı ve mevcut

[10] Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, s.13-29

[11] Mert, "Türkiye İslamcılığına Tarihsel bir Bakış", s.413-414

coğrafyanın ve toplumun özellikleri dikkate alınarak yeniden geliştirilmeliydi.[12] Bu muhafazakarlık aynı zamanda dini muhafazakarlığı da içermekteydi. 2. Abdülhamit ve Meşrutiyet dönemlerinde siyasal muhafazakarlığı İslamcılık akımından ayırmak oldukça zordur. Çünkü her ikisi de modernleşmenin uygulanma biçimine ve Batılılaşmaya karşıydılar. Bu anlamda İslamcılığı muhafazakarlık içerisinde değerlendirebiliriz, fakat modernleşmenin kendisinin ve İslam kurallarının siyasal sistemin esası olup olmamasının aralarındaki büyük farkı oluşturduğu unutulmamalıdır. Ayrıca 31 Mart Vaka'sının ortaya çıkardığı gibi aralarında meşrutiyetin kabulü noktasında anlaşmazlık olduğu rahatça söylenebilir. Aslında İslamcılık ile muhafazakarlığın ta İslamcılığın Milli Görüş Hareketi olarak siyasallaştığı 1960'lı yıllara kadar ayrılamadığını söylemek de mümkündür. 2. Meşrutiyet döneminin iktidarı İttihad ve Terakki'nin içerisinde birçok siyasal akıma mensup kişinin bulunduğu düşünülürse İslamcılar ile beraber muhafazakârların da varolduğunu düşünmek zor değildir. Osmanlı modernleşmesi içerisinde bu dönem sekülerleşmenin gittikçe arttığı bir dönem olmuş, kitleler dini referans almaktansa meşrutiyet ve özgürlük gibi Avrupai değerler merkezli hareket etmişlerdir.[13] Dolayısıyla bu dönemde İslamcılığın diğer siyasal akımlardan ayrılabilmesi mümkün hale gelmiştir. Ayrıca İslamcılık akımının savunucusu İttihad-ı İslam'ın kurulması bunu kolaylaştırmıştır. O halde Cumhuriyet öncesi muhafazakarlığı; modernleşmenin içerisinde yer alarak meşruti siyasal sistemi ve batılı değerleri savunan, buna karşın modernleşmenin Batılılaşma olarak uygulanmasına karşı çıkan ve onun Türk geleneklerine uygun olarak uygulanmasını savunan siyasal akım olarak tanımlayabiliriz.

[12] Cemil Koçak, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 9 Dönemler ve Zihniyetler,* ed. Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.74

[13] Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Mcgill Universty Press, Montreal, 1964, s.326

1. Dünya Savaşı İttihad ve Terakki'nin sonunu getirmiş ve Jön Türkler dağılmıştı. Buna karşın hala padişah nezdinde ve hükümetlerde etkin ve Meclis-i Mebusan'da önemli sayıdaydılar.[14] Kurtuluş Savaşı zamanında ise birçok eski İttihatçı ve Jön Türk Mustafa Kemal etrafında toplandılar.[15] Toplanmalarının en önemli nedeni Mustafa Kemal'in başından beri aktif bir İTF üyesi olmasıydı. Zaten Cumhuriyet sonrasındaki CHP ile İTF arasında hem ideolojik hem de kadro açısından önemli bir devamlılık vardır. Bu nedenle Erik Jan Zürcher Türkiye'nin 1908-1950 arası yıllarını Jön Türk dönemi olarak adlandırmaktadır.[16] Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosu eski İttihatçılardan oluştuğu kadar İslamcı ve muhafazakar kesimden de oluşmaktaydı. Refet Bele, Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak ve Ali Fuat Paşa Meclis içinde İkinci Grup/Cumhuriyet içerisinde yer alarak siyasi hayatlarını CHP yerine diğer muhalif partilerde sürdürmüşlerdir.[17] Bunun bir başka göstergesini Anadolu'nun 1. meclisinde görmek mümkündür. Halife adına hutbe okunarak açılan TBMM'de yüze yakın din adamı bulunmaktadır.[18] Meclis içindeki muhafazakarlık Karpat'a göre ileriye dönük iktisadi ve sosyal programlara sahip olan, toplumun tarih ve kültür gibi temellerine saygı isteyen modern bir muhafazakarlıktı.[19] Kurtuluş Savaşı sırasında ortak hareket eden lider kadrosu, siyasetçiler ve Paşalar Savaş sonrasında kurulacak olan yeni rejimin niteliği konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Yeni Meclis içindeki ilk gruplaşma özetle Kemalistler ve muhafazakarlar diye adlandırabileceğimiz birinci ve ikinci grup ya da Cumhuriyetçiler olarak yaşandı. Jön

[14] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.206-208

[15] Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, s.95

[16] Zürcher, age. s.213-214

[17] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s.538-539

[18] Şeyhanlıoğlu, age. s.91

[19] Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.10

Türkler'in devamı niteliğindeki Birinci Grup radikal ve elitist düşüncelere sahipken İkinci Grup kurulacak yeni siyasal sistem için Batılı değerlere muhalif olduğu gibi Mustafa Kemal'in tek adamlılığına da muhalefet etmekteydiler.[20] İkinci Meclis ile beraber Cumhuriyetin ilan edilip Halifeliğin ve Saltanatın kaldırılması yeni rejimi göstermekteydi. Bu aynı zamanda laik-yenilikçi grubun muhafazakarlara karşı zafer kazandığını ve Kemalist-Batılı modernleşme önündeki siyasal muhalefetin ortadan kalktığını göstermekteydi.[21] Mecliste Jön Türk geleneğindeki Mustafa Kemal etrafındakiler CHF olarak örgütlenirken bir yıl sonra muhafazakar muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) olarak örgütlenmişlerdi. Programına bakıldığında partinin milli iradeye vurgu yaptığı, Cumhuriyeti savunurken devrimlerden hiç bahsetmediği, dine saygı gösterilirken ahlak ve kültür gibi toplumsal değerlere vurgu yapıldığı ve tarihi - milli değerlerin benimsendiği görülmektedir.[22] Parti kurulduktan bir yıl sonra kapatılmıştır. Cumhuriyet döneminin ikinci muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası özellikle liberal görüşleri nedeniyle CHP'den ayrılmasına karşın Mustafa Kemal'in emriyle kurulması ve programın onun tarafından onaylanması ve programında temel Kemalist değerlere ve CHP iktidarının siyasal hiçbir politikasına muhalefet etmemesi[23] ile gerçek bir muhalefet partisi olmaktan, hele muhafazakar bir muhalefet partisi olmaktan çok uzaktır. Bu nedenle Cumhuriyet döneminin ilk muhafazakar muhalefeti olan TCF, DP ile ideolojik ve kısmen organik olarak devam etmiştir. Burada Cumhuriyet dönemi muhafazakarlığının aynı zamanda dini muhafazakarlığını da içerdiğini belirtmek gerekir. İlk Meclis içerisinde İslamcı diye adlandırabileceğimiz birçok isim yer alırken Cumhuriyet sonrasındaki TCF etrafında toplanan muhalefet tam anlamıyla bir dini

[20] Şeyhanlıoğlu, age. s.91

[21] Karpat, age. s.130

[22] Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, s.616-617

[23] age. s.626-627

muhafazakarlık anlayışına sahipti. Bunu partinin Cumhuriyet ve modernleşmesine sahip çıkarken dine saygı gösterilmesinin istenmesi ve bunun dışında din temelli hiçbir politikaya sahip olmaması göstermektedir.[24]

Dini siyasetin ikinci temel noktası laikliktir. Türkçeye Fransızcadan geçen "lâik" sözcüğü, Yunanca halk anlamına gelen "laos" adılından türetilmiş ve din adamı olmayanları belirtmek için kullanılmıştır. Kelimenin Latince aslı ise laicus olup lügat anlamıyla, "ruhani olmayan kimse, dini olmayan şey, fikir, kurum" demektir. Lâiklik birçok farklı siyasal sistemlerde farklı uygulanmış ve farklı tanımlanmıştır. Laikliğin anlamları çok farklı olsa da ortak bir dile sahiptir ve tanımlamalardan bir ortak tanım türetilebilir: "dinî ve dünyevî otoritelerin bir diğerinden ayrılması, din işlerinin ferdi, hususi sayılarak ferdin vicdanına terk edilmesi ve devletin dinler karşısında tarafsız kalarak din hürriyetini sağlamasıdır."[25] Görüldüğü gibi laikliğin temel anlamı devlet işlerinin dini kurallara dayanmaması, yani ondan ayrılığıdır. Dolayısıyla laik devlette hukuk kuralları, kurumsal yapı ve yönetim dahil tüm yönetsel/resmi unsurlarda dini kuralların ve anlayışın değil rasyonelite merkezli toplumsal ihtiyaçlar temel alınır. Laik devlet dini esas almazken, laisizmden farklı olarak dine karşı değil, aksine dinin toplumda yaşanmasına saygı gösterir. Aynı zamanda laik devlet dini olmadığı gibi tüm dinlere ve inançlara da eşit mesafede olmak durumundadır. Bu doğrultuda dini özgürlüklerin sağlanması da gereklidir. İşte laikliğin bu ilklerinden hangisine ağırlık verilmesi ile ilgili olarak birçok ülkede farklı biçimde uygulanmıştır.

Türkiye'de laikliğin tarihi Osmanlı rejim değişikliğinin ve modernleşmesinin de tarihidir. Türkiye'de sekülerleşmenin ve din-devlet ilişkinin tarihini üç dönemde incelemek

[24] age.

[25] Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara, 1981, s. 347-349

gerekir: klasik Osmanlı teokrasi dönemi, Osmanlı modernleşmesi içerisinde yarı laik-teokrasi dönemi ve laik Cumhuriyet dönemi.[26] Osmanlı Devleti kul anlayışı ve şeriat düzenine dayalı dine bağlı bir siyasal sisteme sahipti.[27] 17. yüzyıldan itibaren başlayan batılılaşma yönündeki Osmanlı modernleşmesi laikliğin Türkiye'deki serüvenin de başlangıcı olup modernleşme anlayışının egemen olduğu Tanzimat dönemi sonrası Meşrutiyet dönemlerinde zirve yapmıştır.[28] Halifeliğe bağlı hükümdarlığın ve monarşinin meşruti de olsa Osmanlı'nın bu son dönemlerinde modern yönetim ve hukuk sistemi geleneksel-dini sistemle devam etmekteydi. Cumhuriyet sonrası Türk siyasal sistemi laiklik esası üzerine kurulmuş ve sistem giderek sekülerleşmiştir. Kemalist sistem içerisinde laiklik kendine özgü bir biçimde devlet kontrolündeki ve sınırlı din anlayışı ile beraber yürümüştür.

Atatürk kendi reformlarını, yani laik Cumhuriyet sistemini ancak İmparatorluğun ortadan kalkması ile yapabilmiştir. Osmanlı siyasal sistemindeki dine dayalı devlet, ulema ve tarikatlar ağırlığını ancak bu değişimden sonra kaybetmiştir.[29] 1922-24 yılları arasında saltanat ve hilafetin kaldırılması, Cumhuriyetin ve yeni Anayasanın ilanı ve İslam'ın devletin dini olduğu hükmün Anayasadan çıkarılması Türkiye'de laikleşmenin temel adımlarıdır. Bunların yanında batılı medeni ve ceza yasalarının kabulü ile aile yaşamının ve ceza hukukunun din alanından çıkarılması, Tevhidi Tedrisat Kanunu ile medreselerin kaldırılarak eğitim sisteminin tekleştirilip laikleştirilmesi, şeyhülislamlık makamının ve Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması, fes ve sarık gibi din

[26] Benzer bir ayırım için bakınız: Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik,* Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1962, s.176

[27] Halil İnalcık, *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*, Praeger Publishers, New York, 1973, s.,65-70

[28] Berkes Osmanlı modernleşmesini bir çağdaşlaşma ve sekülerleşme olarak tanımlamaktadır. Berkes, age.

[29] Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, s.119

sembollerin giyimde kullanılmasının yasaklanması ve Arap alfabesinin yerine Latin alfabesini kabulü laikleşmede önemli değişikliklerdir.[30]

Kemalist laikliğin öncelikli işlevlerinden biri İslam'a değil onun Anadolu'da uygulanış ve algılanma biçimine karşı çıkılarak dinin toplum içerisindeki merkeziliğinin ortadan kaldırılarak yerine bilimin konulmasının sağlanması ve dine dayalı dünya ve toplum görüşünün uzaklaştırılmasıdır. Kemalistlere göre din metafizik ve mistik içeriği ve pratiğinden ziyade ancak rasyonel bir düşünce ve uygulamaya yardımcı olabilirdi.[31] Bunun bir sonucu da Osmanlı sistemi içerisinde vatandaşın devlete bağlılığının önemli bir aracı olan dini kaldırarak yerine modern sivil-devlet ilişkisi tahsis edilmesidir. Atatürk yurttaşlığa dayanan modern bir devlet kurma amacındaydı. Burada dinin rolü ancak kişisel bir değer olmaktan ibaretti.[32] Fakat buradan Kemalist laikliğin dine karşı olduğu ve İslam'ın bütün bütün ilke ve değerlerini ortadan kaldırmaya amaçladığı anlamı çıkarılmamalıdır. Karşı çıkılan dinin siyasal alana ilişkin yönüdür. Burada İslam'ın şeriat ilkeleri ve cihat anlayışı gereği devlet yönetimine ve toplum değerlerine ilişkin ilke ve düzenlemeleri içerdiği gerçeği de kabul edilmelidir. Buna karşılık Kemalist reformlar da sadece devlet yönetimine ilişkin olmayıp giyime kadar toplumun birçok alanında ve yaşayış tarzında önemli değişiklikleri öngördüğü de bir gerçektir. İşte Türkiye'de Kemalist reformların uygulamalarının İslam'ın bazı uygulama ve değerleriyle çatıştığı alanda laiklik devreye girecek ve uygulamaların yönü laiklik doğrultusunda olacaktır. Buradan, Türkiye'de tek parti döneminde laikliğin sadece bir devlet yönetim biçimi olmayıp fes giyilmesini yasaklayacak kadar müdahaleci ve kapsayıcı

[30] Zürcher, age. s.276-278

[31] Kemal İnal, "Türkiye'de Geçmişten Günümüze Din Politikaları ve Eğitime Etkileri", *Dem Dergi*, Yıl 1, Sayı 2, s.13

[32] Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, s.119-120

olduğu ortaya çıkar. İşte, Türkiye'de laikliğin en önemli özelliklerinden biri dinin devletin kontrolünde bırakılarak uygulanmasıdır. Bu uygulanışın klasik laiklik tanımında geçen "din ve devlet ayrılığı" ilkesine aykırı olduğu çok açıktır. Zaten Türkiye'de hiçbir zaman din ile devletin mutlak bir ayrılığı olmamıştır.[33] Ali Fuat Başgil bunu "devlete bağlı din sistemi" olarak tanımlamaktadır.[34] Cumhuriyetin kurucuları dini "devrimlerin" uygulanmasının önünde bir engel olarak gördüklerinden Kurumsal İslam'a karşı nefret ve güvensizlik duyuyorlardı. İşte dinin devletçe kontrol edilerek resmileştirilmesinin ardında yatan temel düşünce buydu.[35] Tarık Zafer Tunaya da dinin kontrolünü dini suistimalden korumak ve dini çevrelerin siyasi ve sosyal vesayetini önlemek gayesiyle açıklamaktadır.[36] Resmileştirilen din aynı zamanda özünden farklı olarak başkalaştırılmıştır. "Kemalistler …kendine-dönük dini resmileştirip merkezi-kurumsal bir hale sokmuşlar, adeta içsel/özel bir pratik olmaktan çıkararak dışsallaştırmışlardır. Böylece Kemalistler dini (İslâm'ı), devletin denetimi altına sokarak alabildiğine akılcı kalıplar altında yeniden üretmenin daha işlevsel olabileceğini düşünmüşlerdir.[37]

2. Merkez Sağın ve Demokrat Parti'nin Dini Muhafazakârlık ve Laiklik Anlayışı

Merkez sağda din anlayışı ikiye ayrılmalıdır: dini muhafazakarlık ve laikliğe uyumlu Cumhuriyetçi anlayış. Dinin merkez sağdaki yeri dini muhafazakarlıktır. Dini muhafazakârlık dini; özgürlük alanının, geleneklerin ve toplumun önemli bir parçası olarak görür. Bu anlamda

[33] Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, Siyaset İlmi Serisi, Baha Matbaası, İstanbul, 1962, s.13

[34] Başgil, age. s.176

[35] Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, s.162-163

[36] Tunaya, İslamcılık Cereyanı, s.183

[37] İnal, age. s.13

merkez sağın din anlayışını siyasal İslam'dan ayrı değerlendirmek gerekir. Zaten 70'li yıllarda ortaya çıkan Milli Görüş hareketi iki siyasal akım arasına keskin bir çizgi çekmiştir. Muhafazakarlıkta neredeyse kutsallık atfedilen toplumsal düzen gereği olarak Türkiye'de merkez sağ siyaset yeni modern ve ulus devletin ideolojisine karşı oluşan kitlesel tepkiyi devlete sadakate dönüştürmüştür. Bu nedenle Türkiye'de muhafazakarlık milliyetçilikle beraber varolabilmiştir.[38]

Merkez sağ muhafazakârlığı dini kültürün temel unsuru olarak ve üstün ilkeler bütünü olarak değil de toplumsal bir gereklilik olarak görür.[39] Bu anlamda dini fundemantalizmden ayrılır. DP-AP, laiklik anlayışı konusunda Kemalist elitten ise şu noktalarda ayrışır: laikliğin bireyin dini/geleneksel değerlerin etkisinden uzaklaştırma ve ona dinsel normlardan arındırılmış yeni bir dünya görüşü sunma olarak algılanmasına karşı çıkılması ve dindarlıkla çağdaşlık arasında bir çatışma değil bağdaştırma olduğu kanaati.[40] Bu anlayış öncelikle dinin laiklik ve çağdaşlık arasında bir çatışmanın olmadığını, laikliğin ve Cumhuriyet modernlik anlayışının din ile beraber daha doğrusu, belli ölçülerde, bireyin dini yaşantısıyla beraber olabileceğini söyler.

Merkez sağda din içerikli icraatlar ya iktidarın din üzerindeki kontrolü gevşetilerek din ve vicdan özgürlüğünün arttırılması ya da geleneksel Türk kültürünün yaygınlaştırılması adına yapılmaktadır. DP iktidarın ilk icraatlarından biri Arapça ezan okunmasını serbestleştiren kanun çıkarmasıdır. Bunun yanı sıra, Arapça özel eğitim yeri açmayı yasaklayan kararnamenin kaldırılması suretiyle Kuran kurslarının açılması, radyolarda Kuran

[38] Mert, Merkez Sağın Kısa Tarihi, s.77-78

[39] age.

[40] Tanel Demirel, *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.182-184

okutulması, din derneklerini sayısının çoğaltılması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çokça dini eser basması, Yüksek İslam Enstitülerinin açılması ve çok sayıda Türk'ün hacca gitmesinin sağlanması din alanında yapılan icraatlardır.[41] Merkez sağın dini muhafazakârlık konusunda en önemli uygulamalarını dini eğitim ve dini cemaatlerle kurulan iyi ilişki açıklar.

DP, programında belirttiği dini eğitimi bir din odaklı eğitim olarak değil, dini hürriyetin gereği olarak görmüştür. Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri dini eğitim konusunda şöyle der: "Din bilgisini Müslüman Türk çocuklarına vermek tamamıyla politikadan uzak bir millet hizmetidir. Memlekette din adamına ihtiyaç vardır, din adamı yetiştirmek için elimizdeki tüm imkanlardan yararlanma yolunu seçtik. Eğer ebeveynler çocuklarının din derslerini okumalarını istiyorlarsa okullara din dersi konulmalı, bu demokratlığın gereğidir."[42] 1950 yılına kadar İmam Hatip okullarının sayısı 7 iken bu sayı 1960 yılında 19'a çıkarılmıştır.[43]

DP dini gruplarla çok iyi ilişkiler kurabilmiştir. İktidarın dini icraatları tarikat ve cemaatlerin DP'ye sıcak bakmasına neden olmuştur. Menderes'in dini cemaat ve tarikat liderleri ile doğrudan ilişkisi pek bilinmese de bu gruplar milletvekilleri ile ya da dolaylı yollardan parti ile iletişime geçmekteydiler. Örneğin Nur cemaati lideri Said Nursi birçok kez Menderes'e mektup göndermiştir. Tek parti yönetimin boyunca baskı gören dini gruplar DP iktidarı ile birlikte görece rahatlamış ve hareketlerini hızlandırmışlardır. Dini gruplar

[41] Şeyhanlıoğlu, age. s.237-245

[42] Meltem Yetener, "Adnan Menderes", *Türk Dış Politikasında Liderler,* ed. Ali Faik Demir, Bağlam Yayınları, Ankara, 2007, s.46

[43] Şeyhanlıoğlu, age. s.239

içerisinde özellikle Said Nursi önderliğindeki Nur Cemaati DP'ye açık destek vermiştir. Cemaat içerisinde Menderes bir İslam kahramanı olarak nitelenir.[44]

Feroz Ahmad din alanında icraatların yoğun olduğu bu dönemi; Türkiye'de İslami uygulamaların restorasyonunun gerçekleştiği ve militan laikliğe son verilme istemleri ile belirginleşen dönem olarak adlandırır. Atatürk'ün büst ve heykellerinin yıkılmasını, Anadolu'nun küçük kasabalarında kadınlara yönelik küstah tutumlarını, Konya İl Kongresinde bazı delegelerin fes ve çarşaf giymesini ve Arap harflerini kullanılma hakkının geri getirilmesinin istenmesini buna örnek olarak verir. Ayrıca, bu uygulamalar Atatürk reformlarının gerçek muhafızları oldukları iddiasındaki CHP'nin de büyük tepkisini çekmiştir.[45] Benzer suçlamalar bu konuda DP iktidarından geri kalmayacak şekilde dini eğitimi genişleten, dini cemaatlerle yakın ilişki kuran ve Ayasofya'da ezan okunması gibi uygulamalar yapan AP iktidarı ve Demirel açısından da geçerlidir.

DP iktidarının bu konudaki birçok icraatı Atatürkçü rejime aykırı olarak algılandı ve özellikle CHP ve entelektüel kesim tarafından irtica olarak değerlendirildi. Menderes dini irtica söylemlerini halkı silah tehdidi altında zaptolunması gereken geri bir toplum olarak gören elit bir zihniyetin tezahürü olarak görür. Bu zihniyet kendilerini ileri, toplumun büyük çoğunluğunu ise geri olarak görürler. Fakat asıl kendileri mutaassıp ve geridirler.[46] Menderes, dini irtica olarak nitelenen icraatlara gelen tepkileri azaltacak uygulamalara da gitmiştir. İçişleri Bakanlığının bütün il valilerine Atatürk heykellerinin korunması için önlemlerinin alınmasını emreden tebliğ çıkarması, siyasi amaçlarla dini istismar etmekle suçlanan Büyük

[44] Yetener, age. s.47

[45] Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 2007, s.64

[46] age. s.469

Doğu, Sebilürreşad gibi dergilere soruşturma açılması, Atatürk'ü koruma kanunun çıkarılması ve Anıtkabir'in yapılması gibi icraatlarda bulunulmuştur.[47]

Merkez sağ laikliği ve Cumhuriyet rejimini sonuna kadar savunur. Öncelikle dini muhafazakarlık anlayışına sahip merkez sağın laikliği savunması onun dine karşı olmadığının kabulü iledir. Bu anlamda radikal dini görüşlerden farklılaşırken Kemalist laiklikle de örtüşür. DP'liler özellikle din alanındaki icraatları hiçbir zaman Atatürk inkılaplarına aykırı görmemiş, muhalefetin irtica söylemlerine karşı çıkmıştır. Asıl DP dini irticanın karşısındadır. İstanbul'da gösteri düzenleyen öğrencilerle konuşan Devlet Bakanı Ağaoğlu "irtica başkaldırırsa başı ezilecek" diyecektir.[48] Yine Menderes'e göre Müslümanlar kendi dini inançlarında hür oldukları kadar başkaların dini inançlarına da hürmet etmeyi bilirler. Dini onlar üstünde bir baskı vasıtası yapmayı önlemek DP iktidarının görevidir. Menderes'in dinin siyasete alet edilmesine tahammülü yoktur, bu ağır bir suçtur.[49] İlk döneminde Menderes ve Bayar Atatürk'e ve laikliğe olan inançlarını birçok kez dile getirmişlerdir. Aynı zamanda DP din temelli tepkilere karşı koymuştur. Fakat zamanla DP dini grupların baskısının da etkisiyle İslam ile ilişkili hale gelmiş ve dini siyasete alet etmeye başlamıştır.[50] DP yöneticileri ve taban arasındakine benzer bir farklılık lider kadrosunun içinde de vardır. Bayar parti içinde Kemalist laik bir kişilik sergilerken Menderes dini çevrelerle daha yakın ilişki içerisinde olmak üzere daha muhafazakardır. Bayar Menderes'i birçok dini icraat konusunda uyarmış

[47] age. s.466

[48] Adnan Menderes, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri,* der. Haluk Kılçık, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s.291

[49] Ahmad, age. s.469

[50] Ali Yaşar Sarıbay, "The Democratic Party 1946-1960", *Political Parties and Democracy in Turkey*, ed. Metin Heper ve Jacob M. Landau, Tauris, London, 1991, s.124

hatta bu nedenle Menderes istifa etmiştir.[51] Merkez sağ Kemalist laikliğin uygulanışına muhalefet ederken dini muhafazakârları da laiklikle ve demokrasiyle uzlaştırıyordu.[52]

Merkez sağ Cumhuriyetçi modernleşmeyi ve laikliği farklı yorumlar. Merkez sağda Kemalist laikliğin dini toplumun merkezinden çıkararak yerine bilimin ve modern sivil devlet ilişkisinin ikame etmeye çalışmasına, dini resmileştirerek başkalaştırmasına ve dinin devletin kontrolünde olarak dini özgürlüklerin kısıtlamasına karşı çıkılır. Çünkü, merkez sağa göre din saygıdeğerdir, toplumsal bir gerekliliktir ve siyasal alan ve hukuk düzeni içerisinde her türlü yaşanabilmelidir. Din aynı zamanda toplumsal düzeni sağlayan bir unsurdur. Yine ahlakı sağlayan en önemli unsur din olduğundan toplumsal ahlakı ve geleneksel düzeni sağlar.[53] Merkez sağın açıkça laiklikte vurguladığı en önemli husus dini özgürlükleri sağlamasıdır. DP programında laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış anlayışının (ve uygulanışının) reddedildiği belirtilmiş, din hürriyeti diğer hürriyetler gibi mukaddes hürriyetler olarak kabul edilmiştir.[54] 1946 ve 1950 seçimleri öncesi DP'nin temel propagandası CHP'nin dini baskısı ve dini özgürlüklere karşı sert tutumu olmuştur. CHP'nin ve Kemalizm'in temel ilkeleri olan batılı modernleşme ve laiklik sertçe eleştirilmiştir.[55] Diğer taraftan dinin kamusal alandan toptan kovulmasına da karşı çıkılmaktadır. Dinsel hayat ve semboller kamu hayatında yer alabilirdi. Türk modernleşmesinin Batılılaşma olarak algılanarak dini değer ve sembollere

[51] Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.116

[52] Mert, Merkez Sağın Kısa Tarihi, s.84

[53] Bknz. Süleyman Demirel, Peyami Safa, Ali Fuat Başgil ve Mehmet Kaplan'ın görüşleri, Tanel Demirel, Adalet Partisi İdeoloji ve Politika, s.183-184

[54] Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, s.663

[55] Sarıbay, age. s.123

savaş açılması merkez sağca kabul edilemez. Bu, alternatif bir demokrasi ve laiklik anlayışıydı.[56] Ayrıca din ile laiklik ve çağdaşlık arasında bir çatışma yoktur, laiklik ve Cumhuriyet modernlik anlayışı din ile beraber belli ölçülerde, bireyin dini yaşantısıyla beraber olabilir. Din laikliğe ve modernliğe aykırı değilse, dinin toplumsal hayattan çıkarılmasına ya da etkisinin azaltılmasına çalışılması yanlıştır.[57]

Sonuçta merkez sağda laiklik farklı bir şekilde savunulmaktadır. Celal Bayar'ın DP'nin ikinci büyük kongresinde laiklik ile ilgili düşünceleri merkez sağın laiklik anlayışını özet olarak belirtmesi açısından önemlidir:

> "Laikliği din hürriyeti manasında anlıyoruz. Laiklik dinsizlik demek değildir… Türk milleti Müslümandır, Müslüman olarak kalacaktır… Dini tedrisat meselesi bu bakımdan önemlidir… Biz dinin siyasete alet edilmesinin şiddetle aleyhindeyiz… Biz irticanın da şiddetle aleyhindeyiz…"[58]

CHP'de olduğu gibi DP kadrolarının önemli bir kısmı ve lider Menderes elitist, modern ve batılı bir tarzda büyümüş, dini olmayan ama dine karşı da olmayan görüşlerini aile yaşamlarında edinmişlerdir. Fakat, denilebilir ki, temelde Genç Osmanlılılar ya da İttihat ve Terakki görüşlerine sahip olan CHP ve DP yöneticileri, batılı modernleşme ve inkılapların dini dışlaması konularında ayrılığa düşmüştür. Bunlardan Menderes yaşam tarzını aslında pek değiştirmedi. Dini yaşantısı, özel ilişkileri, sosyal ortamlarda bulunması düşünüldüğünde iktidar olduktan sonra bile hayatını dindar bir şekilde geçirdiği söylenemez. Bu durum yine merkez sağın liderliğinde temelleşmiş, benzer biçimde Demirel'de de devam etmiştir.

---

[56] Mert, Merkez Sağın Kısa Tarihi, s.84

[57] Tanel Demirel, Adalet Partisi İdeoloji ve Politika, s.182-184

[58] Mükerrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s.95-96

Laiklik merkez sağın asker ile iyi ilişkilerinde önemli bir siyasal unsurdur. Çünkü Türk ordusu laikliği savunur. Türk ordusu Cumhuriyetçi modernleşme anlayışı içerisinde laiktir. Burada kastedilen laiklik sadece devlet yönetiminde ve hukukta dinin yer almaması değil aynı zamanda Türk modernleşmesinin öngördüğü şekliyle topluma dinsel normlardan arındırılmış yeni bir dünya görüşü sunma anlayışı anlamındadır. Laiklik Kemalizm'in temel bir ideolojik unsuru olduğu gibi ordunun da üzerinde hassasiyetle durduğu ve tehdit algılamasında birincilleştirdiği bir anlayıştır. Bu demektir ki ordu dinin siyasete müdahalesine ve toplumda, kültürde başat bir rol oynamasına kesin kez karşı çıkmaktadır. 27 Mayıs ve 28 Şubat askeri müdahalelerin ideolojik en önemli nedeni de işte laiklik anlayışıdır. Ordu laikliği katı ve kısıtlı bir şekilde algılamaktadır. Zira dini özgürlük ve kültürel olsa da dinin siyasette savunulması rejimi tehdit edecek bir boyuta dönüşebilir. Din – daha doğrusu radikal din anlayışı ve İslamcılık - ordunun en temel bir gerileme, irtica olarak saydığı bir unsurdur.

3. Demirel'in Dini Muhafazakârlık ve Laiklik Anlayışı

Demirel'in din anlayışında ve yaşantısında ailesinin ve ilk dönem yaşantısının etkisi vardır. Demirel'in anne-babası ve aile büyükleri İslami bilgiye sahiptir ve kendisi ve kardeşlerine dini bilgiler öğretilmiştir. Demirel'in çocukken edindiği bu din kültürün daha sonra muhafazakâr bir siyasetçi olarak kimliğini tanımlamada önemlidir. Demirel'in aile geçmişi birçok muhafazakâr siyasetçinin aksine dindarlığın abartılı ve yapmacık değil de doğal görünmesini sağlamıştır.[59] Demirel kendisini çağdaş ve dindar Müslüman olarak tanımlamaktadır, yaptığı ibadetleri de gösteriş olsun diye yapmaz.[60] Ailesinin dindarlığının ve

[59] Ayşe Komşuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008, s.99

[60] Nil Tuncer, "Süleyman Demirel'in Liderliği ve Dış Politika", *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed. Ali Faik Demir, Bağlam Yayınları, Ankara, 2007, s.145

dini bilgilerin sonraki hayatında ne kadar etkili olduğu bilinmez. Fakat, önce eğitim hayatı nedeniyle İstanbul'da ve diğer kentlerde zamanın büyük kısmını geçirmesi, sonra İSKİ ve DSİ'de bürokrasi hayatına geçmesi ve yurtdışı gezileri nedenleriyle ailesinden ve muhafazakâr çevreden uzak kalarak dini hayatını kentli kesimin yaşadığı doğrultuda değiştirdiği ve ya en azından bu durumdan ciddi şekilde etkilendiği düşünülebilir.

Demirel anlayışında din laikliğe ve modernliğe aykırı değildir ve öyleyse dinin toplumsal hayattan çıkarılmasına ya da etkisinin azaltılmasına çalışılması yanlıştır. Demirel de "din ferdi ahlaka yön veren, insana… hayat felsefesi yaratan belli başlı içtimai etkenlerden biridir"[61] diyerek dinin toplumun merkezinde olduğunu belirtmiş ve bir anlamda dine kişisel hak ve toplumsal hareket olarak meşruiyet kazandırmıştır. Demirel'e göre Müslümanlık Türk toplumunun en önemli özelliklerindendir ve Cumhuriyetten önce de o vardı. Türkiye Cumhuriyetini ayakta tutan da Müslümanlıktır.[62]

Dini siyasete alet edenleri eleştiren Demirel'in kendisinin dini siyasete alet edip etmediği ise tartışılırdır. Her şeyden önce, Demirel'in dini tezlere, kavramlara başvurduğu açıktır. 80 öncesinde "Herkes göğsünü gere gere ben Müslümanım diyecektir" sözü ve sonrasında Kurandan ayetler vererek yaptığı konuşmaları bunu gösterir.[63] Yine Demirel hürriyetleri Kuran ayetlerine dayandırarak açıklamakta ve 12 Eylül sonrasında kendi mücadelesini de kutsallaştırmaktadır.[64] Bu yıllarda Başbakan Demirel'in dini

[61] age. s.183

[62] Süleyman Demirel, *Köprü,* Sayı 102, 1986, s.21

[63] Komşuoğlu, age. s.101

[64] Süleyman Demirel, *Köprü,* s.22

muhafazakarlığının bir göstergesi de üniversitelerde türban konusudur. Demirel'e göre, türban siyasi bir mesaj taşımadığı sürece rejim açısından bir tehlike değildir.[65]

DP'den bu yana sağ partilerin din alanındaki en önemli uğraşlarından biri dini eğitimdir. Tek parti döneminde "çağdaş ve laik eğitim" anlayışı ile dini eğitimi kısıtlanan muhafazakâr kesimin taleplerini yerine getirmek merkez sağ partilere ve liderlerine düşmüştür. Demirel'in 80'e kadar olan zamanda bu alanda yoğun icraatlarının önemli bir nedeni de komünizm karşısında dinin rolüdür. Din komünizm karşıtlığında hem önemli bir inanış hem de kullanılan bir söylemdir. Demirel dini eğitimi bir eğitim hakkı, fırsat eşitliği ve din ve vicdan hürriyeti olarak görmüştür. Demirel devletin dine karışmadığı laik bir sistemi savunurken bir yandan da devletin din ve vicdan hürriyetini savunması gerektiğine inanması devlete bu anlamda bir görev yükleme ve müdahale etme yetkisi vermek demektir. Devletin bu işlevi aslında Kemalist anlayışa da uygundur. Zira din toplumda başıboş bırakılmamalı, dini eğitim kontrol altına alınmalıdır. Fakat, - Demirel anlayışından farklı olarak - bu kontrol sıklaştığında dini eğitim sınırlanacaktır.

Devlete verilen bu dini eğitim ve din adamı yetiştirme görevi aynı zamanda Demirel'in din alanında yaptığı en önemli icraatlarını oluşturur. İmam hatip okulları ve İslam Enstitülerinin yaygınlaştırılması bu icraatların da en önemlisidir. Demirel bu okulların gayesini şöyle açıklar: "İmam Hatip Okulları'nın gayesi sadece din adamı yetiştirmek değildir. Dini bilen Türk vatandaşları doktor, mühendis, hakim olsa daha iyi değil mi?"[66] AP gerek tek başına iktidar olduğu dönemde gerekse MC koalisyonunun büyük ortağı olarak,

[65] Tuncer, age. s.145

[66] age. s. 142

İmam-Hatip Liseleri sayısını bizzat arttırmıştır. Demirel'in ifadesiyle "1965'te 26 tane imam-hatip okulu vardı, bunu 450'ye çıkaran benim. Ayrıca, onlara üniversiteyi açan da benim. Bu çocuklar okusalar kime ne zararı var?"[67] Tabi ki burada dini eğitimden bahsedilen Diyanet'in öngördüğü şekliyle Sünni İslam'dır. Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatının güçlendirilmesi, din görevlilerin sayılarının arttırılarak ekonomik durumlarının iyileştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır.

Her ne kadar Demirel'in dini icraatları dinin devlete girmesinin ve dinin siyasallaşmasının adımları olarak görülebilse de, bu durum aynı zamanda aşırı dini hareketleri sınırlar. Öncelikle, bu icraatların merkez sağ partilerce yapılması dini muhafazakâr kesimin merkeze çekilmesine yardımcı olur. Merkez sağ partileri tabandan gelen talepleri kontrol etme ve siyasi kanallarla yönlendirme işlevleri yerine getirirler. Ayrıca dini eğitimin imam-hatip ve kuran kursu öğreticisi gibi resmi görevlilerce ve Diyanet tarafından yapılması, dinin kontrol edilmesi ve radikalleşmesinin engellenmesi açısından önemlidir. Din ve dini eğitim toplumda boşluk kabul etmeyen bir olgudur, devletin ulaşamadığı yerlere dini cemaat ve tarikatlar ulaşır. 12 Eylül döneminde meşruiyet sağlama çabaları içerisinde dindarlarla iyi ilişkiler kurulmak istenmesi, siyasi ayrılışmalardan kurtarılmaya çalışılan bir ülkede dinin birleştirici bir unsur olarak görülmesi ve dinin kontrol edilmek istenmesi gibi nedenlerle dini eğitimin yasal bir zeminde yaygınlaştırılması mümkün hale gelmiş, din dersinin zorunlu hale getirilmesi bu algıyı kuvvetlendirmiştir. Fakat, bir zaman gelecek ki aynı ordu irtica tehlikesi algısı nedeniyle siyasete müdahale edecek ve yapılan ilk icraatlar dinin eğitimden çıkarılması olacaktır. Ne gariptir ki, bu uygulamaları iki partisi döneminde de yapan lider olan Demirel, kendi Cumhurbaşkanlığı döneminde önceki icraatların ortadan kaldırılmasına imza atacaktır.

[67] age. s.142-143

Demirel DP'den miras AP tabanının önemli bir kısmını oluşturan dini cemaatlerle önemli ilişkiler kurmuştur. Demirel ile muhafazakâr kesim arasında oluşan karşılıklı ilişki hem lider ve tabandan oluşan bir bütünlükte merkez sağın orduya olan bakış açısında hem de Demirel'in orduya karşı olan tutumunda etkili olmuştur. Türkiye'de siyasal İslam'a inanan muhafazakâr kesim DP'den sonra doğal olarak AP'ye yönelmişse de MSP ile ortaya çıkan milli görüş hareketinde yoğunlaşmıştır. Bunun dışında kalan muhafazakâr kesim ise demokratik bir siyasal sistemle barışık olan, fakat dini inanış ve yaşantısına saygı isteyen bir anlayışla AP'ye ve Müslüman bir kimlikten hiç de uzakta görünmeyen ve dini referansları kuvvetli olan Demirel gibi bir lidere bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca dini eğitimin yaygınlaştırılması gibi uygulamalar muhafazakâr kesimden özellikle dini cemaatler tarafından desteklenmiştir. Demirel açısından ise bu ilişki, AP'nin ideolojisi dışında, dini referansa uzak olmayan bir dini yaşayış ve anlayış ve iktidarını güçlendirecek bir toplumsal dayanak ya da pragmatist bir bakış açısıyla oy tabanı oluşturma ya da sürdürme olarak temellendirebilir. 90'lı yıllarda RP'nin de yükselişi ve Cumhurbaşkanlığı ile başlayan tarafsızlığı ve 28 Şubat süreci, Demirel'in dini kesimle kurduğu ilişkiyi giderek zayıflatmıştır. Demirel birçok dini cemaat ve tarikatla iyi ilişkiler kurmuştur, fakat nurcular bu karşılıklı ilişki açısından bu dini cemaat ve tarikatlardan en bilineni, süreklisi ve ciddisidir. Bu dini cemaat içerisinde de Demirel ile uzun süre birlikteliğini sürdürmüş olan grup Yeni Asya grubudur.[68]

Demirel'in dini cemaat ya da tarikatlarla kurduğu ilişki Demirel'in ordu ile kurduğu karşılıklı ilişkiyi de ciddi olarak etkilemiştir. İlkin, Türkiye'deki dini cemaat ya da tarikatlar, merkez sağla bütünleşseler ve demokratik sistemle uyum içerisinde olsalar da hedefleri dinin yayılması ve güçlendirilmesi olduğundan İslam'ın laik sistemle uyuşmaması ve "toplumsal

[68] M. Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford University Press, Oxford - New York, 2003, s.173-174

yaşamın çeşitli alanlarının en üst kural ve değer ölçüleri sayılan din kavramlarından kurtarılması" olan Kemalizm'in anlayışıyla[69] çatışması nedeniyle devletin resmi ideolojisi olan Kemalizm'i reddederler. Bu anlayış hiç şüphesiz ki rejimin bekçisi hükmünde olan orduya karşı bakış açılarını da yansıtır. Aynı anlayış ve nedenler ordunun da dini cemaatlere karşı bakış açılarında, onlara karşı yürüttüğü eylemlerde ve dönem dönem dile getirilen 28 Şubat'ta ise vurgulanan "irtica tehdit algılamasında" etkendir. Bunun, ordunun onlarla hangi sebeple olursa olsun iyi ilişkiler kuran Demirel'e karşı olan bakış açısını da etkilediği açıktır. İkincisi, dini cemaat ve tarikatların siyasi talepleri şüphesiz ki dini yaşayışı sağlayan hak ve özgürlüklerin daha geniş bir şekilde uygulanabilmesini ve bunun önündeki (kendilerine göre var olan) engellerin kaldırılmasını içerir. Bu dini talepler ve onun beraberinde getirdiği yönlendirme Demirel'in dini yaşayışı özgürleştirme ve dini uygulamaları meşrulaştırma çabalarını pozitif olarak etkilemiştir. Örneğin, Nur cemaatin ve özellikle Yeni Asya grubunun Demirel ile kurduğu ilişkide bu taleplerin yerine getirilmesini hedefleyen yönlendirmesi önemlidir.[70] Demirel'in dini eğitimi yaygınlaştırma ve önünü açma uygulamaları doğal olarak CHP'den, bürokrasiden ve ordudan tepki almıştır.

Yine de, Demirel dini icraatların laikliğe aykırı olmadığını düşündüğü noktasında kendini ifade edebilmekte Menderes'ten daha başarılı olmuştur. Bunda merkez sağın giderek temelleşmesi ile daha iyi anlaşılmasının ve siyasal İslam'ın ayrı partileşmesi ile merkez sağdan uzaklaşmasının rolü büyüktür. DP gibi AP'nin de dini ölçülü bir muhafazakârlık içerisinde kullandığı fikri ciddidir. Nitekim, DP'nin din unsurunu hem milli iradeye hem de Cumhuriyetin değerlerine uygun biçimde kullanması gayri iradi bir biçimde Cumhuriyete karşı olan tepkileri siyasal sistemde kontrol etme işleviyle beraberdir. Bu işlevi

[69] Şule Sevinç Kişi, "Atatürk'ün Din ve Laiklik Anlayışı", http://atailkuyg.ege.edu.tr/files (16.03.2010)

[70] Yavuz, age. s.174

gerçekleştirenlerin büyük bir oranda yaşam tarzları ve dünyaya bakış açıları dikkate alındığında Cumhuriyet'in kültür devriminin taşıyıcıları olmaları uyumludur.[71] Bu açıdan, AP'nin din unsurunu Cumhuriyet ve değerlerine aykırı olmayacak şekilde ama halkın dini inanç ve ibadet hürriyetini genişletecek şekilde kullanmasının kökeni DP'nin ve Menderes başta olmak üzere kadrolarının bu özelliklerine dayanır.

Bu kadroların ortak bir özelliği de dini bir siyasal unsur olarak muhafazakar siyaset alanlarına getirmesine karşın kendi yaşamlarında fazla kullanmamaları, yani siyasi söylemlerindeki kadar muhafazakar olmamalarıdır. AP kurulduğu yıllarda emekli generaller, aşırı sağ, muhafazakârlar ve liberaller gibi birçok gruptan oluşmaktaydı.[72] 1964 yılında Ragıp Gümüşpala'nın ölümüyle beraber boşalan genel başkanlığa en büyük aday, Gümüşpala'nın sağ kolu diye bilinen ve partinin tüm örgütlenmesinin adeta tek başına gerçekleştiren Saadettin Bilgiç'ti. Partideki muhafazakârların öncülerinden olan Bilgiç'e yönelik tek ve büyük suçlama onun tutuculuğu, Atatürk ilkelerine ters düşen tavırlarıydı.[73] Hatta kongre öncesi ordu çevrelerinin "gericiliği" nedeniyle Bilgiç'i kabul etmeyeceğine dair söylentiler yayılıyordu.[74] Bilgiç'e karşın, Demirel'in medeni görüntüsü ve ABD'ye yakın oluşu ise övücü olarak bahsediliyordu Ayrıca, Demirel mason olduğu iddiaları muhafazakâr kesim

[71] Hüseyin Çavuşoğlu, Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 19, Sayı 2, s.267

[72] Avner Levi, The Justice Party 1961-1980, Political Parties and Democracy in Turkey, ed. Metin Heper, Tauris, London - New York, 1991, s.137

[73] Tevfik Çavdar, "Adalet Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.2091

[74] Komşuoğlu, age. s.134

tarafından şüpheyle karşılanıyordu.[75] Bütün bu iddialar ve gruplaşmalar, Saadettin Bilgiç gibi muhafazakârlara karşı, Demirel'in çok da dindar ya da muhafazakâr olmadığının bir göstergesi sayılabilir. Zaten Bayar'ın ve Gümüşpala'nın Demirel'i desteklemesinin ardında yatan bir sebep de, 27 darbesi sonrasında asker ile iyi ilişkiler kurmak ve bu amaçla çok tutucu ve muhafazakâr olmayan bir başkanın desteklenmesiydi. Demirel'in din eksenindeki bu yaşantısı ve anlayışı, merkez sağın lider profiline uygun olarak, din konusunda aşırılık ve tutuculuktan uzak ve askerler dâhil tüm toplumun kabul edebileceği bir yol izlemesine yol açmıştır.

Süleyman Demirel muhafazakar laiklik anlayışını savunmaktadır. Demirel'e göre laiklik dinsizlik demek değildir. Laikliğin din karşıtı olarak yorumlanmasına ve bu anlayışla uygulama yapılmasına karşı çıkılması laikliğin din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde değerlendirilmesine neden olur. Laiklik din hürriyetine müdahale etmek için değil onu korumak için konulmuştur.[76] Demirel din işlerine karışmayan devlet olarak tanımladığı laik devletin inançları bir hak olarak telakki etmesi gerektiğini ve din ve vicdan hürriyetini savunmanın siyasetin vazifesi olduğunu belirtmiştir.[77] Buna göre, laiklik adına yapılanların din ve vicdan hürriyetlerini ihlal etme ihtimali, irtica tehdidinin abartılarak laikliğin samimi dindarların din ve vicdan hürriyetlerinin kısıtlanmasında bir araç olarak kullanılmasında ortaya çıkar. Demirel de, özellikle merkez sağ hükümetleri zamanında, irticaya inanmamış ve dini uygulamaların irtica olarak nitelendirilmesine karşı çıkmıştır.[78] Demirel'e göre laik devlet din işlerine karışmayan, dine saygılı, dini hürriyetleri sağlayan ve bu yönde pozitif

[75] Çavdar, age. s.2091

[76] Süleyman Demirel, *Köprü,* Sayı 101, 1986, s.20

[77] Tuncer, age. s.142

[78] Süleyman Demirel, Köprü, s.22

uygulamalar yapabilen devlettir.[79] Ayrıca, muhafazakar modernleşme anlayışının bir gereği olarak Demirel rejimin tüm unsurlarının Müslümanlıkla bağdaştığına inanmaktadır. "Çağdaşlık, demokrasi, Cumhuriyet ve laiklik ve Müslümanlık birbirine ters düşen şeyler değildir. Türkiye bunu ispatlamıştır."[80]

Dini muhafazakarlığın yanı sıra Demirel bir laiklik savunucusudur. Bu savunuculuğu AP döneminde devam ettiği gibi Cumhurbaşkanlığı süresince şiddetlenerek devam etmiştir. Zira O "laik, demokratik Türkiye'nin taraftarıdır."[81] Bu, salt laiklik savunuculuğudur. "Modern, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin üstüne kurulduğu hukuk düzenini ortadan kaldırıp 100 sene evvelki hukuk düzenine oturtmak (mümkün değildir.)"[82] Demirel'in laiklik anlayışı muhafazakarlıktan Kemalist anlayışa doğru giderek evrilmiştir. Önceden dini irtica söylemlerine inanmayan Demirel Cumhurbaşkanlığı döneminde irtica tehdit algılamasına sahiptir. "İrtica Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelmiş bir tehdittir, ta Cumhuriyetin kurulduğu yıldan beri."[83] Demirel laikliğe olan inancını 28 Şubat döneminde kendisini laik ittifakta görmek isteyen laik kesimin davetlerinde açıkça dile getirmiştir. İstanbul Üniversitesinin düzenlediği bir törende "Laikliğe inanalım… Türkiye laik bir devlettir, hep de öyle kalacaktır" demiştir.[84]

---

[79] Tuncer, age. s.142

[80] Süleyman Demirel, *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Çeşitli Televizyon Kanallarında Yayınlanan Mülakatları,* Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1999, s.628

[81] Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Çeşitli Televizyon Kanallarında Yayınlanan Mülakatları, s.476

[82] age. s.512

[83] age. s.544

[84] age. s.274

Demirel dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğini "…Müslümanlığı birimizin inhisarında saymak öbürünün ondan yoksunluğunu farzetmek bölücülüğün kendisidir"[85] diyerek belirtmiştir. Demirel'in laikliğin amaçlarından birisini din istismarının engellenmesi olarak görmesi ve din işlerine karışmayan laik devlet vurgusu, siyasal İslam ya da Milli Görüş hareketinden farklı olarak, laikliği gerçekten savunduğu fikrini bize verir. Demirel'in tüm dönemlerinde bu doğrultuda açık ve anlaşılır devamlılık vardır. Dini uygulamalar din ile değil de din ve vicdan hürriyeti ile bağdaştırılmıştır ve dini muhafazakarlık içerisinde değerlendirilmelidir.

4. Dini Muhafazakarlık, Laiklik ve Demirel'in Askeri Müdahalelere Yaklaşımı

Merkez sağın dini siyasetinin iki farklı alanı olduğunu ve bu alanlardan dini muhafazakarlığın ve laikliğin Demirel'in asker ile ilişkilerinde farklı etkenlere neden olduğunu belirtmiştik. Demirel'in askeri müdahalelere karşı tepkili oluşunun önemli fikri altyapısı buradadır. Dini muhafazakarlık, muhafazakar modernleşme ve dine uygun laiklik anlayışları her zaman askerin merkez sağ partilerine kuşku ile bakmasına neden olmuştur. Somut olarak bunu 27 Mayıs sonrasında ve 28 Şubat sürecinde görmek mümkündür. Buna karşın, Demirel laiklik anlayışı gereği dini siyasete alet eden sivil siyasete müdahale edilmesine sessiz kalmıştır. Demirel'in dini siyaset anlayışı Başbakanlığından sonra giderek laiklik eksenine kaymıştır. Bu kayışın teorik nedenlerinin incelenmesi öncelikle 12 Eylül sonrası dönemin ve 28 Şubat döneminin ayrıntılı incelenmesi ile mümkündür.

80'li yıllarda Türkiye'de yükselen din etkisini siyasette göstermiştir. Bu etki Demirel'de ise daha muhafazakâr söylemler ile ortaya çıkmıştır. 80'den sonra dinin yükselişi

[85] Tanel Demirel, Adalet Partisi İdeoloji ve Politika, s.194

hem içsel ve dışsal etkenlerden hem de 12 Eylül'e bağlı ve bağlı olmayan nedenlerden kaynaklanmıştır. Batıda ve tüm dünyada görülmekte olan dine dönüş algısının Türkiye'yi etkisine alması, soğuk savaş dönemi sona ermesi ile beraber kimlik arayışı içerisindeki Türkiye'nin (dinsel) tarihine dönmesi önemli dışsal faktörler; 80 dönemi sonrası serbestleşmeden dini kesimlerin yararlanması, dini çevrelerin eğitim, sosyal ve diğer devlet imkânlarına kavuşması, siyasal İslam'ın çevre ile sıkı bağ kurması ve de milliyetçiliğin yükselmesini iç faktörler olarak sayabiliriz.[86] Aslında bu etkenlerden her biri bağımsız olarak İslam'ın yükselişinde önemli etkide bulunabilecekken, 12 Eylül darbesi sonrası dönemle kesiştiğinden bu dönem etkisinde kalmıştır. Yine de, özellikle eğitim ve kültür alanlarında olmak üzere 12 Eylül sonrası birçok alanda dinin etkisinin artmasında askeri yönetimin etkisi yadsınamaz.

12 Eylül sonrası dönemin ideolojik analizinde milliyetçilik ile (dini) muhafazakârlık arasında bir ayırıma gitmek gerekir. Çünkü 12 Eylül yönetiminde milliyetçilik doğrudan devlet politikasının amacı iken din daha çok toplumu bütünleştiren ve devlete yakınlaştıran bir unsur olarak kullanılmıştır. Ayrıca din toplumun dini hayatını şekillendirme amacı olarak kullanılmış, zorunlu din dersi ve dini okulların tekrar açılması gibi uygulamalarla din resmileşmiş ve kurumsallaştırılmıştır. Kenan Evren'in dini söylemleri de bunun bir gereğidir.[87] Milliyetçi çevrelerin aynı zamanda muhafazakâr yani dini değerlere sahip olması, bu çevreden Aydınlar Ocağı gibi kesimlerin 12 Eylül sonrası özellikle eğitim- kültür kurumlarında etkili olması ve 80 sonrasındaki milliyetçi ve dini siyaseti yükselten dış etkenler

[86] Ömer Çaha, "Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış", *Modern Türkiye'de siyasi düşünce 6 İslamcılık*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul , 2004, s.478-483

[87] Örnek için bknz. Kenan Evren, Kahramanmaraş Konuşması, 27 Aralık 1985, *Seçme Konuşmalar,* Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s.19

dinin de 12 Eylül yönetiminin temel politikası olduğu algısını vermiştir. Fakat, sonraki milliyetçi muhafazakâr çizgiden ayrı olarak İslamcılığın yükselmesinde askeri yönetimin ve hükümetlerin daha çok doğrudan değil, dolaylı etkisi olmuştur. Sonuçta, 12 Eylül yönetimini milliyetçi- muhafazakâr olarak tanımlamak mümkünse de dini siyaseti güden bir anlayışta ya da Türk - İslam sentezindeki İslam'ın salt savunucusu olarak görmek mümkün değildir.

12 Eylül sonrası oluşan yeni siyasal ortamda merkez sağdaki ANAP ve DYP arasında kesin çizgilerle ayrılmış bir ideolojik farklılaşma söz konusu değildir ve benzer şey taban açısından da geçerlidir. Yine de muhafazakârlık ve dini anlayış açısından kabaca bir farklılaşmayı söylemek mümkündür. Aşırı muhafazakâr kesim ANAP'a yönelirken ileriki yıllarda RP'ye doğru tekrar bir kayma olacaktır. Ilımlı ve laikliğe inanan muhafazakâr kesim ise DYP'yi desteklemeye devam etmektedir. Aynı doğrultuda, Demirel'in ve AP'nin anlayışına uygun şekilde, Demirel DYP'yi "çağdaş, ilerici, muhafazakar, demokrasiyi esas alan ve muhafazakarlığı milletin bütün tarih ve kültür değerlerine sahip çıkan ve ona bir takım evrensel değerleri katmaya çalışan bir parti" olarak tanımlıyordu. Cindoruk, konuşmalarında DYP'nin milliyetçi, muhafazakar dindar bir parti olmasının yanı sıra laik ve sağ bir parti olduğunun da altını çizmiştir.[88] Demirel gibi, laikliğe inanan ve din anlamında ılımlı, sosyal bir hayat yaşayan İsmet Sezgin, Hüsamettin Cindoruk, Yıldırım Aktuna ve Nahit Menteşe gibi eski AP'lilerin DYP yönetiminde olması DYP'nin çağdaş ve laik bir çizgide olduğu savını doğrular biçimdedir.

12 Eylül döneminin milliyetçi muhafazakâr politikaları Özal döneminde daha da muhafazakârlaşarak devam etmiş ve buna bir de dönemin özgürlükçü ortamı katkıda bulunmuştur. Neticede, başta asker olmak üzere Atatürkçü duyarlılığa sahip kesimde irtica

[88] Komşuoğlu, age. s.246

korkusu oluşmaya başlamıştır. Dinsel eğitim ve türban sorunu tartışılmakta, İran Devrimi'nin Türkiye'yi etkileyeceğinden korkulmaktadır. Bu ortamda Kenan Evren'in "Laikliğin ortadan kaldırılmasına gidilirse darbe olur"[89] şeklindeki sert ve açık sözleri manidardır. Ayrıca, MGK Temmuz 1986'da radyo ve TV programların laiklik karşıtı inançları ileri sürmesinden rahatsız olmuş ve Ocak 1987'de dini canlanma tehlikesi konusunda hükümete uyarılarda bulunmuştur. Buradan anlaşılıyor ki Evren'in Özal'dan kuşku duymasının ve pişman olmasının nedeni irtica tehdit algılamasıydı. Kabinede etkin muhafazakârların bulunması ve Özal'ın bir tarikata bağlı olması bu algıyı ciddileştirmişti. Bu konuda açık değerlendirmelerde bulunmayan Demirel ise, her ne kadar benzer uygulamaları 80 öncesinde kendi iktidarı döneminde yapsa da, din açıdan ılımlı hayatı, Atatürkçü görüşleri ve merkeziyetçi, dengeci tutuşu Özal'a göre daha güvenli bir kişilik sağlıyordu.[90] Sonuçta bu, Evren'in ve ordunun Demirel'e karşı daha olumlu bakmasını gerektirecek önemli bir etkendi.

80'li yılardan itibaren yükselen siyasal İslam'ın sonucunda yükselişe geçen Milli Görüş hareketi, sağın genel yükselişi içerisinde, beraber girdiği her seçimde oylarını ve siyasetteki etkisini arttırmıştır. 94 yerel seçimlerindeki başarısı RP'nin iktidara yürüyüşünün işareti sayılır. Bu nedenle seçim sonrasında birçok kesimde ve medyada Refah Partisi'nin iktidara geleceği şeklinde bir beklenti oluşmuş ve bu ihtimal dâhilinde değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. Cumhurbaşkanı Demirel de bu beklentiye sahip olanlardan ve aynı zamanda bu gelişmeden endişe duyanlardandır. Çünkü Demirel dinin siyasette büyük çıkmazlara ve sorunlara neden olduğunu, DP'nin bu konudaki icraatlarının 27'Mayıs'a neden olduğu gibi dini muhafazakâr ya da siyasal İslamcı hükümetin muhtemel icraat ve söylemlerinin askeri rahatsız edeceğini bilmekteydi. Zaten Demirel'in laikliğe ve orta yol

[89] Cüneyt Arcayürek, *Bir Giden Bir Gelen Bir Bekleyen*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s.37

[90] William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset,* çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 1994, s.244

siyasete olan inancı düşünüldüğünde siyasal İslam'ı ve sistem dışı radikalliği istemeyeceği ortadadır. Nitekim Demirel ta 1994'te endişesini net bir şekilde ama sadece çevresine dile getirmiştir.[91] Demirel'in "Cumhuriyetin ana ilkelerine ters düşülmedikçe hükümet işlerine karışmam"[92] sözü kendisinin endişe duyduğu şeklinde değerlendirilebilir.

90'lı yılların diğer bir karakteristik özelliği de en önemli sorunun ve gündem maddesinin laiklik ve "irtica" olmasıdır. Bunda iktidara gelen partinin ideolojisinin yanında radikal söylem ve eylemlerinin hem de iktidarı laikliği ve Cumhuriyeti koruma nedeniyle sınırlama ya da yönlendirme amacındaki askerin rolü vardır. RP'nin iktidar olduğu zamandan 28'Şubat'a kadar laiklik ve irtica giderek temel tehdit algısı ve sorun haline gelmiştir. Bazı komutanlar birçok kez irticanın PKK sorunundan daha önemli ve öncelikli olduğunu dile getirmişlerdir. Artık Erbakan'ın bir söylemi herkes tarafından tartışılır olmuştur. Bu artan etki kendini medyada göstermiştir. Başta Demirel irtica söylemlerine katılmamaktadır. Demirel'in (belirli bir zamana kadar) darbe söylentilerine itibar etmediğini ve demokrasiye olan inancını açıklaması, herkesin laiklik konusunda eleştirdiği Erbakan'ın Libya gezisi gibi icraatlarında tepkisel olmaması ve askerin hükümetle karşı karşıya geldiği durumlarda Anayasal çözümleri gündeme getirmesi, "laiklikten vazgeçilirse müdahale ederim sözlerine" RP iktidarının irticai icraatları olmadığını sözlere değil iktidara bakılması gerektiği şeklinde sözlerini eklemesi ve yabancı basına bu şekilde konuşması, 28 Şubat öncesi Erbakan ile toplantı yapması ve uyarıları bu şekilde değerlendirilebilir.[93]

[91] Cüneyt Arcayürek, *Sessiz Darbe,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.42

[92] Cüneyt Arcayürek, *Geri Dönüşe İzin Yok*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s.43

[93] Hürriyet, 09.02.1997 - 24.02.1997

Özetle, 28 Şubat MGK'da laikliğin rejimin bütün kurumlarıyla korunması ve bu doğrultuda askerin istediği uygulamaların yapılması kararlaştırılmıştır. Gayri resmi özeti ise askerin irticayı engelleyecek uygulamaların yapılması için takipçi olacak, yapılmaması durumunda müdahale seçeneğini açık tutacaktır.[94] Demirel 28 Şubat kararları karşısında sessiz kalmış, pasif destek vermiştir. Demirel askerin irtica tehdidini içeren durum değerlendirmesine, hükümete karşı yapılan laikliği bozan uygulama ve söylemlerine ilişkin uyarılara istisnasız ve tartışmasız katılmıştır ve uygulanacak yaptırımları yine istisnasız ve tartışmasız kabul ederek zaman kaybetmeden imzalamıştır. MGK kararlarının uygulanmasında askerin hükümetten beklediği en önemli uygulamalar eğitim alanında, 8 yıllık kesintisiz eğitimin uygulanmasıdır. Bu uygulamada Erbakan'ın diretmesi yeni bir asker - hükümet krizini çıkarmıştır. Demirel'in tavrı ise nettir; bu uygulamaya destek vermekte ve uygulanacağı konusunda kesin konuşmaktadır.[95]

Bu dönemde Demirel artık irtica tehdidine inanmakta ve "laikliği koruma" yolunda asker ile ortak adımlar atmaktadır. Demirel YAŞ kararlarını istisnasız imzalarken RP - asker karşıtlığını doğuran olay ve sözlere pek müdahil olmamış, genelde laikliği vurgulayan mesajlar vermiştir. Genelkurmay Başkanı gibi bayram mesajında laiklik vurgusu yapan Demirel askeri vesayet unsurları olan askerin brifinglerine karşı sessiz kaldığı gibi "irtica tehdidine karşı silah kullanma tehdidinde" bulunan 30 Nisan brifingini sahiplenmiş ve irtica tehdidinin gerçek ve yüksek olduğunu belirtmiştir.[96]

[94] 28 Şubat MGK Bildirisi, http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri1997/28subat1997.htm (10.02.2011)

[95] Hürriyet, 12.06.1997

[96] age.

Sonuçta, Demirel dolaylı (sessiz kalarak) ama kısmen de doğrudan bir etki ile 28 Şubat'a ağırlıklı olarak destek olmuştur. Bunda Demirel'in laikliği savunması önemli bir rol oynar. Laikliğin savunulması din ve vicdan hürriyeti ve İslam'ın bireysel yaşamda uygulanması ile ve de prensipte demokrasi ile beraberdir. Bu, merkez sağın ideolojisinin temel savlarından biridir. Başbakan Demirel her ne kadar dini eğitim gibi dini muhafazakarlığın gereği bazı uygulamalarda bulunsa da siyasal hayatı ya da bir bölümü hiçbir zaman siyasal İslam olarak nitelendirilemez. Bu nedenle, 90'lı yıllarda yükselen siyasal İslam aynı zamanda Demirel'in irticayı ciddi bir tehlike olarak görmesine ve laik çevrenin de etkisiyle daha laikliğe hassas ve onu koruma işlevine girmesine yol açmıştır. Gerçekten de siyasal İslam'ın temsil edildiği bir parti olan RP'nin iktidara gelmesi laikliği savunan hiç kimse açısından kabul edilebilir değildir. RP'li milletvekillerinin dini siyasete alet eden radikal eylem ve sözleri sadece laikliğe hassas kesim tarafından değil tüm sağduyulu kimseler tarafından, hatta muhafazakar demokrat diye tanımlayabileceğimiz görüşteki kimseler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Siyasetten ayrılmasıyla muhafazakar tabandan kopan Demirel'in laikliği birincilleştirmesinde aslında anormal bir durum yoktur.

Fakat merkez sağ açısından Demirel ile ilgili kabul edilemez bir durum demokrasinin irtica tehdidine karşı yadsınmasıdır. Demirel'i merkez sağın muhafazakarlığından uzaklaştırıp onu klasik, Kemalist laiklere benzeten ise laikliği birincilleştirmesi ve onun aziz bir savunucusu haline gelmesidir. Aslında demokrasi ile laikliğin sürekli karşılıklı ve ikisinden birinin seçilmesinin zorunlu hale gelmesi söz konusu değildir. Demokrasi ve laiklik batı ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de beraber korunabilir. Nitekim merkez sağ da tam bunu savunmaktadır. Fakat Cumhurbaşkanı Demirel parlamenter demokrat bir sistemin ve yargı sisteminin işlediği Türkiye'de siyasal İslam'ın değil siyasal İslam tehdidinin ya da irtica tehdidinin demokrasiden daha öncelikli olduğunu göstermiştir. Sonuçta, karşı karşıya geldiği

durumlarda demokrasi-laiklik ve sivil-asker dengesini kuramamıştır. 12 Eylül öncesi ordunun anarşi adına yönetime el koymasına şiddetle karşı çıkan Demirel'in irtica adına siyasete müdahale edilmesine genelde destek vermesi karşıt bir durumdur ve ikisi arasında önemli bir farklılık vardır. Farklılık bahsedildiği gibi Demirel'in laiklik anlayışından ve değişen demokrasi anlayışından kaynaklanmaktadır. Önemli bir farklılık da cumhurbaşkanı olmasıdır.

3. BÖLÜM

SİYASAL DEVLETÇİLİK AÇISINDAN ASKERİ MÜDAHALELER KARŞISINDA DEMİREL

Muhafazakârlığın önemli siyasal unsurlarında olan siyasal devletçilik Demirel'in askeri müdahalelere karşı davranışlarında da önemli bir etkendir. Siyasal devletçilik aynı zamanda Kemalizm'in önemli bir unsurudur. Bu etken özellikle Demirel'in asker ile olan ilişkilerinde uzlaşmacı olmasına neden olmakta ve askeri müdahalelere karşı olmasını önemli ölçüde azaltmaktadır. Önemli bir bürokratik geçmişi bulunan Demirel saygın ve güçlü devlet anlayışıyla siyasal dengeleri gözetmiş, tepkilerini ölçülü yapmış ve uzlaşmacı bir rol çizmiştir. Askeri müdahaleler konusunda ise bu durum özellikle 12 Mart sonrasında ve Cumhurbaşkanlığı ile beraber 28 Şubat sürecinde görülmektedir.

1. Siyasal Devletçilik ve Türkiye'de Gelişimi

Devletçilik ilk anlam olarak birey ve toplum karşısında devleti merkezine koyan siyasal sistemdir. Devletçiliği merkezde, etkili olduğu iki alana göre ikiye ayırmak mümkündür: iktisadi devletçilik ve siyasal devletçilik. Devletin ekonomi alanındaki etkinliği ve merkeziyetçiliği özellikle Türk siyasal anlayış içerisinde başlı başına devletçilik kavramı ile özdeşleştirmiştir. Ekonomi alanındaki devletçiliğin devletçilik kavramı ile kullanılması devletin siyasal alanda etkinliğini belirtmek üzere kullanılacak devletçiliği siyasal devletçilik olarak tanımlamaya neden olmuştur. Bu nedenle devletçilik kavramı ekonomi alanı ile siyasal devletçilik ise siyasal alanı belirtmek üzere kullanılmaktadır ve burada öyle kullanılacaktır. Bir ekonomi politikası olarak devletçilik belirli bir planlama yönünde devletin ekonomiye üretim ve kontrol ile doğrudan müdahale ettiği ve ekonomik etkinlikleri yönlendirdiği bir

modeldir. Türkiye'de ise 1932-1950 yılları arasında uygulanmıştır. Siyasal devletçilik ise devletin toplumsal yapının değişmesi doğrultusunda topluma yaptırımcı girişimlerde bulunma pratiklerinin bütünüdür.[1]

Anarşizm dışında neredeyse tüm ideolojilerde devlet var olması gereken bir olgudur. Liberaller devleti gerekli bir kötülük olarak görerek onun liberal özgürlüklere ve fırsat eşitliğine, sosyalistler düzenleyici ve müdahaleci bir organ işlevi yükledikleri devletin işçi sınıfının hakimiyetini ve eşitliği sağlamasına, faşistler üstün bir ideal olarak düşündükleri devletin ırk veya ulusun birliğine ve hakimiyetine ve dini fundamentalistler bir araç olarak gördükleri devletin dinin merkeziyetçiliğini sağlamasına bakan yönlerine vurgu yaparlar. Bu nedenle devletçilik bu ideolojilerde bir araç ve kendi siyasal hedeflerini gerçekleştirecek bir rol olarak görülür. Muhafazakarlıkta ise devletin kendisi önemlidir, değerlidir ve kutsaldır; siyasal görüşün merkezindedir. Bu anlamda siyasal devletçilik en iyi muhafazakar ideolojide kendini anlatır. Muhafazakarlara göre devlet otorite ve disiplini sağlayarak toplumu düzensizlikten koruma ihtiyacını yerine getirdiğinden güçlü bir devlet varolmalıdır.[2] Burada kastedildiği biçimiyle, bir tutum ya da ideolojik görüş olarak siyasal devletçilik devletin varlığını bir gereklilikten öte bir zorunluluk olarak gören, ona kutsallık atfedip toplum üzerinde denetim ve güç erklerini kullanma işlevleri yükleyen bir siyasal anlayıştır.

Toplumsal iktidarın siyasal alana yönelik iktidarı anlamındaki siyasal iktidar toplumlarda kutsallaşmış ve kurumsallaşmış olarak bulunurlar. Dine ve krala dayalı kutsallaşmış siyasi iktidardan sonra oluştuğu biçimiyle kurumsallaşmış siyasi iktidarın en ağır

[1] İhsan Keser, *Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik,* Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000, s.11-13

[2] Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler,* çev. Ahmet Kemal Bayram vd., Adres Yayınları, Ankara, 2007, s.238

ve modern biçimi modern devlettir.[3] Hobbes'un ifade ettiği üzere, modern devlet insanın doğa durumundan çıkarak bir Tanrısal iktidardan ziyade toplum sözleşmesine dayanarak oluşturduğu bir siyasal iktidardır. Sonuçta ise sivil devlet ayırımı oluşur.[4] Modern devleti içerdiği temel unsurlar ve özelliklerini dikkate alarak şu şekilde tanımlayabiliriz: belirli bir sınırlar içerisinde egemenliğini toplum sözleşmesinden ve yasalardan kaynaklanan yasal meşruiyete dayandıran, kendine özgü ussal-hukuki kurallarla oluşan yönetim ilkelerine sahip olan, şiddet ve zor kullanma gücünü elinde bulunduran ve sivilden ayrılarak onunla bir yurttaşlık ilişkisi kuran siyasal iktidardır.[5]

Batıda feodal düzenden kralın ve sarayın merkezde bulunduğu mutlakiyet rejimlerine doğru geçiş devleti de merkeziyetçi ve güçlü hale getirdi. Politika geliştirecek tek merkez olarak kurulan hükümdar ve sarayının yanı sıra merkezle ülke arasında bağlantı işlevini yüklenen ve modern bürokratik elit özelliğindeki ayrıcalıklı ve idari görevli kişilerin oluşturduğu zümrelere dayalı idare sistemi vardır. Merkezi gücün yanında meclisin de yer aldığı meşruti rejimlerinden sonra liberal devletlere geçiş ise devletin ulusal egemenliğine dayanma yönünde ve yönetim ilkeleri ve bürokratik yönetim ağırlığında geliştiği bir siyasal döneme işaret eder.[6] Yine Fransız İhtilali'nin ardından demokrasinin gelişimi vatandaş karşısında sınırlı iktidarla beraber devletin ussal–yasal özelliklerini geliştirmiştir. Modern devletin gelişimini belirleyen bir başka unsur ise kapitalizmdir. Klasik liberal ekonomi serbest

[3] Abdurrahman Saygılı, "Modern Devletin Çıplak Sureti", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* Sayı 59, 2010, s.64-73

[4] Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010

[5] Devletin temel özellikleri ve unsurları için bknz: Gianfranco Poggi, *Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği,* çev. Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.27-42

[6] Poggi, age. s.48-80

piyasa öngörse de batıda Sanayi Devrimi'nden sonra devletler hem sanayinin gelişimi yönünde ekonomiye doğrudan müdahale etmiş hem de çıkar gruplara ve kapitalist ilişkilerin kurulmasına hizmet etmiştir. Sonuçta ise devletlerin geliştiği bir alan da ekonomi alanı olmuştur. Geçen yüzyıldaki devlete dayalı büyüme modellerinin ardında bu gerçek vardır.[7]

Modern devletin ulusal egemenliğe ve yasal-ussal meşruiyete dayanmasına karşın bürokrasinin gelişimi ile beraber geliştiği görülmektedir. Sonuçta organize bir biçimde zora dayalı bir iktidarın geliştiği, siyasal iktidarın toplum karşısında kapsamının geliştiği ve geniş toplumsal katılımla beraber iktidarın tek elde toplandığı devlet merkezli siyasal sistemler ortaya çıkmıştır.[8] Yine, modern zamanlarda bürokrasinin demokrat, kapitalist ve muhafazakar dinamiklerle beraber gelişimi bürokratik–otoriter devletleri ortaya çıkardı. Artık devletler kontrol ettiği ya da yönettiği alanların artmasıyla genişleyici, topluma karşılık gelişmesiyle dinamik, sivil alanlara girmesiyle girişken, zorlama aygıtlarını kullanmasıyla baskıcı, kendi yapılarını farklılaştırması ve uzmanlaşmasıyla bürokratik ve teknokratik olmuştur.[9] Otoriter devletler ise milliyetçilik ile beraber batıda faşist devletlere dönüştü. Batıda devletler bu yönde gelişirken klasik modernleşme teorilerinin açıkladığı şekliyle, emperyalist sistemde batılı modernleşmenin gelişen ülkelere uyarlama modelleri doğrultusunda batılı devlet sisteminin bürokratik yapısının gelişen ülkelere ihraç edilmiş ve bu ülkelerde devletlerin bu yönde büyüdüğü görülmüştür.[10] Kolonileşme sonrası fazla gelişmiş devletler kavramı bu

[7] Devlete dayalı büyüme modelleri için bknz.: V. Chibber, "Late Developement and State Building", *Locked in Place,* Princeton University Press, 2003, s.13-47

[8] Poggi, age. s.100-104

[9] Guillermo A. O'Donnell, "Corporatism and the Question of the State", *Authoritarianism and Corporatism in Latin America,* ed.James M. Malloy, University of Pittsburgh Press, 1977, s.54

[10] Klasik modernleşme teorileri için bknz.: J. Martinussen, *Society State Market: A Guide to Competing Theories of Developement,* Zed Books, 1997, s.167

gelişmeyi ifade etmektedir.[11] 2. Dünya Savaşı'ndan sonra refah devleti ile birlikte vatandaşların sosyal durumlarını iyileştirmeyi ve bu yönde onlara en fazla hizmet sunmayı amaçlayan sosyal devlet anlayışı ortaya çıktı. Sosyal devlet sadece vatandaşın hak ve özgürlüklerini koruma anlayışında kalmadı, sosyal yardımlar ve sosyal güvenlik hizmetleri ile piyasaya doğrudan müdahale etti ve düzenleyici bir rol üstlendi.[12] Son dönemde neoliberal politikalar devletin küçülmesini öngörse de batıda sosyal devlet ve düzenleyici devlet anlayışları egemen kaldı. Tüm bu süreçler sonucunda siyasal sistemlerde devlet birey karşısında ve toplum içerisinde etkinliğini arttırdı. 20. yüzyılda ve günümüzde bürokratik aşkıncılık diyebileceğimiz siyasal devletin ortaya çıkışı aynı zamanda bunu savunan siyasal fikir olan siyasal devletçiliğe zemin oluşturdu.

Türkiye'de ise klasik çağda devlet ile toplumun iç içe geçtiği Osmanlı siyasal sisteminde Sultan ilahi bir yetkiyle mutlak güç sahibiydi ve bireyler birer kul, toplum ise reaya olarak görülüyordu. Siyasal iktidar (Sultan'ın buyrukları olarak) kanuna, şeriata ve adalete dayanmaktaydı. Eyalet yönetimi ve adem-i merkeziyetçilik bulunmasına karşın Osmanlı siyasal sistemi ağırlıklı olarak merkeziyetçiydi.[13] Merkeziyetçi siyasal sistemde (adem-i merkeziyetçi unsur olarak) çevredeki en önemli unsur olan eşraf hiçbir zaman bir aristokrat sınıf oluşturup merkeze karşı etkinlik gösteremedi. Aksine Tanzimat dönemi boyunca merkez çevreyi daha etkin kontrol etmeye girişti. Bu dönemde devlet ile vatandaş ilişkisinin kurulmasını sağlayacak kurumsallaşma ile eşrafın aracılık rolüne ve ayrıcalıklara

[11] Hamza Alavi, "The State in Post-Colonial Societies" *New Left Review*, 1/74, 1972

[12] Zafer Durdu, "Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı 22, 2009, s.42

[13] Halil İnalcık, *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*, Praeger Publishers, New York, 1973, s.65-178

son veriliyordu.[14] Osmanlı modernleşmesi Türk devletini yasal-ussal zemine oturan bir bürokratik devlet yönüne doğru dönüştürmüştür. Meşruti monarşi rejimi içerisinde siyasal sistem kısmen yasalara dayanmakta ve sekülerleşmekteyken devlet de Tanzimat dönemi öncesinden bu yana batılı devletin rasyonel bürokrasisini kurumsallaştırmaktaydı. 2. Mahmut'tan 2. Abdulhamit'e kadar padişahlar Osmanlı modernleşmesini kendi güçlerini arttıracak ve merkezileştirecek şekilde kullanmışlardı. Son dönem Osmanlı siyasal sisteminde askerlerin yanında merkezde en etkili kişiler şüphesiz ki sivil bürokrasi olmuştu. Padişah ve sarayın temsil ettiği merkezi güç giderek merkezileşmekteyse de sivil bürokrasi de özerk bir alan oluşturmuştu. Sonuçta ise (saray, asker ve) sivil bürokrasiyle beraber devlet gelişmişti, büyümüştü. Öyleyse Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyet'ine mirasının aşkın bir devlet olduğu söylenebilir.[15]

Cumhuriyet modernleşmesinin Osmanlı modernleşmesine dayandığı ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ciddi bir kurumsallaşmış yapının miras kaldığı düşünüldüğünde devlet yapısının ve sivil-devlet ilişkisinin de önemli ölçüde devam ettiği söylenebilir. Cumhuriyet modernleşmesinin devlet üzerindeki en önemli etkileri bürokratik devletin gelişimi ve merkeziyetçi yapının tekrar kurulmasıdır. Modern bir devletin öngördüğü rasyonel, teknik ve laik bir devlet yönetimi ve bürokrasi Cumhuriyet modernleşmesi ile kurumsallaşmıştır.[16] Osmanlı'dan miras güçlü bir sivil ve asker bürokrasi ise yeniden etkin olmaya ve Atatürk ve "milli şef" yönetiminden ve hükümetlerinden fırsat buldukları ölçüde özerkleşmeye başlamıştır. Devletin modernleşme içerisinde üslendiği önemli bir işlev de muhafazakar bir yapı içerisinde Cumhuriyet devrimlerinin korunumu ve bir baskı aygıtı olarak reformların

[14] Mardin, "Center Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus,* Vol. 102, 1973, s.170-171

[15] Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği,* Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010, s. 86-91

[16] age.

halka uygulatılmasıydı. Birçok yazar Kemalist reformları ve yönetimi jakoben olarak tanımlar.[17] Yeni kurulan rejimin en önemli unsurları olan ulus devletin inşası ve elitist modernleşme ancak bürokratik-otoriter diye nitelendirilebilecek bir aşkın devlet ile uygulanabilirdi. Atatürkçülüğün ilkelerinden olan halkçılık ise tek parti döneminde popülizmden ziyade halk için halka rağmen anlayışına dönüşmüştü.[18] Elitist modernleşme ve bürokratik seçkinci özerkleşme Osmanlı'dan bir başka siyasal unsurun da devam ettiğini göstermekteydi: merkezin çevreye uzaklığı ya da devletin sivile karşı merkeziliği.[19] Devletin ekonomi alanındaki etkinliği ve müdahaleciliğini ise uygulanan ekonomik politikanın devletçilik olması başlı başına anlatmaktaydı. Sonuçta Kemalist devlet müdahaleci ve düzenleyici işlevler üstlenerek bürokratik-otoriter bir tarzdaydı ve sivile, topluma karşı hakim ve uzak konumdaydı. Çok partili sistemle beraber merkez çevre ilişkisi çevre lehine gelişse de bürokratik devlet hiçbir zaman değişmeyecektir. Tek partili dönemde kitlesel muhalefetin batılı kültürel modernleşme olduğu bilinmektedir. Bu dönemde muhalefet edilen devlet değil Kemalist modernleşmenin uygulayıcısı olan devlettir ve elitist, otoriter ve baskıcı bürokrasidir. Yani siyasal devletçiliğin toplumda genişçe savunulmamasının nedeni aslında Osmanlı muhafazakarlığıdır. Yoksa teoride devletin kutsallığı anlayışı içerisinde siyasal devletçilik hala savunulmaktadır.

[17] Örnek Olarak bknz.: Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011ve Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm Demokrasi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

[18] İlkay Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.2081

[19] Ömer Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Topluma,* Gendaş Kültür, İstanbul, 2000, s.147

2. Merkez Sağın ve Demokrat Parti'nin Siyasal Devletçilik Anlayışı

Merkez sağ milliyetçi/yerli ve muhafazakar bir devlet anlayışını savunmaktadır. DP'nin Kemalist devlet anlayışından önemli bir farkı devletin laik ve elitist özelliklerine ilişkindir, yoksa otoriter ve milliyetçi unsurlar aynen devam etmektedir. Devam eden önemli bir devlet anlayışı da koruyucu devlettir. Merkez sağdaki devlet anlayışı DP'den itibaren ara ara süren iktidar olmanın başlattığı bir geleneğe dönüşmüştür. Bu gelenek içerisinde halkın en büyük temsilcilerinden Süleyman Demirel "devlet baba" olmuştur. Denildiği gibi merkez sağ devlete hep yakındır, devleti bilir, sayar ve yönetmeye her an hazırdır.

Celal Bayar'ın devlet ile ilgili şu sözleri merkez sağda siyasal devletçiliği yansıtması açsısından önemlidir[20]:

> "Devlet bütün tarih boyunca milli devlet vasfını taşımıştır. Onun için her tabakandan halk devlete devlet baba der. Halk böylece devleti kendisinden saydığını göstermiş olur. Türk halkı bu sebepten ihtilal yapmamıştır… Görülüyor ki, … (herkesi) adaletle yöneten bir koruyucu devlet yönetimi geleneğinden geliyoruz… Devlet sınıfsız bir kitleye, halka dayanmıştır. Halk devlet idaresine … biat ve itaat hakkı ile manevi bir seçim yapar. Bizim yapacağımız iş manevi seçimi maddi seçim haline getirmektir. Türkiye'de koruyucu devlet (hami devlet) vasfına dokunulmadan halkın yönetime katılmasını sağlamak lazımdır."

Muhafazakar anlayışa göre devletin başta toplumsal düzeni korumak üzere birçok işlevi vardır. Devlet Cumhuriyetçi-demokrat sistemin temel yürütücüsüyken aynı zamanda milli iradenin gerçekleşmesini sağlayacak ve halka hizmet edecek bir ajandır. Geleneksel, sınıfsız ama halka hizmet eden bir devlet anlayışı DP'de kökleşmiştir. Modernleşme

[20] Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, ed. İsmet Bozdağ, İstanbul, 1983, s.41-42

hareketlerinin başladığı Son Osmanlılardan bu yana ve Cumhuriyetle daha da ortaya çıktığı şekliyle devlet batıdaki gibi toplumu "müreffeh ve muassır medeniyetler seviyesine" çıkaracaktır. Bu anlayışta devlet bağımsızlığın sembollerinden olduğu gibi bir zorunluluktur ve toplum için bir şanstır. Devletin yüklenmesi gereken işlevler muhafazakarlığın diğer unsurları olan din, ahlak ve kültür gibi toplumsal değerler ile ilgili olup pozitif yükümlülük kapsamındadır. Yine, devletin en önemli işlevlerinden biri belki de en önemlisi halka hizmettir. Parti programında devletin halkın dışında ve üstünde bir varlık değil halka hizmet etme amaçlı kurulmuş bir idare olarak görüldüğü belirtilmiştir.[21]

Merkez sağ modernleşmeyi kültürel bir yenilikten ziyade üretim, zenginleşme, imar ve inşaat faaliyetleri gibi maddi ilerleme ve kalkınma olarak algılar.[22] Devlet de ilerlemeyi ve kalkınmayı sağlayacak ve toplumu hedeflenen modern devletler seviyesine çıkaracak yegane güçtür. DP'nin ekonomi politikası ya da ekonomi icraatlarının niteliği bir kelime ile özetlenebilir: kalınmacılık. DP daha ilk baştan hükümet programında ve Menderes'in ekonomi politikalarını açıkladığı konuşmasında özel teşebbüsü geliştireceğini ve bunu sağlamak için bürokratik engelleri kaldıracağını ve dış yatırımı, teşebbüslerini teşvik edeceğini belirtmiştir.[23] Bu ekonomi politikası tek parti döneminde uygulanan ve daha sonra gittikçe yumuşatılan devletçilik politikasına yeni ve aykırıydı. Bu politikaları ekonomik liberal olarak nitelendirmek de mümkün olsa da DP hiçbir zaman klasik ya da salt liberal ekonomi politikalarını savunmamıştır. Özel sektör savunuculuğunu tamamen ekonomik liberalizm ile özdeşleştirmek doğru değildir, çünkü kapsamlı bir devlet müdahaleciliği de söz

[21] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952,* Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s.663

[22] Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi",* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.119

[23] age. s.163

konusudur. Kaldı ki DP programında belirtildiği üzere devlet kaynakları özel teşebbüsün geliştirilmesinde kullanılacaktır. Hatta özel teşebbüsün yetersiz olduğu alanlarda doğrudan yatırım yapacaktır. Uygulamada birçok KİT özelleştirilmediği gibi yenilerinin açıldığı görülmüştür.[24] Devletin DP dönemindeki asıl rolü ise özel teşebbüsü de içine alarak genel çapta bir kalkınmanın ve ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Merkez sağda ekonomik büyüme ve kalkınma "büyük Türkiye" idealini gerçekleştirirken yoksulluğu giderecek ve merkez dışı kalmış kesimleri zenginleştirecekti. Ekonomik büyüme ise özellikle tarım ve ticaret sektörleri üzerinden sağlanmıştır. Sanayileşme ve makineleşmenin en fazla gerçekleştiği tarım kısa sürede çok hızlı büyümüştü. Feroz Ahmad'a göre, ticaretin ve finansın bu dönemde çok canlanması ülkede en fazla kazanç sağlayan grupların zengin toprak ağaları, bankerler ve tüccarlar olmasına neden oldu.[25] Büyüme ve kalkınma ulaşımı geliştirecek altyapı yatırımları ile desteklenmiştir. Kesin olan şu ki, ister muhafazakar olsun isterse dış destekli ve elit, DP dönemi ekonomi politikaları bir ulusal burjuvazi oluşmasına ya da var olan burjuvazinin gelişmesine hizmet etti. Özel girişimi desteklemek amacıyla Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın kurulması, Petrol Kanunu'nun çıkartılması ve işadamlarına çeşitli kredi ve teşviklerin sağlanması bu doğrultuda değerlendirilebilecek icraatlardan birkaçıdır. DP dönemi ekonomisinde dikkat çeken bir başka unsur ise yabancı sermayeye olan bağımlılıktır. 1951 yılında değiştirilen Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yabancı sermayeye birçok ayrıcalık tanımakta ve 1954 yılı değişiklikleriyle de daha da liberalleştirilmektedir. 1957 ekonomik kriz sonrasında ise ABD, AET ve IMF'den borç alınması yabancıya ekonomik bağımlılığı arttırmıştır.[26]

---

[24] Demirel, Tanel, "Demokrat Parti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 5 Muhafazakârlık*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.511-519

[25] Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 2007, s.181

[26] Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi,* İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s.179-180

Muhafazakar devlet anlayışı ve devlete yüklenen önemli işlevler merkez sağın liberal bir devleti değil aksine güçlü ve kapsayıcı bir devleti savunduğunu gösterir. Bu durum DP'nin baskıcı ve müdahaleci devlet ile mücadelesi nedeniyle paradoksal bir görüntü verse de arada ince ve anlaşılan bir fark vardır. Türkiye'de muhafazakarlığın kurumsallaşmasını sağlayan merkez sağ anlayışa göre en başta devlet varolması zorunlu ve saygı gösterilmesi gereken bir yapıdır. Eğer muhalefet edilecekse devletin kendisine değil, iktidara karşı çıkılır. Bir başka deyişle devlet hata yapmaz, yönetenler hata yapar. İşte DP de tek parti döneminde oluşan kültür kaynaklı kitlesel tepkiyi devletin kendisine değil, Kemalist modernleşmenin uygulayıcısı olan devlete ve elitist, otoriter ve baskıcı bürokrasiye yöneltmiştir. DP ilk dönemde muhalefetini CHP ve İnönü üzerinde yoğunlaştırmıştır.[27] Baskıcı ve müdahaleci devlet ile güçlü devlet arasında önemli bir fark vardır. Devlet gücünü vatandaşın özgürlüklerine müdahale ederek değil toplumsal düzeni ve güvenliği sağlayarak, halka hizmet ederek göstermelidir. Ayrıca, toplumun en önemli değerlerinden olan dine ve geleneklere müdahale eden devlet asla savunulamaz. Eğer böyle olacaksa devlet liberal bir anlayışla zayıflatılmalıdır. Yani, merkez sağda devlet muhafazakarlığa riayet edecekse liberal değil güçlü olmalıdır. Buradan eğer tek parti döneminde devlet batılı modernleşmenin jakoben bir unsuru olarak geleneksel değerlere karşı çıkmasaydı DP döneminde liberal devlet anlayışı ve milletin karşısında devlet karşıtlığı savunulmayacaktı sonucu çıkar. Nitekim AP döneminde siyasal kurumlarla ve halkla barışmış güçlü bir devlet anlayışı vardır. Aslında merkez sağ partilerinin özellikle de DP'nin kitlesel tepkiyi siyasal alana kanalize ederek toplumsal ve siyasal düzenin korunması yolunda önemli bir işlev gerçekleştirdiği, hatta tepkiyi devlete sadakate dönüştürdüğü söylenebilir.

[27] Ahmad, age. s.37

Kurulduğu andan itibaren siyasal sistemde varlığı tartışılan, önemli siyasal baskılarla karşılaşan ve 46 seçimlerinde hile ile iktidardan edilen DP iktidar olduğu ana kadarki döneminde siyasal düzen içerisinde kalmıştır ve yasadışı bir faaliyete giriştiği bilinmemektedir. İlk dönemde DP muhalefetini meclis içerisinde ve daha çok meclis oturumlarını terk etmek ve kürsüde dile getirmek suretiyle yapmıştır.[28] DP'nin kanun düzenini korumaya dayalı ve isyan, devrim karşıtı muhalefet tarzı Necip Fazıl tarafından bile tepkiyle karşılanmıştır.[29] DP'nin siyasal düzen vurgusu, inkılapların korunacağı ve kanunlar dairesinde hareket edileceği ilkelerinin yer aldığı seçim bildirgelerinde de görülmektedir. Menderes Demokrat Parti'yi bir nizam ve intizam partisi olarak tanımlamıştır.[30] Yine, Menderes 9 Eylül İzmir'in kurtuluşu törenlerine katılan Demokrat Partilileri "sulha, emniyete ve saadete yönelik bir kafile" olarak nitelemiştir.[31] Bayar partinin baskılarla karşılaştığı 46 seçimlerinden iktidar olduğu yıla kadarki dönem içerisinde İstanbul İl Kongresinde isyan ve ihtilallere asla uymayacaklarını, hürriyetleri zaman içerisinde huzuru bozmadan kazanacaklarını, huzur, sükûn ve istikrar ilkelerine bağlı kalacaklarını, dile getirmiştir.[32] DP iktidar olduktan sonra ise çoğunluğa ve milli iradeye dayalı bir demokrasi ve meşruiyet anlayışı ile siyasal iktidarın tüm gücünü elinde bulundurmaya çalışmıştır. Ortada demokrasiden kaynaklanan meşru iktidar olma ve siyasal düzeni sağlama çabaları vardır, fakat devlet ve muhalefet kurumlarını görmezden gelen politikalar ile siyasal düzen dışına çıkılmıştır. Bunda DP otoritesini yok sayan ve sokak yürüyüşlerini ve gösterilerini içeren

[28] Hüseyin Şeyhanlıoğlu, *Türk Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti,* Kadim Yayınları, Ankara, 2011, s.273

[29] Tanel Demirel, Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi, s.157

[30] Adnan Menderes, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri,* der. Haluk Kılçık, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991,s.140

[31] age. Cilt 1, s.390

[32] Mükerrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s.94

ciddi bir muhalefetin payı büyüktür. Bu nedenledir ki DP CHP'yi ayaklanma çıkarmak ve siyasal düzeni yıkmaya çalışmakla suçlamıştır. Meclis Tahkikat Komisyonu'nun önemli iddialarında biri de buydu.[33] Aslında Menderes ve DP yönetici kadroları CHP gibi geleneksel otoriter liderlik ve yönetim anlayışına yabancı değillerdi. Zaten her iki partinin kökenlerinde devlet anlayışlarının yer aldığı bir ayrılık bulunmamaktadır.

Merkez sağda devletin siyasal düzeni sağlamanın önemli yolları denge ve kontroldür. Merkez sağ hem ilkesel-yöntemsel olarak hem de pragmatist, şartlara, dönemlere uygun olarak denge siyasetini en iyi uygulayan siyasal harekettir. Bu hareketin iktidarları ordunun kendi iktidarını sınırlayabilecek bir konumda olduğunun farkındadırlar. Bu, iki farklı sonuç ortaya çıkarır: ordu hem bir tehdittir, iktidarı sınırlandırılması gerekir hem de bir güçtür kullanılması, uzlaşılması ve dikkate alınması gerekir. İşte denge politikası gereği merkez sağ başta askeri müdahaleler olmak üzere kendi siyaset alanını sınırlandıran durumlarda muhalefetini popülerleştirmiş ve karşı hareket olarak ordunun gücünü sınırlandırmaya çalışmış, fakat başta güvenlik ve dış politikalarda olmak üzere uzlaşılması gereken devlet politikalarında onunla uzlaşmaya gitmiş, hatta vesayetini kabul etmiştir. Ordu da netice de devletin ve siyasal iktidarın bir parçasıdır ve merkez sağ partileri de orduyu, yapabildiği ölçüde, idare etmektedir. Demokrasilerde sivil iktidarların ordu yönetimi ile uzlaşması gerekmediği ve asıl ordunun kayıtsız şartsız iktidarın emirlerine uyması gerektiği yazsa da, Türkiye'de merkez sağ iktidarları, tek parti döneminde kendisi ile bütünleşen CHP'den farklı olarak, orduyu kontrol altına tutarak yönetme ve bunu sağlayamadığı ölçüde uzlaşma durumundadır. Kendilerinin saf dışı bırakıldığı durumlarda ise yapılabilecek yeğene şey "milletin sinesine gitmek", demokratik tepkiyi kitleselleştirmektir.

[33] Ahmad, age. s.97-98

Merkez sağda devlet popülizm anlayışı çerçevesinde halka hizmet etmesi gerekirken siyasal devletçilik anlayışı temelinde güçlü liderlik ile halk üzerinde bir güç kurar. Osmanlı devlet ve toplum yapısına dayanan güçlü ve otoriter liderlik Menderes'te de görülmektedir. Menderes Başbakanlığı ve parti başkanlığını kendinde toplayarak kendisine partinin değişmez ve vazgeçilmez liderliğinin yolu açılmıştır. Ahmad bunun Bayar'ın ve DP'nin bilinçli bir tercihi ve yönlendirmesi olduğunu söyler. Bayar'ın fikir önderliğinde DP'liler iktidar gücünün sorumsuz ellere düşmesinden sakınmak için merkezileşmeyi tercih ettiler. Ayrıca bu durum Menderes'e devlet ve parti bürokrasisini atlayarak etkili bir karar alma süreci sağlıyordu.[34] DP lideri Menderes'in otoriter liderliği onun olağandışı güç ve otorite sahibi olmasına dayanır. Parti lideri olarak sahip olduğu meşruiyet ve hiyerarşik yetki de onun parti içindeki karşıtların etkisiz hale getirilmesine neden oluyordu. Onun en büyük meşruiyeti on yıllık iktidarda ortalama tüm seçmenin yarısından fazla oyunu alan bir parti liderliğidir. Karizma ve idealizm etrafında halk ile kurulan duygusal bağ da onun liderliğini güçlendirmiştir.[35] Menderes'in parti içi muhalifleri kabine ya da parti dışına atması ve hiç olmazsa haklarında disiplin soruşturması açması ve ilerleyen kabinelerde kendisine yakın olan kişileri tercih etmesi onun konumunu güçlendirmiştir. 1954 seçimlerinde oyunu arttırması ve giderek devlet içerisinde etkin olması onun parti içinde de liderliğini güçlendirmiş ve zaman onun tek adamlığa doğru yol almasına katkıda bulunmuştur. Sonuçta ortaya liderliğin kişisel özelliklere sahip olmasının yanında geniş bir demokratik meşruiyete dayanan güçlü ve otoriter bir liderlik çıkmıştır. Menderes'in liderliği ile merkeziyetçi ve güçlü devlet anlayışına dayanan Osmanlı geleneği ile ve tek parti yönetimi anlayışı ile bir bağ kurmak mümkündür.

[34] Ahmad, age. s.106

[35] Sabri Sayarı, "Adnan Menderes: Between Democratic and Authoritarian Populism", *Political Leaders and Democracy in Turkey*, ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı, Lexington Books, Lanham, 2002, s.90-91

3. Demirel'in Siyasal Devletçilik Anlayışı

Demirel askerliği şeref olarak gören ve uzun yıllar asker olarak ülkeye hizmet eden bir babadan, dindar ve köylü bir aileden ve uzun yıllar siyasetle iştigal etmiş akraba çevresinden çıkmıştır.[36] Aile ve yakınlarının bu durumu sonradan Demirel'de devlete bağlılık ve kutsal devlet anlayışında şüphesiz ki etkendir. Çok zor şartlarda çocukluğunu geçiren Demirel, ilkokulu köyde okumuştur. Ortaokulu il merkezinde, Isparta'da okuyan Demirel liseyi ise sınav kazanarak Muğla ve Afyon Devlet Liselerinde parasız yatılı olarak okumuştur. Lisenin ardından 1941'de Yüksek Mühendis Mektebi'ne (İstanbul Teknik Üniversitesi) başlamıştır. 1949'da mühendis olarak üniversiteden mezun olmuştur. Üniversitede de devletin pansiyonunda kalmıştır. Eylül 1949'da ise sulama ve enerji konularında araştırma yapmak üzere devlet bursuyla ABD'ye gönderilmiştir. Eğitim hayatı boyunca Demirel'in bir anlamda devlet tarafından okutulması hem devlete karşı bir sorumluluk ve bağlılık duygularında hem de ülkeye hizmet anlayışında etkendir.

"Ülkem beni 30 yaşında genel müdür, 40 yaşında Başbakan yaptı. Bundan gurur duyuyorum. Türkiye'nin her tarafı imar olsun inşa olsun diye çırpındım, durdum."[37] Demirel'in bu sözü bürokrasi hayatında ilke edindiği anlayışı ifade eder. Demirel'in bürokrasi hayatı parasız okuma karşılığında mecburi hizmet için 1949 yılında Ankara'da Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde proje mühendisi olarak çalışmasıyla başlar. Yüksek mühendis olarak Gediz Havzası projesinde altı ABD'li mühendisle çalışan Demirel eğitim görmek üzere ABD'ye gönderilir ve orada Amerika Su İşleri Teşkilatı'nda bir ki yıl çalışır. Demirel ABD'ye devlet

[36] Hulusi Turgut, *Demirel'in Dünyası Cilt1,* ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1992, s.38-46

[37] Muharrem Özgüven, *Devlet Hayatında 50 Yıl Süleyman Demirel*, Ekonomik Haber Ajansı, Ankara, 1998, s.20

tarafından gönderilen ilk mühendistir. Adana'daki Seyhan baraj projesinin ardından Ankara'ya çağırılan Demirel çalışmaların ardından barajların yapımından sorumlu dairenin başına getirilir. ABD başkanı bursuyla gittiği ABD dönüşünde ise Ulaştırma Bakanı'nın girişimiyle 31 yaşında DSİ genel müdürü olur. Asker dönüşü ise kamu hizmetini bırakmıştır. Bürokrasi hayatının Demirel'e devlet sorumluluğu ve sevgisi kazandırdığı düşünülebilir. Demirel de bu bilinçle olsa gerek "Türkiye Cumhuriyeti devleti için varım ben" ve "devlete hiç bir zaman küsemeyiz" diyecektir.[38] Demirel makamlara görev anlayışı ile bakmaktadır: "Siyaset ve devlet hayatım boyunca hiçbir makama talip olmadım, ama her zaman bir göreve talip oldum."[39] Ayrıca, genel müdürken Ankara'nın yönetici eliti ile iyi ilişkiler kurması ve sonucunda bürokrasi hayatının bir parçası olması, Demirel'in bürokrat kişiliğini daha da perçinlemiş, devlete ait olma hissini daha da kazandırmış olsa gerek. Demirel'in kendisini devletin bir parçası, belki de devletin kendisi olarak görmesi buradan başlar.

Ülkeyi kalkındıracak ve toplumu refah seviyesine çıkaracak olan devlettir. Devlete bu görevin verilmesi Kemalist anlayış içerisinde değerlendirilse de merkez sağ açısından fark halka hizmet anlayışı ile birlik oluşturmasıdır. Demirel'in devlete hizmet etme anlayışı eğitim ve bürokratik hayatına kadar uzanır. "Devlet ve siyaset hayatı boyunca Türkiye'nin her tarafında imzamız bulunan hizmetlerin ifasına öncülük ettim… Cenab-ı Hak bize millete hizmet edebilmek imkanı nasip eyledi." "Cumhurbaşkanı olarak görmek istediğim şey T.C. Devletinin bütün kurumlarıyla ahenk içerisinde işlemesi, ...devletin kapılarının herkese açık olması ve vatandaşa hizmet şevkinin artarak sürmesidir."[40] Demirel'in demokratik rejimi

[38] Abdullah Uraz, *Baba Demirel'in Büyük Türkiye Kavgası Demokrasi ve Kalkınma*, Ankara, 1993, s.5-6

[39] Özgüven, age. s.21

[40] Özgüven, age. s.20-22

devletin bekası ile özdeşleştirmesi de tarihsel ve sürekli devlet anlayışının ürünüdür.[41] Aslında 61 Anayasasını eleştirmesi ve 71-73 yılları arasında "devletin ve demokratik rejimin işlerliğini sağlama" çabalarında Demirel'in desteği devletin varlığına ve işlevlerine inanmaktan ileri gelir. Demirel'in devlet ile ilgili görüşleri günümüze kadar önemli bir benzerlikte devam etmiştir. 12 Eylül'den sonra devletin kendisinden ziyade askeri yönetimi ve orduyu eleştiren Demirel Başbakan ve Cumhurbaşkanı olduktan sonra devlet söylemlerine ağırlık verecektir.[42]

Devletin varlığının meşruiyeti ise millete dayanır. Devlet ile milletin özdeşleştirilmesi merkez sağ içinde vurgulanan bir başka söylemdir. AP'nin devlet kavramlaştırması devlet ile millet arasındaki özel bağa atıf yapan milliyetçilik anlayışı ile pekiştirilmiştir.[43] Bu düşünce Türk devletinin milleti için varolduğu ve ondan ayrılmaz bir bütün olduğunu söyler. Ayrıca bu, Kemalist anlayışta olduğu gibi sınıfsız bir devlet ve toplum öngörüldüğünü gösterir.

Demirel halkın yanında yer alarak kitlesel şikayetleri dile getirirken bunu devletin özüne dokunmadan yapmaya çalışmıştır. Çünkü eleştirilen ya da karşı çıkılan devletin kendisi değil, halka rağmen politika yürüten devlettir. Menderes ve Celal Bayar gibi Demirel de devlet anlayışını sorgulamak yerine hep devleti kontrol edenlerin yanlış yaptığından bahsetme eğiliminde olmuştur. 12 Eylül'den sonra bile Demirel orduya bütün bütün karşı olmamış, orduyu darbeciler ve Kenan Evren üzerinden eleştirmiştir.[44] 12 Eylül darbesini meşrulaştırmak için sıkıyönetimlerde kendi görevini yapmadığını söyleyen Demirel bundan

[41]Tanel Demirel, Adalet Partisi İdeoloji ve Politika, s.265

[42] bknz. Uraz ve Özgüven, age.

[43] Tanel Demirel, Adalet Partisi İdeoloji ve Politika, s.268

[44] Cüneyt Arcayürek, *Demokrasi Dur 12 Eylül 1980*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s.485-520

komuta kademesini sorumlu tutmuş, bir bütün olarak orduya karşı olduğu tavrından şiddetle kendini uzak tutmuştur. Nitekim, Demirel'in "Askersiz bir Türkiye olabileceğine kani olmadım, Devletimin askerine tavır takınamam" sözü[45] devlete ve onun bir parçası olan orduya olan bağlılığı yansıtır.

Güçlü lider Menderes ile DP otoriter bir devletçilik anlayışı güderken Demirel uzlaşmacı, değişken ve uyum sağlayabilen ilişkiler kurmuştur. Bunun önemli bir dayanağı gittikçe siyasal güç olarak saygınlık kazanması ve ordu dâhil her kurumca önemsenen bir lider olmasıdır. Merkez sağın en büyük ve köklü partilerinin lideri olarak yıllarca halk tarafından seçilmeye devam eden Demirel artık kurumsallaşmış bir siyasal şahsiyet ve siyasal ilişkilerde önemsenmesi ve nihayetinde ilişki kurulması gereken biri haline gelmiştir. Demirel'in uzlaşmacı ve değişime açık liderliği onun diğer liderlik özellikleriyle uyum içerisindedir. Demirel'in bilgili, zeki, iyi bir konuşmacı ve iletişimci, idari yeteneğe sahip, sosyal ve popüler, kendine güvenen, karar alma ve uygulama gücüne sahip ve farkındalığı yüksek bir kişilik olduğu söylenebilir.[46]

Siyasal liderlik sosyal ve siyasal çevreyle iyi ilişkiler kurmayı ve de gerektiğinde uzlaşıyı getirir. Uzlaşı ise başta uzlaşıya yatkın bir kişilik ister. Hulusi Turgut Demirel'in eğitim ve bürokrasi hayatında ağırbaşlı, olgun, radikal davranışları olmayan, dikkatli, yardımsever ve grup çalışmasına yatkın biri olarak bilindiğini anlatır.[47] Gerçekten de Demirel'in hangi önemli konu konuşulursa konuşulsun sinirlendiği, kavga ettiği, birine hakaret ettiği görülmemiş, aksine itirazlarını açıkça söylemiş, anlaşmak istediği konuda ise

[45] Uraz, age. s.6

[46] Turgut, *age*. 1992

[47] age.

anlaşmıştır.[48] Demirel'e baba lakabının verilmesini altında onun şefkatli, ağırbaşlı ve olgun olma sıfatlarına sahip olduğu düşüncesi vardır.[49] Demirel, "Ben ölçünün adamıyım, ölçüsüzlüğün değil. Bir maksat için ne lazımsa onun peşinde olmuşumdur ben" sözleriyle kendisinin hep ölçülü ve makul biri olarak tanıtmıştır.[50]

"Siyasal lider ülkenin koşullarını iyi değerlendirebilmeli ve izleyici desteğini koruyabilmek için başında bulunduğu siyasal hareketi doğru yönlendirmelidir." Önemli olan liderin hangi durumlarda nasıl ve niçin değiştiğidir.[51] Eğer lider kendi siyasal görüşünün doğrultusunda farklı ilişkilere girip söylem ve politikalarını değiştiriyorsa amaç-araç ilişkisi açısından bu kabul edilebilirdir. Demirel'in anlayışında lider değişebilmeli, kendini yenileyebilmelidir. Çünkü ona göre, "siyasal liderlik bir amaç, bir dava, bir vizyonun gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla insanların davranışlarını etkilemek, onları bu değerler peşinden sürükleyebilmektir.[52] Yine, "Sabah olunca gün, olaylar geride kalıyor. Siyaset kendi günlük şartları ile gelir, bir gün evvelki şartlarla gelmeyebilir. Dünün şartları ortadan kalkmış olabilir. Dün dündür, bugün bugündür."[53] Demirel'in bir konuda farklı dönemlerde farklı davranışlar sergilediği genel bir kanaattir. Demirel'in değişikliğinin pragmatist mi yoksa ideolojik mi olduğu tartışılmaktadır. Tartışılmayan şey Demirel'in değişikliklerin farkına çabuk vardığı ve süreci iyi yönetip uyum sağlayabildiğidir. Demirel'in var olan duruma

[48] Örnek olarak bknz. 87 seçimleri öncesi tüm liderlerin katıldığı TRT açık oturumda Özal'a çok sert eleştirilerini güler bir ifadeyle anlatması, Birand, Mehmet Ali, *12 Eylül Belgeseli*, 1998

[49] Uraz, age. s.3

[50] Neşe Düzel, *Radikal*, 6 Mayıs 2002

[51] Ayşegül Komşuoğlu, *Siyasal Yaşamda bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008, s.73-74

[52] age.

[53] Uraz, age. s.19

adapte olma yeteneği onu siyasette en yüksek noktalara taşımıştır. Mete Tunçay'a göre, "eğer siyaset bir kaptanın her türlü havada gemisini yüzdürme sanatıysa, Demirel Türkiye'nin gördüğü en iyi siyasetçilerden biridir."[54]

Demirel'in değişen ve uzlaşmacı liderliği merkez sağın siyasal devletçilik anlayışına atfedilen bir başka kavrama bizi götürür: pragmatizm. Çıkarcılık, faydacılık olarak tanımlanabilecek pragmatizm siyasi analizlerde sorunlu bir kavramdır. Zira pragmatizm için önemli olan sonuçtur. Siyaseti ise siyasal düşünceler doğrultusunda amacı gerçekleştirme ve idare etme sanatı olarak tanımladığımızda siyasetin kendisinde pragmatizm doğal olarak vardır. Dolayısıyla bir siyasal ideolojiye hizmet eden her araç aynı zamanda pragmatist de olacaktır. Pragmatizm olumsuz ya da siyasi ahlaka ters bir kavram olarak kullanıldığında ideoloji ile ayrışacaktır. Yani, ideolojik olan; bir partinin kendi ideolojisi doğrultusunda hareket eden siyasiler ve davranışları pragmatist olmayacaktır. İdeolojiyi pragmatizmden ayırmak ise çok zordur. Özellikle toplumun birçok kesimine hitap eden kitle partilerini ve birçok ideolojiden etkilenen sağ partileri pragmatizm açısından değerlendirmek çok zordur. Eğer ki bu parti Türkiye'de merkez sağ partisiyse bu daha da zordur. Çünkü Türkiye'de merkez sağ milliyetçilik, demokrasi ve muhafazakârlık gibi birbiriyle bazı durumlarda çatışması muhtemel farklı ideolojilerden etkilenmekte ve bununla paralel olarak tabanı farklı kesimlerden oluşmaktadır.

Demirel için önemli olan sorunların çözümüdür. Eğer sorunları çözmek pragmatist olmayı gerektiriyorsa pragmatist, kuramcı olmayı gerektiriyorsa kuramcı olunur.[55] Demirel

[54] Nil Tuncer, "Süleyman Demirel'in Liderliği ve Dış Politika", *Türk Dış Politikasında Liderler,* ed. Ali Faik Demir, Bağlam Yayınları, Ankara, 2007, s.135

[55] age. s.136

kendi siyasi anlayışında pragmatizmi hoşgörür ve meşru bulur. Zira, ona göre "Siyaset su götüren bir şeydir. Su götürür çünkü birimizin ak dediğine ötekimiz kara deriz. Bu da siyasetin tabiatında yatar." Bu siyaset anlayışı her doğrunun her yerde söylenmeyeceğini, gerektiğinde farklı davranabileceğini varsayar.[56] Ayrıca yine Demirel'e göre:

> "Siyaset insan unsurunun yaradılışında ne kadar meçhul şaşılacak şey varsa tümünü kucaklayan bir sanattır. …Siyasetin nasıl yapıldığı zaman ve koşullarla ilgilidir. Şartları düzgün memlekette yapılan siyaset vardır, şartları düzgün hale getirmek için siyaset yapılan memleket vardır. …birbirinden farklıdır. Siyasette elinizdeki imkanları kullanırsınız. O zeminde ne kadar imkan varsa onu kullanırsınız."[57]

4. Siyasal Devletçilik ve Demirel'in Askeri Müdahalelere Yaklaşımı

12 Mart müdahalesi sonrası dönem Demirel'in güçlü devlet anlayışını sahiplendiği dönem olacaktır. "Bu tarihten itibaren 1961 düzeninin getirdiği özgürlüklerin askeri rejim eliyle tırpanlanması süreci başlatılmış, 71-73 ara döneminde 61 Anayasası'nın geniş temel hak ve özgürlükleri içeren birçok maddesi değiştirilmiştir." 1971 Anayasa değişiklikleri Demirel'in çok uzun süredir savunduğu değişiklikleridir. Çünkü "1961 Anayasası icra iş görsün diye yapılmamıştır. Bu Anayasa ile ve ona uygun olarak çıkarılmış kanunlarla devlet güvenliğini sağlamanın ve ülkeyi idare etmenin imkânsızlığı anlaşılmıştır"[58] AP'nin özgürlüğe vurgu yapan çizgisi ile bu değişikliklerin bağdaşmadığı düşünülse de, Demirel asıl

[56] Tanel Demirel, *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.134

[57] age. s.140-141

[58] Tanel Demirel, Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika, s.43

amacını devleti daha iyi çalışır hale getirmek olarak açıklamıştır.[59] Güçlü devlet anlayışı için Anayasal değişikliklerin dışında, devlet otoritesini ve hükümet işleyişini kolaylaştırıp yetkilerini arttırma amacıyla DGM'lerin kurulması, üniversitelerin özerkliğini azaltılması gibi birçok yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır ve sıkıyönetim uygulanmaya başlanmıştır.

12 Eylül sonrası dönemin güçlü devlet anlayışı da Demirel'in devlet anlayışına ve orduya bakışı açısına önemli derecede erki etmiştir. 12 Eylül askeri yönetimi anarşinin doğduğu ve siyasi istikrarsızlığa yol açan zayıf devlet idaresini değiştirme amacındadır. Güçlü devletin yeniden kurulması hedefi ilk kez darbe bildirisindeki "kaybolan devlet otoritesini yeniden kurma" amacı ile görülebilir. Bu düşüncedeki güçlü devlet kendini 12 Eylül sonrası dönemlerin önemli bir unsuru, kavramı olan "restorasyon"da bulur. Buna göre restorasyon güçlü devlet şiarını gerçekleştirmek üzere kurumsal anlamda değişikliklerin yapılmasıydı. Demokrasinin çokluğu ve bölünmüşlüğüne karşı mutlak otoriter bir askeri darbe yönetimi bunu çok iyi gerçekleştirebilirdi.[60]

80 sonrasında güçlü devlet anlayışından etkilenen sadece Demirel değil aynı zamanda hitap ettiği toplumsal kitledir. 12 Eylül sonrasında milliyetçiliğin ve Kemalizm'in halka yaygınlaştırılması çalışmaları ve meşruiyet arayışındaki askeri yönetimin kitlesel destek arayışı, askeri halka ve halkın önemli bir bölümünü oluşturan milliyetçi - muhafazakâr kesim ile iletişim kurmaya itti. Bu ittifak ve yakınlaşma karşılığında Aydınlar Ocağı gibi bu kesimin önemli temsilcileri özellikle eğitim - kültür alanında olmak üzere siyasi ve idari kadrolarda

[59] age, s.183

[60] Yüksel Taşkın, "12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.571

yer almaya başladılar.[61] 12 Eylül sonrasında 80 öncesindeki kutsal devlet anlayışı yeniden yükselişe geçmişti ve bu anlayış önemli bir kitlesel ittifakla savunulmaktaydı. 82 Anayasasının kabulünün ardındaki önemli bir düşünce de güçlü devletin önderliğinde anarşi sorunun çözülmesi ve yeni demokratik düzene geçişin başlamasıydı. 80'li yıllardan itibaren ve Özal ile hızlanan muhafazakar Anadolu'nun zenginleşmesi, bürokratikleşmesi ve hizmetleri daha çabuk alabileceği güçlü patronaj sisteminin oluşması çevrenin merkeze gelişini sağladı ve toplumsal güç dengelerini değiştirecek dönemi başattı. Bunun bir sonucu olarak güçlü ve gerekli devlet algısı "bizim devlet" algısı ile güçlenerek toplumun önemli bir kesimine yayıldı.

Yeni Anayasa ile birlikte Cumhurbaşkanın yetkilerinin sembolleştirilmesi, yürütmenin yetkilerinin arttırılması, tek meclisli parlamenter sisteme geçilmesi siyasal sistemde hükümetin gücünü arttırırken, yeni seçim sistemi ve baraj ile istikrar hedeflenmiştir. YÖK, RTÜK ve HSYK gibi denetleyici ve kontrol işlevini gören idari kurumların kurulması bürokratik restorasyona işaret eder. Bu dönemde askeri bürokrasi; askeri yargının güçlendirilmesi, OYAK'ın yetki ve faaliyetlerini arttırması ve Milli Güvenlik Konseyi sonrası Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşlerinin alınmasının zorunlu hale gelmesi gibi uygulamalarla gelişmiştir.[62] Askeri yönetim devrinde askerlerin önemli bürokratik görevlere getirilmesi hiyerarşik bürokrasi anlayışını daha da pekiştirmiştir. Devletin denetleyici ve yönlendirici işlevi sadece resmi alanda değil artık sivil hayatın her alanını düzenleyen yasalarla vatandaş üzerinde de görülecektir.

[61] age.

[62] William Hale, *Turkish Politics and the Military,* çev. Ahmet Fethi, Routledge, London, 1994, s.258-259

12 Eylül sonrası Demirel'in yaşadığı bir paradoks 82 Anayasasının sivil hayata getirdiği yasaklardır. 70'li yıllarda AP'nin dile getirdiği "devletin demokratik otoritesinin güçlendirilmesi" ve "güçlü hükümet" anlayışları buna benzer kısıtlamaları Anayasada öngörmüştü. Fakat her iki durumun ve siyasi ortamların farklı olduğu unutulmamalıdır. 82 Anayasası ve kısıtlamaları 71'e göre çok geniş olup adeta siyasi hayatı ve sivil toplum faaliyetlerini durduracak niteliktedir. Ayrıca, 82 Anayasası idareyi güçlendirirken çok ciddi sivil hayata sınırlandırmalar getiriyordu. Siyasi partilerin ve liderlerinin yasaklanmasına kadar genişleyen bu yasakların partilerce destek bulması mümkün değildir. Bu bir paradoks olsa da Demirel 82 Anayasası ve kısıtlamaları karşısında nettir ve karşıdır. Demirel'in Anayasaya karşı olma durumunu Arcayürek çok iyi özetler: "ölmek var, dönmek yok"[63]

Türkiye'de devletin bürokratik kurumsallaşması şeklindeki gelişimi aslında kapitalist sisteme hizmet eden bir devletin gelişmişlik doğrultusundaki değişimidir. 80'li yıllardan itibaren ise bu değişim neoliberal politikalar yönünde olmuştur. Özal dönemi ile birlikte neoliberal politikaların uygulanmasına Türkiye'nin de katılımı 12 Eylül sonrası güçlü devlet anlayışına yeni bir boyut kazandırdı. Aslında devletin liberal düşüncenin öngördüğü gibi etkin bir şekilde küçülmesi gerekirken ekonomide ve kontroldeki geniş rolü nedeniyle devlet büyümüştür. 90'lı yıllardan sonra ise devletin güçlü yönü güvenlik alanında olmak üzere siyasileşerek devam edecektir. Devletin ekonomik ve güvenlik işlevleri aynı zamanda vatandaşın gözünde güçlenmesinin meşruiyetini oluşturur. Dolayısıyla, Demirel'in güçlü devlet anlayışı artık halkın önemi bir kısmı tarafından desteklenmekte, en azından normal karşılanmaktadır.

[63] Arcayürek, age. s.105

1983 yılından itibaren siyasetin giderek normalleşmesi ve siyasi yasakların kalkmasıyla normalleşmenin tamamlanması siyasetçi-asker ilişkisini de belli bir düzene oturtmuştur. 91 yılında Başbakan olan Demirel artık devlete daha yakındır. Halkı temsil ettiği kadar devleti de temsil etmektedir. Demirel halk arasında devlet ile özdeşleşmiştir. O, artık halkı şapkasıyla selamlayan "baba"dır. Başbakanlığı döneminde başta asker olmak üzere tüm devlet kurumları ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan Demirel devlete hakim olma mücadelesi vermiş ve denge politikaları izlemiştir. Artık Demirel birçok temel ülke sorununa devletçi bakışı ile bakmaktadır. Kürt ve terör sorununa bakışı böyledir ve bu konuda asker ile ittifak halindedir.

Demirel cumhurbaşkanlığını devletin en yüksek makamı olarak görmekte ve kendisinin Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil ettiğine yürekten inanmaktadır. "Ben Türkiye'nin birliğini temsil ediyorum, devletin bütünlüğünü temsil ediyorum. Bir milletin temsilcisi olmak, bir devletin temsilcisi olmak, fevkalade gurur verici bir olaydır."[64] Demirel'in "benim devletim" deyimini kullanması ve devlet adına konuşması devleti kendisinin temsil ettiğine inandığını göstermektedir. Demirel'in cumhurbaşkanlığına yüklediği bu anlamlar halkın temsiliyetinden daha çok devletin temsil edildiği bir makama geçişin göstergesidir. Çünkü, parti liderliği bağlı bulunduğu siyasi görüşe sahip tabanın isteklerine uymayı gerektirirken cumhurbaşkanlığı kurumların ve siyasi kişilerin isteklerini önemsemeyi gerektirir.

Demirel Cumhurbaşkanlık makamına yüklediği kutsal devlet anlayışının bir ürünü olarak, siyaset üstü kimliğini devleti yönetmekte ve siyasi dengede kullanmıştır. Demirel'in üzerine yüklenen siyasal ve popülist kimlik aynı zamanda ona devlet politikaların

[64] Süleyman Demirel, *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Çeşitli Televizyon Kanallarında Yayınlanan Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1999, s.541

sürdürülmesinde ve dengelerin gözetilmesinde büyük bir sorumluluk vermiştir. Demirel sivil-asker ilişkisi gibi ikili ilişkilerde bir yandan dengeyi gözetirken bir yandan da terör ve dış politika gibi devlet politikalarına katkıda bulunmuş, bu konuda siyasetçiler arasında koordinasyon sağlamıştır. Demirel hiçbir temel soruna uzak kalmamıştır.[65] Demirel cumhurbaşkanlığı makamını Anayasa, devlet ve halk ile özdeşleştirmesinin bir sonucu olarak devlet politikalarından ve ülkenin her türlü önemli sorunlarından uzak kalmayı reddeden bir anlayıştadır. Çünkü kendisi siyasal geçmişi, tarafsızlığı ve Anayasanın kendisine verdiği hükümeti gözetme görevi ile devleti iyi yönetebilecek durumdadır.[66]

Demirel'in cumhurbaşkanlığı dönemince gerçekleştirdiği en önemli misyon "birlik, bütünlük ve bölünmeye karşı olmaktır." Bu nedenle hükümet krizlerinin yaşanmaması ve askeriye davet çıkmaması için Cumhurbaşkanlığın yetkilerinin arttırılmasını, özel olarak da Meclisi feshedip seçime götürebilme yetkisini talep etmiştir.[67] Bu talebinin niyetini darbelerin ve meclis krizlerinin önüne geçmek olarak açıklayan Demirel'in amacının demokratikleşme olduğu kesin olmasa da kendi konumunu siyaset ve yönetim içerisinde güçlendirmeye çalıştığı kesindir. Demirel'in, iktidar partisi ile aynı görüşten olmasına rağmen, özellikle Çiller hükümeti döneminde muhalif olmuş, adeta Başbakanla yetki ve güç savaşına girmiştir Görüldüğü gibi, Demirel iç ve dış siyasete aktif bir şekilde katılan Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu da asker ile ilişkilerini doğrudan etkileyecek konularda da hakim, güçlü ve aktif olduğu anlamına gelir.

[65] Cüneyt Arcayürek*, Çankaya Muhalefeti*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002

[66] Demirel, age.

[67] age. s.114

Demirel bir politikanın oluşturulmasında gerekli ve güçlü olan kurumlarla iyi iletişim kurmayı, onları yönetmeyi ve gerektiğinde de taviz vermeyi iyi biliyordu. Daha çok devlet politikası diyebileceğimiz konularda olmak üzere, kurumlar ve partiler arası ittifakı sağlamada önemli rolü vardı. Cumhurbaşkanlığı makamını partilere karşı eşit mesafede tutmasında bunu görmek mümkündür. Asker ile olan ilişkilerinde ise karşı olmak kadar uzlaşı da vardır. Örneğin, Demirel'in 70'li yıllarda ordu ile güçlü yönetim ve anti-komünizm konusunda, 12 Mart sonrası darbeye kalkışan askerlerin terfi ettirilmesi, 87 yılında Kenan Evren ile görüşmesi, 90'lı yıllardaki ordunun güçlendirilmesi ve 28 Şubat dönemindeki "irticaya" karşı alınan tehditler uzlaşıyı gösterir.

40 yıllık siyasal geçmişi, ana muhalefet partisi liderliğinden Başbakanlığa uzanan çok kez makamlar ve halk ile kurduğu sıkı bağ Demirel'e tüm kurum ve kişiler tarafından bir saygınlık duymasını sağlamıştır. Yine, "Devletin daha iyi çalışması için devletin bütün kurumlarıyla yakın ilişki içerisinde bulunduğunu"[68] birçok kez söylediği gibi gerçekleştirmiştir de. Demirel devlet politikalarına olan katkısını terör ve dış politika gibi konularda aktif bir siyaset izleyerek hem de hükümet boşluğunun hissedildiği Çiller hükümeti ile devlet politikalarında uzlaşarak göstermiştir. Örneğin, Demirel ekonomik krizi önceden bilen başdanışmanı Emre Gönansay'ı Çiller'in yardım istemesi üzerine onunla yapılan görüşmelere davet etmiş ve bizzat Başbakan'ın başdanışmanı olarak görev yapmasını kabul etmiştir. Gönansay fiilen katıldığı ekonomi yönetiminde IMF ile yapılan görüşmeleri yürütmüştür.[69] Demirel her ne kadar Başbakan Çiller ile birçok kez ve asker ile zaman zaman

[68] Süleyman Demirel, *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Gazetelere Verdikleri Mülakatlar,* Başbakanlık Basımevi, Ankara, [Y. y.], s.867

[69] Emre Gönansay, 11 Temmuz 2001 tarihli Mektubu, Cüneyt Arcayürek, *Sessiz Darbe*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.76-77

anlaşmazlığa düşse de düşüncelerini dışa hiç aksetmemiş, basın önünde ve kişi ve kurumlarla görüşmelerinde hep yapıcı olmuştur.[70] Askerin 12 Eylül döneminde itibaren terör, güvenlik ve doğu sorunundaki hegemonik gücünü koruduğu ve bu konularda kendi çözümü olan askeri yöntemi ülke çapında uyguladığı düşünüldüğünde, bu konularda oluşturulacak politikaların askerin istediği şekliyle bir devlet politikası olduğu ortaya çıkar. İşte, eğer Demirel de bu alanlardaki devlet politikalarına uyum, katkı sağlamışsa bunu asker ile kurduğu iyi ilişki ya da ittifak ile yapmış demektir.

Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki davranışları farklı dönemlerde benzerlik taşıdığı ölçüde değişebilmektedir. Belirtildiği gibi, 27 Mayıs darbesinin tepkiselliğini devam ettiren Demirel 12 Eylül darbesine 12 Mart'a göre daha sert tepki vermiş ve 12 Mart sonrası dönemde askeri ile uzlaşabilmiştir de. 12 Mart sonrası güçlü yönetim ve antikomünizm temelinde asker ile ittifakı ve buna rağmen Cumhurbaşkanlığı seçiminde yıllarca siyasi rakibi olan Ecevit ile ittifakı, 12 Eylül sonrasında siyasi yasakların kaldırılmasında asker ve Özal'a karşı diğer partiler ile ittifakı Başbakanlık döneminde ise terör konusunda hem Çiller hem de asker ile ittifakı ve nihayet 28 Şubat döneminde irtica tehdit algısında, MGK kararlarının alınmasında ve kararların hükümete uygulattırılmasında asker ile olan ittifakı Demirel'in siyasal liderliğinin göstergeleri olarak farklı uzlaşılarına işaret eder.

Demirel'in pragmatist davranışları elbette ki askere karşı davranışlarındaki değişikliklerin de önemli bir etkenidir. Muhalefette özellikle darbe sonrası dönemlerde anti-militarist söylemlerine ağırlık verirken iktidarda ordu ile uzlaşıda önemli gayret göstermiştir. Askeri müdahalelere karşı oluşunun şiddeti ve zamanı da dikkat çekicidir. 12 Mart sonrası meclisin kapatılma tehdidi altında askere karşı hemen sert tepki vermemiş ve tepkisini

[70] Arcayürek, Çankaya Muhalefeti, s.338

zamana yaymıştır. Bu doğrultuda, kendini iktidardan uzaklaştıran askere tepki olarak, önce darbe sonrası kurulan Erim hükümetinden bakanlarını çekmiş, sonra hiç uzlaşamayacak gibi göründüğü Ecevit ile Cumhurbaşkanı konusunda uzlaşmıştır. 12 Mart sonrası hükümetlerde istifa tehdidinde bulunarak hükümette bakanlık alması tamamen pragmatisttir. Yine, 12 Mart sonrasında yönetimi güçlendirecek Anayasa değişikliklerine Demirel'in sahip çıkmış ve bu konuda asker ile uzlaşmıştır. Ümit Cizre sola karşı devletin güçlendirilmesine AP'nin katılımını pragmatizme bağlamıştır. Ona göre, AP Anayasayı değiştirerek komünizm tehlikesine karşı gelecekteki sivil AP hükümetlerini güçlendirecek ve komünizm ile tek başlarına mücadele edebilecek, bunun sonunda Türkiye'de ordunun müdahale etmesini gerektirecek anarşi ortamı doğmayacak ve yönetim bunalımı yaşanmayacaktır. "O halde AP 12 Mart sonrasında ordunun Türk demokrasisi üzerinde vesayetini uzun vadede kırmak amacıyla onunla işbirliği yapmıştır."[71] Fakat, Demirel'in güçlü idare ve anti-komünizm konularındaki asker ile ilişkilerine tamamen pragmatist bakmak Demirel'in milliyetçi ideolojisini ve ordu ile ilişkilerdeki ikili yapıyı yeterince görmeyi engelleyebilir.

12 Eylül sonrasında kendisini Zincirbozan'a ve Hamzakoy'a sürgüne gönderen ve yasaklayan askeri yönetime sert tepki gösterirken siyasi yasakların kalkmasından sonra Evren ile görüşmelere başlaması ve sonraki dönemlerde asker ile ittifakı pragmatist değerlendirilebilir. Cüneyt Arcayürek Demirel'in Evren'e düşman gibi davrandığını ve bunun 1998'e kadar devam ettiğini, şaşırtıcı bir şekilde sonradan görüştüğü Demirel ve Evren'in bu husumetleri unuttuklarını belirtir.[72] Demirel'in orduya karşı olmadığını söylemesine ve Evren'e aracılar ile olumlu mesajlar göndermesine karşı mitinglerde sert muhalefet yapması

[71] age, s.88

[72] Arcayürek, Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, s.485-520

Arcayürek'in de belirttiği gibi, yasakların kaldırılması için her türlü yola başvurduğunu gösterir. Eskiden "kimse ile uğraşmadığını, kimse ile kişisel hesabı olmadığını" söyleyen Demirel referandum öncesinde ve yasaklar kalktıktan sonra Evren'in üzerine hışımla gitmektedir. Çünkü yumuşak davranmaya, Evren'in yumuşamasını sağlamaya gereksinim kalmamıştır.[73]

Yine, yakın dönemde pragmatizmle ilişkilendirilen konu sivilleşme-demokratikleşmedir. Ümit Cizre sivilleşme-demokratikleşme söylemlerinin icraata geçilememesinin nedenini merkez sağın ve Demirel'in pragmatizmine bağlar. Demirel'in 80 sonrası Genelkurmay Başkanı Savunma Bakanı'nın altında yer alsın önerisine karşın, iktidardayken (1992) bu önerinin teklifinin mecliste partisi tarafından reddedilmesine ses çıkarmaması bunun göstergesidir.[74] Cizre'nin de dediği gibi bu söylemlerin topluma yayılmamasında ve bu konuda ciddi adımların atılmamasında elbette pragmatizmin rolü vardır. Fakat, bu konuyu sadece pragmatizme bağlamak doğru değildir. Asker ile kurulması gereken dengeyi ve dönemin askerileşmeye zemin hazırlayan şartlarını unutmamak gerekir. Demirel başbakan olduktan sonra terör ve dış politika gibi konularda daha çok devlet politikası izlemiş ve bu konularda asker ile ittifak etmiştir.

Görüldüğü gibi, 12 Eylül'den sonra hakim olan ve halkta önemli bir biçimde meşruiyet sağlayan güçlü devlet algısı giderek kendine has siyasal liderliği, bürokratik geçmişi ve siyasal etkinliği ile Cumhurbaşkanı Demirel'de etkin olmuştur. Bu etki Demirel'i asker ile güvenlik sorunlarında ittifak etmeye itmiştir. Asker ile ittifak ve benzer devletçi bakış açısı ise dönemin önemli diğer sorunu ve asker açısından ise en başta sorun olan siyasal

[73] age. s.262

[74] Ümit Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez sağ-ordu-İslamcılık,* İletişim Yayınları, Ankara, 1999, s.44-45

İslam ya da irtica konusunda da geçerlidir. Çünkü terör nedeniyle bir güvenlik zafiyeti yaşayan devlet 28 Şubat'a giden yolda da dini irtica tehdidiyle karşı karşıyadır. Yapılması gereken yine aynıdır: her ne pahasına olursa olsun rejimi korumak. İşte bu siyasal devletçiliğin 28 Şubat'ta Demirel'i demokrasiden taviz vermeye ittiği çok aşikardır.

4. BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK AÇISINDAN ASKERİ MÜDAHALELER KARŞISINDA DEMİREL

Türk siyasetinin ve merkez sağın en önemli siyasal unsurlarından biri de milliyetçiliktir. Milliyetçilik Türkiye'de tüm sivil toplum devlet ilişkilerinde etkin olduğu gibi siyasal parti ve liderlerinin devlet ile olan ilişkilerinde de etkindir. AP ve DYP'nin lideri Demirel de milliyetçi görüşü ile askere bakışını yönlendirmiştir. Demirel'in milliyetçiliği demokrasiye ve kendilerine müdahale etmedikçe orduyu yüceltecek ve ordu ile karşılıklı iyi ilişkiler kurulabilecek şekildedir. Bunun nedeni askerin de Kemalist ideoloji çerçevesinde milliyetçi olmasıdır. Türk ordusunun laiklikle birlikte ikinci önemli karakteri milliyetçiliğidir. Tarihsel olarak Cumhuriyeti kuran ve modernleştirme işlevini üzerine alan Türk Ordusu'nun bu görevi ülkeyi korumaya ve milliyetçiliği sağlamaya dönüştürmüştür.[1]

1. Milliyetçilik ve Türkiye'de Gelişimi

Belirli bir insan türüne ya da ırksal gruba işaret eden milleti esas alan ideoloji milliyetçiliktir. Milletler aynı coğrafi alanı işgal eden ortak paylaşılan değerler ve geleneklerin bir araya getirdiği insanların oluşturduğu kültürel varlıklardır. Dil, din, ırk, ortak tarih ve gelenek milletlerin temel unsurlarıdır. Bu bakış açısıyla millet bir halkın aidiyet hissedebileceği ve yabancı bir halka ait olanlardan ayırt edebilmeyi sağlayan objektif ölçütlerle tanımlanabilir. Fakat, bir milletin ne zaman ve nerede varolabileceğini gösteren

[1] Ümit Cizre Sakallıoğlu, "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics*, vol.29 no:4, 1997, s.152

kesin ölçütler yoktur.[2] İşte burada milliyetçiliğin en önemli unsurlarından olan ortak değerleri paylaşan bir topluluğa aidiyet hissi ortaya çıkar. Aidiyet hissinde görüldüğü gibi milliyetçilik maddi olduğu kadar vatan sevgisi ve kimlik gibi soyut, manevi unsurlara dayanır. Bunun dışında organik bir toplum oluşturmaları, kendi kendine yönetmeleri ve diğer milletlere karşı ayrı ve bağımsız durmaları milliyetçiliğin temel savlarındandır. Milletin en önemli kökeni politiktir. Bölünmez bir bütün oluşturan bir milletin kaderi tek devlet oluşturmaktır. Bu anlamda millet bir yurttaşlar topluluğudur. J. S. Mill milleti tanımlarken ortak değerlerin yanı sıra milleti oluşturan bireylerin aynı yönetim altında olmasını söyler. O halde belirli bir toprak parçası üstünde millet-devlet özdeşliği milliyetçiliğin diğer önemli bir savını oluşturur.[3]

Millet ve milliyetçilik kelimeleri çok eskiden bu yana kullanılmasına karşın milliyetçilik bir doktrin ya da hareket olarak Fransız İhtilali'nden sonra doğdu. Daha önceleri ülkeler krallık, prenslik ve imparatorluk halklarına dayanırken aynı ırktan gelen ve/veya ortak bazı kültürel unsurlara sahip olan belirli bir insan grubuna dayanma milliyetçiliğin esasını oluşturdu. J. J. Rousseau'nun da etkisiyle halk adına hareket ettiklerini ilan eden Fransız devrimcileri kendini kendine yönetim ve Fransız vatandaşlığı fikirleri ile modern milliyetçiliğin ilk fikirlerini yaydılar. Avrupa'da İtalya ve Almanya'nın kendi ulusal birliklerini kurmaya çalışması ile diğer ülkeleri de etkileyen milliyetçilik önce Latin Amerika'ya sıçradı, sonra Avrupa ve Asya'daki imparatorluklarda etkili oldu. 19. yüzyılda milliyetçilik bayrak ve milli marş gibi sembollerle popülerleşti. Geniş kitlelerin aktif bir dili haline gelen milliyetçilik önceleri liberal ve ilerlemeci hareketlerle anılırken bu tarihlerden itibaren muhafazakar politikalarla birleşti. Artık siyasi özgürlük ve demokrasiden ziyade milli

[2] Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, çev. Ahmet Kemal Bayram vd., Adres Yayınları, Ankara, 2007, s.197

[3] E. J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program Mit Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 34-35

onur ve askeri başarılar milliyetçiliğin temel temaları oldu. Bu tarz milliyetçilik şovenizm ve yabancı düşmanlığına dayanan bir ideoloji haline geldi. Her millet kendini üstün ve diğerlerinden ayrı, farklı olarak görmeye başladı. Milli rekabetlerin uluslararası düzeydeki sonucu ise dünya savaşları oldu. 1. Dünya Savaşı'ndan Wilson'un ilkesi olan "kendi kendine yönetim" evrensel bir idea haline gelip Orta ve Doğu Avrupa'da milletlerin inşası süreçlerinde etkili oldu. Savaşın sona erdiremediği milli çıkar yarışı Avrupa'da Almanya ve İtalya'da olmak üzere yayılmacı ve faşist iki devlet yönetimini ortaya çıkardı. 20. yüzyıl boyunca Avrupa'da doğam milliyetçilik doktrini sömürgeci yönetimlere karşıtlık olarak Asya ve Afrika halkları arasında yayıldı.[4]

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucu unsuru Türk boyu olan Oğuzlar'ın Anadolu'daki uzantısıydı. Zaman içinde gelişen İmparatorluk birçok kültür ve etnik kökenden oluşur hale gelmişti. Aynı zamanda alt kültürleri içinde eritecek bir üst kültürlülük de yoktu. Osmanlı'da kültürel bölünme ya da millet sınıflandırması ırka değil dine dayanmaktaydı. Batıda Fransız İhtilali'nden sonra gelişen milliyetçi hareketler bir imparatorluk olan Osmanlı coğrafyasında kısa süre içinde etkili oldu. Yunan ayaklanmasıyla birlikte Balkanlarda milliyetçi hareketler yoğunlaştı. Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı aydın ve bürokrat kadrosu milliyetçi hareketleri herkesi Osmanlı milletinin bir unsuru olarak gören yeni hukuk düzeni ile karşılamışlar ve Osmanlı kardeşliğine dayalı milletler sistemine inanmışlardı. Tanzimat modernleşmesi içerisinde muhalefette yer alan Genç Osmanlılar da çoğunlukla Osmanlıcılığa inanmışlardı. Fakat Ali Suavi bu grup içerisinde yer alıp da Türklük teması işleyen öncü kişi olmuştur. Yine Türkoloji çalışmalarını yapan batılı ve Osmanlılı aydınlar ve edebiyatta Türkçeciliği savunanlar Türk milliyetçiliğindeki önemli öncü etkenlerdir. Osmanlıda Türkçülük hem bir siyasal akım hem de bir devlet politikası olarak Jön Türkler ile hakim

[4] Heywood, age. s.191-194

olmuştur. Türkçülük önce gazetelerde ve edebiyat çalışmalarında söz edilir olmuş ve Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi önemli bir siyasal akım haline gelmiştir. Aslında Türk milliyetçiliğinin ideolojik biçimlenmesini sağlayan merkez yurtdışı olmuştur. Yusuf Akçura ve Gaspralı İsmail gibi Rusyalı Türkler hem kendi coğrafyalarında fiili bir milliyetçi mücadeleye girişerek hem de Osmanlı topraklarında fikri bir etki yaratarak Türk milliyetçiliğinin gelişiminde önemli etken olmuşlardır. Dışarıdan gelen kişilerle birlikte İstanbul'da örgütlenen ve fikri alanda kuvvetli bir milliyetçi kadro oluşmuştu. Jön Türkler'in siyasi ve örgütsel kuruluşu olan İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesi milliyetçilik ile beraber diğer iki ana siyasal akımı da iktidara taşımıştı. Buna karşın Osmanlıcılığın artık gerçekleştirilemez olduğunun kabulü ile Enver Paşa'nın Türkçü olması iktidarda Türkçülüğün ağırlığını arttırmıştı. 1. Dünya Savaşı ile birlikte İttihatçıların iktidarı sona ererken Osmanlının çözülme sürecinde milliyetçik yalnızca Anadolu'da temellenebilecekti.[5]

Kurtuluş Savaşı ile verilen bağımsızlık savaşı kaybedilen topraklar dışında kalan Anadolu'da halka dayalı yeni bir devletin ve rejimin kurulmasını da başlattı. İstanbul'un işgal altında olması savaşın merkezini ve aynı zamanda yönetimin hakimiyetini Anadolu olarak belirledi. Bağımsızlık Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Ankara'da Meclis etrafında toplanan lider kadro geçici yönetimin kalıcı olmasında ve İstanbul değil Ankara'nın Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan topraklar üstünde merkez olmasında kararlıydı. Atatürk önderliğinde eski İttihatçıların ağırlıkta olduğu kadro İslamcılığın, Turancılığın ve Osmanlıcılığın gerçekleştirilemeyeceğinin bilincinde olarak yeni kurulacak devleti modern bir ulus devleti

[5] Süleyman Seyfi Öğün, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik,* Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.93-127

olarak düşündüler.[6] İstanbul'un tasfiye edilmesiyle Osmanlı Devleti'nin sonu gelirken Anadolu'da modern bir ulus devletin kurulması önce Meclis'in açılması, sonra Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılması, bağımsızlığın Lozan Antlaşması ile tanınması ve Cumhuriyetin ilanı aşamaları bunun gerçekleştirileceğinin göstergeleriydi. Kurulacak ulus devlet açıkça Türk milletine dayalı bir devletti. Fakat Türklükten kastedilen sadece Türk ırkı değil belki bir üst kimlik olarak daha geniş çok kültürlü bir topluluktu. Türk dışı unsurların mübadeleyle azalması ve özellikle Balkan göçleriyle Türk unsurlarının artması ulus devletin dayanağını daha da sağlamlaştırdı. Görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran en önemli siyasal unsur milliyetçiliktir.

İttihat döneminde bu yana Türkçülük ve Turancılık Osmanlı siyasetinde yer alan önemli bir siyasal akımdı. Birçok siyasal akıma mensup kişilerin bağımsızlık mücadelesinde ortak hareket ettiği gerçeğiyle birlikte savaşın kazanılmasında eskiden Jön Türk hareketinde yer alan ve yurtdışı Türkçülüğünü başlatan Türkçülerden hem fikirsel hem de maddi mücadele anlamında oldukça yararlanılmıştı. Cumhuriyet sonrası dönemde el üstünde tutuluyorlardı. Yeni kurulan devletin Atatürk önderliğinde batılı modernleşme merkezinde şekillenmesi İslamcı kadroları daha en başta (2. Meclis ile) tasfiye ederken zaman içinde Türkçü ve Turancı kadrolar da tasfiye edildi ve bu fikirlerin yaşamasına izin verilmedi. 1930'lu yıllarda başlayan ve 40'lı yıllarda etkili olan yeni Türkçü akımlar da benzer bir biçimde reddedilecekti. Çünkü Atatürk'ün hedeflediği Türk kimliğinin etnik bir anlamı yoktu.[7] Her ne kadar tarih tezinde olduğu gibi milli kimliğin Türklük ile bağ kurulması zorunluysa da Türklük modernite ile birlikte yeniden tanımlanmıştı.

[6] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.221-226

[7] Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli,* İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2003, s.265

Cumhuriyet sonrası hegemonik yeni Türk milliyetçiliğinin temelini oluşturan bir başka gerçeklik de batılı modernleşmedir. Hedeflenen yeni Türk kimliği batılı bir hayat tarzına sahip olan ve devletle ilişkisinde modern bir vatandaşlık ilişkisi kuran bireyleri kapsar. Artık kendini din ve gelenek üzerinden tanımlayan Osmanlı kimliğine yer yoktur. Aynı zamanda dinin toplumun merkezinde olması da kabul edilemez. Yani, muhafazakar bir kimlik ve Türk-İslam sentezi Kemalist milliyetçilik anlayışında kesin kez reddedilmiştir. Türk tarih tezinde Osmanlı doğrudan atlanarak Orta Asya'dan Cumhuriyete geçilmiştir. Osmanlı kimliği gericilikle ilişkilendirilmiştir. Bu nedenledir ki Cumhuriyet sonrası dini eğitimin ve dini makamların kaldırılması gibi reformlar Osmanlı siyasal ve toplumsal sisteminde dini ve geleneksel neredeyse tüm unsurları bertaraf etmişti. Yeni Türk kimliği Türklüğün dini tarafıyla çatıştığı gibi Türklük tarafıyla da çatışacaktı. Her ne kadar Türklük Kemalist milliyetçiliğin temel bir unsuru olarak gözükse de müzik hatta dans gibi hayatın birçok alanında batılı bir hayat tarzının yaratılmak istenmesi Türk gelenekleriyle örtüşen bir şey değildi.[8] Dolayısıyla yeni Türk kimliği doğrultusunda Kemalist milliyetçik din ve Türklük etnik kökeninden uzakta bir ideolojiydi.

Milliyetçi akım ve kişilerin Cumhuriyet dönemindeki etkilerine bakarsak, ilk olarak Türkçü ve Turancı milliyetçiliğin Osmanlı dönemine uzanan derin kökleri bulunmasıyla beraber Anadolu'da yeni yönetimin kurulmasında ve Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında etkili olduklarını görüyoruz. Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura bunlardan en bilinenleriydi. Bu kadronun Atatürk önderliğinde eski İttihatçıların oluşturduğu Kemalist kadroya dahil olmasına karşın Kemalist kadronun milliyetçi olmakla beraber etnik Türk milliyetçiliğini ve Turancılığı reddedip yeni Anadolu milliyetçiliğini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Cumhuriyetin kuruluş ve ilk döneminde etkili olan bir başka milliyetçi grubu ise

[8] Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.145

Anadolu milliyetçileri oluşturmaktaydı. Felsefi ve entelektüel bir yaklaşıma sahip başta Nurettin Topçu ve Remzi Oğuz gibi milliyetçiler Türk tasavvufunu milliyetçiliğin temeline yerleştirirken modernleşmenin de eleştirisini yapmışlardır. 1930'lu yıllarda ise devlet-millet bütünlüğünü benimseyen Kemalist kadrolar açısından organik toplum gibi görüşlere sahip Ziya Gökalp dikkate değer bir aydın oldu. 40'lı yıllarda ise o dönemde Avrupa'nın ideolojik alanında çokça etkili olan ırkçı ve yabancı düşmanı milliyetçilik Türk milliyetçileri arasında da yayıldı. Turancı ve Türk-ırkçı milliyetçilik kısmen Rıza Nur gibi milletvekilleri bakımından CHP'de, Nihal Atsız ve Abdullah Cevdet gibi aydınlar arasında ve Alparslan Türkeş örneğinde olduğu gibi orduda etkili oldu. Toplum içinde ise Milli Türk Talebe Birliği örneğinde olduğu gibi milliyetçilik anti-komünizm üzerinden özellikle üniversite ve entelektüel alanda yürüdü.[9]

Kemalist milliyetçiliğin laik, modern ve batılı bir ulus yaratma çabası geleneksel bir toplum için çok zordu. Halkın önemli bir kesimi indirgemeci, müdahaleci batılı modernleşmeye karşı tepkilerini ilk muhalefet partisi (TCF) kurulur kurulmaz göstermişti. DP ile birlikte çok partili hayata geçiş bu kitlesel-kültürel tepkinin de siyaset alanına taşınması anlamına gelmekteydi. DP ile birlikte merkez sağ Kemalist milliyetçilikteki laiklik ve modernlik yerini din ve yerellik ile doldurarak alternatif bir ulus anlayışı çerçevesinde bir milliyetçilik savunuyordu ve uygulamaya koydu.[10] Savunulan milliyetçilik özünde Kemalist anlayışla benzer olmasına karşın muhafazakardı.

[9] Öğün, age. s.130-134

[10] Nuray Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi,* Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s.66

2. Merkez Sağın ve Demokrat Parti'nin Milliyetçilik Anlayışı

Merkez sağın önemli bir ideolojik tabanını da milliyetçilik oluşturur. Merkez sağ partilerinin en fazla vurgu yaptığı kavramların başında milli ve millet gelir. DP'de milli irade ile beraber milli kavramına sıkça yer verilirken merkez sağ liderleri Menderes ve Demirel de milliyetçi söylemlere başvurmuşlardır. Milli irade söylemini milliyetçilikle birleştiren Menderes birçok konuşmasında milliyetçi söylemlerde bulunmuş hatta partinin tam anlamıyla milliyetçi bir yapıda olduğunu söylemiştir.[11] Yine, 1958 seçimlerinden az önce din ve milliyetçilik motiflerini öne çıkararak Vatan Cephesi kurulması çağrısında bulunmuştur.[12] DP programında kültür ve ülkü birliğine dayalı ve ırkçılığı reddeden bir milliyetçiliği savundukları belirtilmiştir.[13] Popülist milli irade söylemi aynı zamanda Rousseau'nun demokratik milliyetçiliğine benzer bir milliyetçiliği içermekteydi.[14] Merkez sağda milliyetçilik sadece bir inanç değil aynı zamanda bir eylem biçimidir. Milliyetçi eylemin en önemli yansımaları ise millete hizmet etmekte ve ülkeyi, milleti sevmekte görülür. Merkez sağda hizmet anlayışı popülizm ile uyuştuğu kadar milliyetçilikle de ilişkilendirilir. Vatanseverlik ise milliyetçiliğin önemli unsurlarından ve fikri temel ve göstergelerindendir.

Merkez sağın muhafazakarlığındaki din, gelenek, tarih ve devlet anlayışları milliyetçilikle örtüşüyordu. Merkez sağ Türk toplumunun din, tarih ve gelenek anlayışı ve yaşantısının Kemalist milliyetçilik ile uyuşmadığı noktasında ondan ayrılmaktadır. Dini

[11] Feroz, Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 2007, s.189

[12] İlkay Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 2083

[13] Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, Siyaset İlmi Serisi, Baha Matbaası, İstanbu1, 1962, s.663

[14] Tanel Demirel, *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.220

muhafazakarlığın öngördüğü dinin milliyetçilikle uzlaşması ortaya Türk-İslam sentezinde ifade edebileceğimiz muhafazakar milliyetçi bir görüşü ortaya çıkarır. DP ve AP tabanları da yoğunlukla milliyetçilerin muhafazakar kesimleriyle örtüşebilmiştir. Tek parti döneminin gelenekleri yok sayarak yerine batılı bir hayat tarzını ikame etmeye çalışmasına karşın, DP toplumda ağırlıklı olarak yaşanan Türklük ve din ile uyumlu gelenekleri yeniden yaşatmaya girişmiştir. Buna en iyi örnek Türk müziğinin yeniden radyolarda sıklıkla çalınmasıdır.[15] Kemalizm'in Osmanlı geçmişini yok sayarak yeniden bir tarih anlayışına sunmasına rağmen şanlı geçmiş ile bağlantı kurmak DP döneminden başlayarak Türk sağı içinde vazgeçilmez bir tavır olmuştur. Türk muhafazakarlığı içerisinde İstanbul ve Osmanlı fetişizminin oluşmasında DP'nin önemli katkıları vardır. İstanbul'da tarihi eserlerin büyük bir yenilemeden geçirilmesi, İstanbul'un fethi kutlamalarında çok büyük gösterilerin yapılması, Menderes'in İstanbul'u ikinci Kabe yapacakları şeklinde açıklaması, yurtdışında sürgünde bulunan Osmanlı hanedanlarının yurda girişlerine izin verilmesi ve İslam ülkeleriyle ilişkilerin en yüksek düzeye çıkarılması bunun göstergelerindendir.[16] Türk sağında hissedilen milli aidiyetin önemli bir yönelimi de devlete karşıdır. Türk devleti tarih içinde şanlı tezahürleri olan bir idealdi. Siyasal iktidarlar zayıf düşüp yanlış yapsalar da devlet hep güçlüdür, öyle olmak zorundadır. Merkez sağın milli iradeye dayalı iktidar söylemi aynı zamanda devleti milletle özdeşleştirme anlamındaydı. Devlete olan sadakat milleti temsil etmenin bir sonucuydu.[17]

[15] Hüseyin Şeyhanlıoğlu, *Türk Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti,* Kadim Yayınları, Ankara, 2011, s.247

[16] age. s.248-250

[17] Mert, age. s.69-70

Merkez sağın Kemalist milliyetçilikten ayrılan bir noktası sivil/toplum – devlet ilişki ile ilgilidir. Kemalist modernleşme bir elitist-jakoben modernleşme projesi olarak uygulanırken devlet halk adına temsil edilen ama halka dayanmayan bir anlayışa sahipti. Başka bir deyişle devlet millet adına karar veren ama ona sormayan devletti.[18] Merkez sağ milleti popülist bir şekilde kutsallaştırmıştır. Buna karşın merkez sağ Cumhuriyet milliyetçiliğinin önemli esaslarını savunmaktadır. En başta Cumhuriyetin kuruluşundaki bağımsızlık, milli mücadele temelli milliyetçilik, milli hakimiyete dayalı ulus devlet, Laiklik gibi Cumhuriyetin temel değerleri merkez sağın da kabullendiği unsurlardır. Merkez sağ modernleşmeye, hatta batılılaşmaya bütün bütün karşı olmadığı gibi Kemalist rejimin yıkılarak yerine geleneksel, Türk–İslamcı bir rejim, sistem getirme anlayışında da değildir. Ayrıca, Türkiye'deki herkesi bir millet ve farlı etnik unsurları bir üst kimlikte Türk olarak görme hem devletçi-Kemalist hem de merkez sağ için geçerlidir.

Merkez sağı anlamamızı sağlayan bir başka karşılaştırma etnik Türk milliyetçiliği konusundadır. Merkez sağ iktidarları zamanında Türkçü ve Turancı politikalar hiçbir zaman uygulanmadığı gibi kendini bu tür görüşlere sahip kişiler olarak tanıtanların da merkez sağ partilerde bulunduğu vaki değildir. Merkez sağın milli irade anlayışı ülkede yaşayan herkesi bir bütün olarak ve Türk milletinin bir parçası olarak görmeyi gerektirir. Milliyetçiliğin ırksal yorumunun din ve popülizm ile uyuşmaması merkez sağın da bu tür milliyetçiliği savunmadığının bir göstergesi ve açıklamasıdır. Parti programında yazdığı üzere Menderes'e göre, DP'nin milliyetçilik anlayışında ırkçılık yoktur. Irkçılık aşırı bir milliyetçilik bile değildir, ayrıştırıcı ve parçalayıcıdır. Önemli olan kişinin kendini Türk hissetmesidir.[19] DP

[18] Sunar, age. s.2078

[19] Adnan Menderes, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri,* ed. Haluk Kılçık, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s.72

eski rejimde dışlanmış Kürtler gibi farklı etnik kökene sahip kişileri içerme, onları da temsil etme eğilimindedir. Doğu bölgesinde CHP ile bir bağ kuramayan önemli sayıda Kürt kökenli aileler DP'ye yönelmişlerdir. Bunun yanı sıra etnik Türk milliyetçiliğine tepki duyan gayri Müslümler de DP'ye yönelmişlerdir. Fakat "Sünni Müslüman tabana dayalı milliyetçilik güçlendikçe bu kesimlerle kurulan ilişki zayıflamıştır."[20] Zaten 60'lı yıllardan itibaren Ülkücü görüşün ortaya çıkışı her iki siyasal akım arasındaki farkı siyasallaştırmıştır. Fakat merkez sağ ve milliyetçi-ülkücü hareketler birçok dönemde beraber hareket etmiş ve toplumsal tabanları uzlaşmıştı. Özellikle merkez sağ iktidarlarında ülkücü kadroları görmek mümkündür. 80'li yıllarda ANAP'ta ülkücü geçmişe sahip ya da milliyetçi çevrelerden gelen birçok parti yöneticisi varken, 90'lı yıllarda DYP'de de MHP ile organik bağlarını koparmayan birçok vekile rastlamak mümkündür.[21]

Merkez sağ milliyetçiliğinin önemli bir yönü de anti-komünizmdir. 40'lı yıllardan itibaren Türk sağı içerisinde ağırlık kazanan anti-komünizm DP döneminde bu kez parti içinde ve icraatlarında devam etmiştir. DP iktidarının ilk icraatlarından biri TCK'nın 141 ve 142. maddelerinin değiştirilerek komünizm adı altında faaliyet yapanların geniş çaplı toplatılmasıydı.[22] Zaten Menderes komünistliği bir fikir hürriyeti olarak görmemekteydi.[23] Hem Menderes hem de birçok DP milletvekili CHP'yi komünizm himayesi yapmakla suçlamıştır.[24] DP hükümetinin küresel soğuk savaş döneminde daha ilk baştan NATO'ya üye

[20] Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi",* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.109

[21] Mert, age. s.71-74

[22] Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi,* İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s.61

[23] Menderes, age. Cilt 2, s.8

[24] age.

olunması ve komünist Kuzey Kore'ye karşı ABD'nin yanında savaşa girilmesi batının yanında yer alarak komünizme karşı olunduğunun önemli bir göstergesiydi.

3. Demirel'in Milliyetçilik Anlayışı

Demirel'in babası Çanakkale Savaşından Kurtuluş Savaşına kadar birçok savaşta bulunmuş ve çok uzun zamanını asker olarak geçirmiş bir gazidir. Özellikle annesi olmak üzere ailesi muhafazakar ve mütevazi bir Anadolu ailesidir. Ayrıca, 1930'lu yıllarda çok zor şartlar altında ailesi Demirel'i büyütmüş ve okutmuştur.[25] Bütün bunların doğal olarak Demirel'de vatan sevgisi ve bilincinin yerleşmesinde etkili olduğu söylenebilir. Bu etkiyi aynı zamanda ilkokulda da görecektir: "Öğretmenlerim sadece yazıyı, hesabı ve coğrafyayı değil, Türk milletine mensup olmanın şuurunu, gururunu, iyi vatandaş olmanın gereğini de bize öğrettiler." Ortaokul yıllarında ise özellikle bir öğretmeninden milliyetçilik ve Avrupa konusunda çok etkilendiğinden Demirel bahseder.[26] Lisede de benzer bir durumun yaşandığını tahmin etmek zor değildir. Çünkü Cumhuriyet sonrasında bütün bir kuşakta görülecek şekilde, devletin Demirel'i okutması ve üniversiteyi bitirdiğinde işe başlatması onda milli bilincinin oluşmasında etkendir. Daha o zaman Demirel Afyon Lisesi'nin mezunlar gününe şöyle telgraf çekecektir: "Memleket hizmetinde bize yön veren bu irfan ocağına saygı ve şükran ile bağlıyım. Milletimizi ileri memleketler seviyesine çıkarmak için... giriştiğimiz bu hamle değer taşır. ...Türkiye'ye hizmet yolunda başarılarımız daim olsun."[27] Üniversite

[25] Hulusi Turgut, *Demirel'in Dünyası,* ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1992, s.45

[26] Ayşe Komşuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel,* Bengi Yayınları, İstanbul, 2008, s.103-104

[27] Turgut, age. s.60

yıllarında Demirel Türkçü ve İslamcı gruplar ile ilişki kurmuş, fakat bu grupların sadık bir üyesi olmamıştır.[28]

Demirel'in milliyetçi en büyük söylemi "büyük Türkiye"dir. Kendi söylemlerini eleştirenlere Demirel "Onlar büyük Türkiye'yi tasavvur etmekten uzaktırlar" demiştir. Büyük Türkiye her şeyden önce sadece bir merkez sağ söylemi değil muhafazakar-milliyetçi geleneğe ait söylemdir. Osmanlı Devleti'nin varisi olan Cumhuriyet Türkiye'si geçmişte olduğu gibi yine büyük ve güçlü olmalıdır. Aynı zamanda bu kavram DP döneminde sık sık dile getirilen "nurlu ufuklar" sloganının bir devamıdır.[29] Fakat bu söylem Demirel'de afaki ve idealist değildir, büyük'ten kasıt toprak büyüklüğü değil ekonomik ve siyasal güç olarak büyüklüktür. Büyük Türkiye Çavdar'ın dediği gibi sadece ekonomik büyüklüğü içermemektedir.[30] Aynı zamanda refahı, imarı ve kalkınmayı içerir. Demirel'in istediği "müreffeh, kalkınmış, mamur ve inşa edilmiş Türkiye"dir.[31]

Demirel mühendisliği, sulama ve baraj çalışmalarını ve DSİ'deki görevlerini halka hizmet anlayışıyla ve milli duygu ve hedeflerle yaptığını söylemiştir. Demirel yıllar sonra "mühendis olarak bu ülkeye önemli hizmetler yapabileceğime inanan birisiyim onun için mühendislik okudum " diyecektir.[32] DSİ'de yaptığı çalışmalarının motivasyonunu şöyle açıklar: "Türkiye'nin her tarafı imar olsun, inşa olsun... diye çırpındım, didindim durdum.

[28] Komşuoğlu, age. s.108

[29] Tevfik Çavdar, "Adalet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.2092

[30] age.

[31] Turgut, age. s.45

[32] Komşuoğlu, age. s.109

Ovalar sulansın, köyler kasabalar aydınlansın... olsun istedim. ...Ülkemizin zenginleşmesini ve geleceğe güvenle bakmasını gaye edindim."[33] DSİ Genel Müdürü olarak sulama ve baraj işleri dışında köylerin içme suyu ile ilgili çalışmalar yapmasını "Türk insanın alın teri şeklinde tecelli edecek olan temiz ve bol içme suyu davasını da ilave etmek iktiza ediyor" diye açıklamaktadır.[34] Demirel çalışmalarıyla ilgili olarak açılışlarda ve radyoda konuşmalar yapmaktadır. Hatta bir barajın açılışında Menderes sözü Demirel'e bırakmıştır. O dönemki halkın sulama ve elektriğe olan ihtiyacı ve DP iktidarının kırsal kesimin temsilcisi olduğu düşünüldüğünde Demirel'in çalışmalarının halk arasında ve DP iktidarı gözündeki değerinin önemli olduğu görülür.[35]

Demirel halk, devlet ve ülke gibi kavramları milletle özdeşleştirdiğinden, ona göre devlet ve siyaset halka yani millete hizmet etmekle ve ülkeyi kalkındırmakla mükelleftir. Hayatının her aşamasında ülkeye hizmet etme amacında olduğunu çeşitli zamanlarda belirtmiştir. Demirel kendisinin de bu görev ve sorumluluğunun olduğunu açıklar: "Siyaset ve devlet hayatı süresince Cumhuriyetimizin bekasını, milletimin refahını, mutluluğunu... kendime en mukaddes hedef bildim."[36] Bu nedenle Demirel bürokratik ve siyasi hayatında ulaştığı yerleri bir makam olarak değil bir görev olarak görür.[37] Nitekim, Demirel siyasi hayatının amacını da hizmet söylemi ile açıklayacaktır: "Siyasete atılmadım, siyasete sürüklendim... Bu mücadeleye bir emri vaki olarak girdim... Türkiye'nin kalkınması, ilerlemesi, büyümesi... benim başlıca kaygım olmuştur."[38]

---

[33] Muharrem Özgüven, *Devlet Hayatında 50 yıl Süleyman Demirel*, Ekonomik Haber Ajansı, 1998, s.21

[34] Turgut, age. s.45

[35] Komşuoğlu, age. s.113

[36] Özgüven, age. s.20

[37] age. s.21

[38] Turgut, age. s.193

Demirel'de milliyetçilik sadece bir ülkü ve idealizm değil aynı zamanda bir uygulama ve hayat biçimidir.

> "Bir bardak içecek suyu olmayan Urfa'nın, Mardin'in köylüsüne su götürmek milliyetçiliktir. Onu ıstıraptan kurtarmak, ona daha iyi iş imkanları açmak milliyetçiliktir. Okuma yazma bilmeyen Ağrı Dağının eteğindeki Köprü köyüne okul götürmek milliyetçiliktir. Diyarbakır'da üniversite açmak, Edirne'nin ve Kırklareli'nin köylerini ışığa kavuşturmak milliyetçiliktir."[39]

Demirel DSİ Genel Müdürlüğünden Başbakanlığa kadar görevleri millete hizmet etmek adına yapar, motivasyon kaynağını ise milli duygular oluşturur. Demirel milliyetçiliğinin en somut biçimi kalkınmadır. Kalkınma "büyük Türkiye'ye" giden yoldur. Kalkınma baraj, yol, teknoloji, elektrik yapımı ve imar-inşaat gibi maddi unsurlara dayanır. Çünkü kalkınmacılık batılı modernleşmenin bir gereğidir ve batının kalkınması ise bu yolla olmuştur.[40] Demirel de baraj ve fabrika açılışlarında çağdaşlaşmaya vurgu yapmaktadır. Onun çağdaşlaşmaktan anladığı sanayileşme ve her alanda inşa ve yapımdır. "Büyük rakamlar peşinde koşun. Hayal kurun… Bu ülkeyi büyük rakamların hayali kurtaracak. Sizden on iki milyon ton çimento istiyorum… yüz milyon metre kumaş dokuyun. On milyon ton kömür çıkartın."[41] Kalkınmanın ekonomik politika boyutunu ise ekonomik büyüme ve sanayileşme oluşturur. AP döneminde sanayileşme ithal ikamecilikle, ekonomik büyüme ise planlama ile sağlanmaya çalışılmıştır. Planlamanın somut görünümünü beş yıllık kalkınma planları, DPT

[39] Ümit Cizre, *AP Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.46

[40] Tanel Demirel, Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi, s.119

[41] Tanel Demirel, Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika, s.282

ve Özal oluşturur. Devlet önderliğinde kalkınma ve özel sektöre dayalı büyümeden oluşan karma ekonomi bu dönemde ekonomi politikasıdır.[42]

Demirel'in milliyetçilik anlayışı demokratik, bütüncül, hem devletçi hem sivil ve ılımlıdır. Öncelikle, merkez sağda demokrasi anlayışının temelini milli irade oluşturur ve hitap edilen topluluk millettir. Bu anlayış aynı zamanda J.J. Rousseau'nun Cumhuriyetçi - milliyetçiliğiyle benzeştir. Demokrasi ise milli iradenin tecelli ettiği bir rejimdir ve Demirel'in ifadesiyle "Türk devletinin bekası, gücü ve itibarı buna bağlıdır."[43] Bu da milli irade ve demokrasiyle milliyetçiliğin bağdaştığını gösterir. Milli devletin yüceltilmesi milliyetçiliğin doğasında bulunduğundan, devlet kavramlaştırılması devlet ile millet arasındaki özel bağa referans veren milliyetçilik anlayışı ile pekiştirilmeye çalışılmıştır.[44]

Bu anlayışta anlaşılamayan nokta milliyetçiliğin sivil-demokratik unsurlara mı yoksa devletçi-otoriter anlayışa mı dayalı olduğudur. Söylemlerde daha çok geçtiği gibi, demokrasi, milli irade ve hak ve özgürlükler vurgusu sivil milliyetçiliğe işaret ederken, güçlü ve kutsal devlet anlayışı devletçi milliyetçiliğe işaret eder. Bu, aslında sivil ile devlet, merkez ile çevre arasında bir köprü kurma işlevi gören merkez sağ çizgisi için doğal bir sonuçtur. Merkez sağ merkez - çevre ilişkisi içerisinde devlet dışında dışlanmış kesimleri temsil ettiğinden dolayı sivil milliyetçiliğe vurgu yapmaktadır. Öyleyse bu kesimlerin devlet ile kucaklaşması ya da merkez ve çevrenin yok olması devletçi milliyetçiliği arttıracaktır. Nitekim, 12 Eylül dönemi sonrasında giderek Demirel üzerinde bunun gerçekleşmesi rahatlıkla görülebilir.

[42] Çavdar, age. s.2092

[43] Tanel Demirel, Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika, s.220

[44] age. s.268

Demirel'in millet vurgusu aynı zamanda sınıfsız ve bütüncül bir topluluğa ve bir devlet söylemi olan bölünmez bütünlüğe işaret eder. Demirel'de bölünmez bütünlük ülkedeki bütün vatandaşların eşit olduğu, ırk olarak kimsenin üstün olmadığı anlamına gelir. Nitekim, Demirel "Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüne, Türk halkının kardeşliğine... devletin de ülkenin de Hakkârilisiyle, Edirnelisiyle, Samsunlusuyla... hepsine ait olduğuna... hepsinin birinci sınıf vatandaş olduğuna... sarsılmaz bir inançla bağlı oldum" der.[45] AP ve Demirel'in milliyetçilik anlayışında, ortak tema ve unsurlar bulunmasına karşın, MHP siyasal çizgisinde olduğu gibi Türk ırkına dayalı bir milliyetçilik anlayışı yoktur. "Herkes Türk vatandaşıdır. Ne yapacaksınız ırk esasına müstenid milliyetçilikle. Bölersiniz vatanı. Hangi adam benim vatandaşım değildir diyeceksiniz ve bunu ne bileceksiniz.[46] Demirel'in milliyetçilikle ilgili düşüncelerinin yazılabileceği bütün metin ve konuşmalar gözden geçirildiğinde Türklük vurgusunun ırk anlamında kullanılmadığı, buna karşın millet, milli birlik, milli irade gibi bütünleyici milliyetçi kavramların kullanıldığı görülür. Demirel'in Türklük vurgusu ülkücü çizgiyle benzerlik taşırken Kemalist milliyetçilikten ayrışır.

Devlet-millet özdeşleştirilmesi ve sınıfsız, bütüncül toplum söylemleri Kemalist milliyetçilikle benzeşse de, aralarında önemli bir ayrılık vardır ve bu ayrılığın temel nedeni dini, tarihi ve geleneksel motifleri de içeren muhafazakar - milliyetçi anlayıştır. DP ve özellikle AP'nin bu anlayıştaki vurgularını o yıllarda Müslüman - Türk tezinin popüler olmasıyla beraber değerlendirmek gerekir. Demirel'in bu tür milliyetçilik anlayışına sahip olduğunu birçok konuşmasından tespit edebiliriz. Örnek olarak, "Türk milliyetçiliğinin birinci şartı kendi mazisine, ...kültürüne, adet ve geleneklerine sahip çıkmaktır." "Eğitimi, kültürü, dili, ahlakı… milli, manevi değerlerine yüce dini İslam'a sımsıkı bağlı ...Türk milleti

[45] Özgüven, age. s.21

[46] Bora, age. s.564

Türkiye'nin sahibi ve efendisidir."[47] "Cumhurbaşkanlığı ve 28 Şubat döneminde ise Demirel'in daha laik bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğu söylenebilir.

Milleti elit karşısında popülist söylem olarak kullanan Demirel milliyetçiliği de zaman içerisinde farklılaşacak şekilde popülizm etrafında kullanmıştır. Popülist milliyetçiliği en fazla Türk siyasetinde milliyetçi muhafazakarlığın giderek hegemon bir ideoloji olmaya başladığı 70'li yılların sonlarında kullanmıştır. Bu yıllarda AP'nin milliyetçilik anlayışı MHP'nin anlayışına yaklaşmış, Demirel açıkça Türk milliyetçi söylemlerde çok sık bulunmuştur.[48] Bu politikalar yükselen sola karşı güvenlik kuvvetleri desteğinde "sağ devletin" politikaları olup, Milliyetçi Cephe hükümetleri zamanında ayyuka çıkmıştır. Anti-komünizm karşıtlığı sol grupların ve önemli şahsiyetlerin cezalandırılmasının desteklemesi, sol partilerin kapatılmasının istenmesi o dönem toplumda bir hayli yükselen anti-komünist düşüncenin ürünüdür. Bu anlayış hitap ettiği kitleyle aynı şeyi düşündüğü, komünizmi bir tehdit olarak gördüğü inancı yansıtmada popülist bir politika izlemiştir.

4. Milliyetçilik ve Demirel'in Askeri Müdahalelere Yaklaşımı

Devletçilik ve milliyetçilik anlayışları dönemin ideolojik popülizmi ile birleştiğinde Demirel'in bu söylemleri yürütmesi hiç de zor olmadı. Bu durum sadece lafta kalmamış, ordu ile ittifak halinde sıkıyönetim, güçlü yönetim gibi uygulamalarda ortak eyleme geçilmiştir. İki kutuplu bir dünyada milliyetçiliğin yanında batı yandaşlığı da anti-komünizmi getirir. Ümit Cizre, AP programında batılı bir modernleşme anlayışının olduğu, anti- komünizmin batılılık

[47] Tanel Demirel, Adalet Partisi İdeoloji ve Politika, s.205

[48] age. s.199-201

yandaşlığında doğal ve gerekli bir anlayışla bulunduğu sonucuna varmıştır.[49] Fakat, AP'nin ve Demirel'in anti komünizm söylemini batı yandaşlığının zorunluluğundan ziyade ülke şartlarında ve siyasi denge açısından değerlendirmek gerekir. Partinin anti-komünizm söylemi parti programının açıkça batıcı bir anlayışta yazıldığı 60'lı yıllarda değil, Demirel ile birlikte ülkede komünizmin tehdit olarak görüldüğü 70'li yıllarda yükselmiştir. Dahası, AP'nin uluslararası politikada çevre ülkeler ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini devam ettirmesi gibi batıcılığa uymayan politikaları[50] olmasına karşın anti-komünizm söylemi azalmamış, artmıştır. Ülkenin anarşizmin, sağ-sol kavgası ile ortaya çıkan kaosun ve siyasi belirsizliğin olduğu yıllarda, iktidardaki partinin uluslararası tarafgirlik politikaları izleyerek batıcılığın yanında olmak için anti-komünizm söylemine başvurduğunu söylemek gerçekçi değildir. Bir iktidar patisi için, bir de bu popülist, milliyetçi-muhafazakar merkez sağ parti içinse, ülke içi şartların bu şekilde olması anti-komünist söylem ve politikalar için yeterli olsa gerek.

Merkez sağda komünizm karşıtlığı hak ve hürriyetlerin savunulması konusunda bir sorunu gündeme getirir. Merkez sağ parti ve liderleri sol siyasetin haklarını korumayı kendi siyasal mücadeleleri içerisine almamışlardır. Bu durum AP ve Demirel için de oldukça geçerlidir. İlk kez siyasi yasaklar 27 Mayıs sonrasında gündeme gelmiş ve Demirel kendini partisinin meşruiyetini ispatlamaya çalışan ve DP'lilerin siyasi hakkını savunan bir lider olarak bulmuştur. 70'li yıllarda ise Demirel'in bazı özgürlükçü söylemlerine rağmen AP sol kesimin hak ve özgürlüklerini korumada kayıtsız kalmıştır. Parti içinde antikomünizm söylemleri yaygın olup Demirel de özellikle Milliyetçi Cephe Hükümetlerinde devletçi ve sağ-muhafazakâr bir tutum sergilemiş ve sonuçta sol kesim hedeflenen ve diyalog kurulan kesimden çıkarılmıştır. Yine de AP ve Demirel'in bu hak ve özgürlük savunuculuğu siyasi

[49] Ümit Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez sağ-ordu-İslamcılık,* İletişim Yayınları, Ankara, 1999, s.44-45

[50] bknz. Arap- İsrail savaşında Türkiye'nin tutumu, Demirel'in SSCB ile sanayi anlaşmaları

ortamda kabul edilebilir ve dengeleri bozmayacak biçimdedir. Her ne kadar bu hak savunuculuğu darbe sonrası ortamdaki hak ihlallerine karşı olsa da, Ümit Cizre'ye göre AP'nin temel hak ve özgürlükleri savunuculuğu içerisinde muhalefete ve azınlığa karşı hoşgörülü ve uzlaşmacı tavrı ve hak ve özgürlüklerin batılı tarzda anlayışı ordu iktidarı tarafından kabul edilebilir iki önemli boyuttur.[51]

Demirel'in hak savunuculuğu konusunda yaşadığı bir paradoks 61 Anayasasının getirdiği özgürlükçü haklara, idarenin ve hükümetin yetkilerini kıstığı gerekçesiyle karşı çıkmasıdır. Anayasanın DP dönemine tepki olarak siyasal iktidarın otoritesini kıstığı gerekçesiyle Demirel demokratik otorite olarak nitelendirdiği geniş yetkilerin iktidara verilmesini savunmuştur.[52] Hiç şüphesiz ki Demirel'in geniş haklara karşı güçlü siyasal iktidara güçlü yetkiler isteyişinin bir etkeni de komünizmin etkili olmaya başlamasıdır. Bu iki durum değerlendirildiğinde ortaya şu çıkar: Demirel'in başta askeri iktidara karşı hak savunuculuğu, kendi siyasal iktidarını güçlendirmek için güçlü idare savunuculuğuna dönüşmüş ve 70'li yılların siyasal kargaşa ortamında ordu tarafından kabul görmüştür. Fakat, Demirel güçlü iktidar isteğinin hak ve özgürlüklerin genişletilmesinden feragat demek olmadığını, aksine insan hak ve özgürlükleri teminat altına alacak müesseselerin kurulmasına olanak sağladığını düşünmektedir.[53]

Askeri, sivil bürokrasi ve yargının önemli bir kısmı gibi, AP'liler de koyu bir anti-komünistlik sergilemişlerdir. Demirel'in Nazım Hikmet hakkındaki görüşü, AP'nin TİP'in komünist olduğu ve kapatılması gerektiği hakkındaki görüşü ve sıkıyönetim ilanıyla birlikte

[51] Ümit, Cizre, *AP Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.40-41

[52] age. s.43

[53] age.

sol grupları cezalandırmaya yönelen rejimin desteklenmesi bunu gösterir. "Komünizm karşıtı tutumun baskın hale gelmesine paralel olarak, AP temel hak ve hürriyetlerin kullanımı ve sınırları konusunda katı ve sınırlayıcı bir tutum içine girmiştir."[54] 71 muhtırasından sonra AP'nin komünizm karşıtlığı daha da sertleşmiştir. Demirel komünizmin önemli bir tehlike olduğunu birçok konuşmasında dile getirmiştir.[55] Ayrıca, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamlarının onaylanması ve idam kararını veren hakim ve savcının sonradan AP milletvekili olması AP'nin ve Demirel'in anti-komünizmde ordudan ve MHP'den geri durmadığını gösterir.

AP'nin ve Demirel'in anti-komünist söylem ve eylemlerini denge politikası güderek ve ordunun tavrını dikkate alarak belirlediklerini söylemek mümkündür. Sola karşı olan 12 Mart müdahalesinden sonra Demirel'in anti-komünist söylemlerini arttırması ve ordu ile işbirliği içerisinde hükümet olarak sıkıyönetimi ve güçlü devlet yönetimini hedefleyen Anayasa değişikliklerini desteklemesi bunu gösterir. Demirel ve AP kişi hak ve hürriyetlerin kısılması karşılığında olsa da güçlü ve otoriter yönetim amacında ve anti-komünizm temelinde ordu ile uzlaşmıştır. Bu uzlaşı aslında 70'li yıllarda Demirel'in anti-komünist ya da milliyetçi bir çizgiye kaymasının başlangıcıdır. Sonraki yıllarda komünizm tehlikesi ve bu konuda Ecevitli CHP'yi suçlaması Demirel'in halka hitap ettiği konuşmalarında önemli bir yeri oluşturacaktır.[56] Komünizm ile mücadele AP'nin ordu ile işbirliğinin yanı sıra ileride bütün sağ partilerle koalisyonunu getirmiştir. Milliyetçi Cephe hükümetleri adından da anlaşıldığı gibi sağ partiler tarafından sol tehlikeye karşı kurulmuştu. Nihayetinde, Demirel'in

[54] Tanel Demirel, Adalet Partisi İdeoloji ve Politika, s.246-247

[55] age. s.247

[56] age. s.187

milliyetçilikle uyumlu anti-komünist söylemi ve uygulamaları ordu ile uyumlu olmuş ve karşılıklı iyi ilişkilerin kurulmasına yardım etmiştir.

80'li yıllardan itibaren milliyetçilik 12 Eylül'ün milliyetçi muhafazakar ideolojiye yaptığı katkı ile iyice yükselmiş ve toplumda hakim ideoloji konumuna gelmiştir. Siyasal taban ve tüm sağ liderler gibi Demirel de bu ideolojik etkiden önemli ölçüde etkilenmiştir. 12 Eylül askeri darbesi milliyetçi – muhafazakâr anlayışın yükselmesine neden olurken aynı zamanda bu dönem içerisinde ondan etkilenerek hareket etmiş, bu anlamda hem etkileyen hem de etkilenen konumda olmuştur. 12 Eylül sonrası Demirel - asker ilişkisinin ideolojik tabanının önemli bir bölümü burada şekillenmiştir.

12 Eylül'ün farkı sadece bir darbe olması değil yeni bir siyaset ve toplum tasarımının başlangıcı olmasındandır, ya da diğer bir ifadeyle: "12 Eylül rejimi, devlete ve ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda kapitalizmin hiyerarşik egemenlik ilişkilerine sadık yurttaşlardan oluşan itaatkar bir toplum yaratmak üzere toplumun bütününü yeniden düzenledi."[57] Bunun ideolojik tabanını da milli birlik ya da milliyetçilik, din ve Kemalizm oluşturacaktır. Bu hem bir meşruiyet arayışıdır hem de yeni kurulacak askeri yönetimin devam etme şansıdır. Bu yeni halka yakınlaşma projesi ve destek arayışı siyasilerden yoksun olarak yapılamaya çalışılmıştır. Milliyetçi ve muhafazakar değerler ise halkı devlete yakınlaştıracak, bütüncül bir toplum anlayışını yayacak anlayış olduğundan 12 Eylül'ün temel ideolojisi olacaktır. Kenan Evren yeniden sınıfsız ve aynı zamanda ideolojisiz bir toplum tahayyül etmişti.[58] Dolayısıyla,

[57] İsmail Kaplan, "Milli Eğitim İdeolojisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4 Milliyetçilik,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul , 2002, s.797

[58] bknz. Kenan Evren'in 1980 - 1983 Halka Hitap Ettiği Konuşmaları, Kenan Evren, *Seçme Konuşmalar,* Doğan Kitap, İstanbul, 2000

bu, aynı zamanda sağ sol diye ayrılmış toplumu bir arada tutan fikirler olacaktı. İşte 12 Eylül yönetimi siyasetin toplumda bıraktığı boşluğu dini ve milli değerlerle doldurmaya çalışmıştır. Kenan Evren Anayasa öncesi çıktığı yurt gezilerinde milli ve dini söylemlere vurgu yapmıştır. Bu anlamda 12 Eylül darbesinin milliyetçi – muhafazakâr anlayışın yaygınlaşmasında önemli bir etkisi vardır.

80'lerden sonra milliyetçi - muhafazakâr anlayışın yaygınlaşmasını 12 Eylül darbesi ile sınırlamak doğru değildir. Birçok iç ve dış gelişmeler de bu gelişimde önemlidir. Bu etkiden hariç olan gelişmeleri: dinin milliyetçi anlayıştaki katkısı nedeniyle dini muhafazakârlığın ya da İslamcılığın yükselmesi, her şeyi orta yolunda tutan merkez sağın zayıflaması, PKK sorunun giderek büyümesi ve karşıt Kürt milliyetçiliği, Sovyetlerin dağılmaya başladığı ve savaşların çevresinde yoğunlaştığı Türkiye'nin kendini kendi kimliği ile tanımak istemesi olarak sayabiliriz. Bunlar dışında önemli bir etken de solun aksine 12 Eylül öncesi sağda bulunan milliyetçi - muhafazakâr kesimlerin darbe sonrası da devlet ve askere olumlu bakabilmesi hatta belirli konularda uzlaşısıdır.

12 Eylül darbesi milliyetçi – muhafazakâr anlayışı daha çok dolaylı etkilerken milliyetçiliği doğrudan etkilemiştir ve bunun milliyetçilik için bir milat olduğu söylenebilir. Çünkü milliyetçilik sadece askeri yönetimin yeni siyaset ve toplum için kullandığı söylemlerin niteliği değil, hem darbenin sebebi (Cumhuriyeti ve ülkeyi kurtarma anlayışı), hem yeni kurumsal yapılaşmanın felsefesi (Anayasa'nın ilkeleri ve güçlü devlet anlayışı) hem de Kenan Evren'in şiddetle Kemalizm ile savunduğu bir anlayıştır. Kenan Evren milliyetçiliği

hem Atatürkçülükle hem de dini söylemlerle beraber kullanmış, hemen hemen her konuşmasında Türk ve millet söylemlerine büyük önem vermiştir.[59]

12 Eylül sonrası milliyetçiliğin uygulamada en fazla görüldüğü alan eğitim ve kültürdür. Bu dönemde kültür ve eğitim politikası milli değerler üzerine oturtulmaya çalışılmıştır. 12 Eylül sonrası milli kültür politikası kendini milliyetçi ifadelerle 1983 yılında DPT'nin hazırladığı Mili Kültür Raporunda bulmuştur. Özal'ın önerisiyle kurulmuş bir kurulun Aydınlar Ocağı'nın da etkisinde kalarak hazırladığı raporda, kültür politikasının milliyetçi esaslarla oluşturulacağı söylenmektedir. Benzer şekilde Mehmet Kaplan başkanlığındaki komisyon tarafından oluşturulan Türk Dili ve Edebiyatı Komisyonu Raporunda da Turancı amaçlar güdülmektedir.[60] 12 Eylül sonrası kurulmaya çalışılan milliyetçi sisteminin önemli bir göstergesi de kurumsallaşmadır. 12 Eylül ile kapatılan Atatürk Dil ve Tarih kurumları milliyetçi bir anlayışla yeniden organize edildi. Ayrıca, bu kurumun tarihçileri ve sosyal bilimcileri Kürt ve Ermeni konularında dış tehdit algılayışı içerisinde korumacı ve savunmacı görüşlere sahiptirler.[61]

Türkiye'de İslam ve milliyetçiliğin bir entelektüel ve siyasal akıma dönüşmüş hali Türk İslam sentezidir. Bu siyasal düşünce başta ülkücü hareket olmak üzere merkez sağda çok önemli etkilerde bulunmuş, temel düşüncelerden biri haline gelmiştir. Bu milliyetçilik

[59] Kenan Evren'in Radyo Televizyon Konuşması, 12 Eylül 1980 ve Kenan Evren'in Basın Toplantısı, 16 Eylül 1980, Evren, age. s.19-28

[60] Vecihi Timuroğlu, *Türk İslam Sentezi,* Başak Yayınları, Ankara, 1991, s.91-101

[61] Yüksel Taşkın, "12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.268-272

CHP'nin Kemalist milliyetçiliğinden farklı olarak dini-geleneksel değerler ile uzlaşan bir milliyetçiliktir. Türkiye'de Türk İslam sentezi 70'li yıllardan itibaren devletin desteklediği hegemon bir ideoloji olarak düşünülmelidir. Merkez sağda Türk İslam sentezinin etkisini 70'li yıllarda Demirel'de ve Milliyetçi Cephe hükümetlerinde, 80'li yıllarda ANAP'ın politikalarında ve kadrolarında ve 90'lı yıllarda DYP'de görmek mümkündür.

12 Eylül sonrası muhafazakârlık milliyetçilikle beraber yükselse de askeri yönetim dini toplumu birleştirici bir unsur olarak kullanması dışında, milliyetçiliği Kemalizm temelinde kullanmıştır. Yani, toplum için doğru milliyetçilik, muhafazakâr milliyetçilik değil, Atatürk milliyetçiliğidir. Askeri yönetimin anladığı ya da uygulatmak istediği Atatürk milliyetçiliği, birçok noktada kesişse de aynı zamanda Türkçü ya da ülkücü milliyetçilikten ayrıdır. "Vatanseverlikle Türk olmayla eşanlamlı kullanılan Atatürk milliyetçiliği terimi 12 Eylül 1980 sonrasında ordu yönetimim tarafından milliyetçiliği, ülkücülerin yetki ve sorumluluk alanından çıkartarak devletin resmi ideolojisinin uhdesine almak amacıyla vurgulanmıştı."[62]

Cumhurbaşkanı Demirel ise bir rejim savunucusu olarak milliyetçiliği daha da sahiplenmiştir. Ayrıca, cumhurbaşkanlık makamını halk ve devlet ile özdeşleştirmesi, temsil ettiği kesimin bütün bir "millet" olması, ülkenin her temel sorunuyla iştigal etmesi, millete ve devlete hizmet etme anlayışı ve devletin en üst makamından tüm Türkiye'yi temsil etmeye yönelik denge ve birlik politikaları izlemesi bu doğrultudadır. Yine, Cumhurbaşkanlık makamının getirdiği siyaset üstü kimliğin bir sonucu olarak Demirel'de kendisini kutsayan halkı bir bütün, sınıfsız kaynaşmış görme eğilimi vardır. Cumhurbaşkanı Demirel birçok

[62] Ayşegül Altınay ve Tanıl Bora, "Ordu Militarizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.152

konuşmasında birlikten ve beraberlikten bahsetmiş ve farklı inançları çoğu kez birleştirmiştir. O kadar ki Demirel'in bu doğrultudaki sözleriyle 12 Eylül sonrası Kenan Evren'in sözleri arasında büyük bir benzerlik vardır.[63] Demirel'in bu dönemde daha çok kullandığı tabir halk değil millettir. Artık Türkiye'de bir olan toplumu ifade eden millettir.

Demirel'in milliyetçiliğinin görüldüğü somut olaylardan birisi terör ve Kürt sorunudur. Demirel'in Cumhurbaşkanlığı bu konuda devletçi bir bakış açısıyla ve asker ile ittifak halinde geçti. Demirel'e göre terör için devletçi, milliyetçi yoldan başka yol yoktur. Demirel milliyetçiliğin etkisiyle Kürt konusunda da eşit haklara sahip eşit vatandaş anlayışındadır.[64] Kürtlerin kültürel ve eğitim hakkı konusu tartışmaya açıldığında Demirel ya karşı çıkmış, ya sessiz kalmış ya da eşit vatandaş anlayışında olumlu fakat çözüm için hiçbir şey ifade etmeyen görüşler öne sürmüştür. Devletin doğu sorununda bugüne kadarki en büyük iddiası ekonomik farklılığı gidermek ve doğuyu kalkındırmaktır. İşte bu, GAP ile beraber aynı zamanda bu sorunda Cumhurbaşkanı Demirel'in en çok başvurduğu çözüm yoludur.[65] Demirel Kürt kimliğine alt-üst kimlik açısından bakmaktadır; Türkiye'de etnik kimlikler farklı olsa da herkes eşit şekilde T.C vatandaşı ve Türk'tür. Demirel'in milli birliğe uygun bir kültürel yaklaşımı vardır. Ülkedeki farklı etnik gruplar kendi kültürlerini yaşayabilirler, fakat bunu resmi alana getiremezler. Demirel Kürtlerin kültürel hayatlarını yaşadıklarına ve bu konudaki sorunların teröre bahane olamayacağına inanmaktadır.[66] Yine, Demirel Kürtçe yayına en baştan karşıdır.

---

[63] Abdullah Uraz, *Millet Devlet Kucaklaşması*, Eka Haber Ajansı, Ankara, 1994, s.160

[64] age. s.159

[65] Süleyman Demirel, *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Çeşitli Televizyon Kanallarında Yayınlanan Mülakatları,* Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1999, s.714

[66] Nazlı Ilıcak ile Röportaj, Cüneyt Arcayürek, *Babasının Kızı,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001, s.232-245

Görüldüğü gibi, 12 Eylül'ün de katkısıyla 80'li yıllardan itibaren yükselen milliyetçilik toplumda hakim ideoloji konumuna gelmiş ve siyasal taban ve tüm sağ liderler gibi Demirel de bu ideolojik etkiden önemli ölçüde etkilenmiştir. Siyasal devletçiliğin bu yıllarda ve 28 Şubat sürecinde yaptığı etkiye benzer bir etkiyi milliyetçilik Demirel'in asker ile olan ilişkilerinde yapmıştır. 90'lı yıllarda Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı dönemlerinde terör konusunda ve Kürt sorununa tamamen milliyetçi bir duruş sergileyen Demirel asker ile ittifak halindedir. Bu ittifak 80 öncesi "vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünün tehlikede olduğu" algısının 90'lı yıllarda da geçerli olduğunu göstermektedir. Bu durum ise, her ne kadar siyasi geçmişi farklı ve muhafazakar kökenleri olsa da, 28 Şubat'a giden yolda milliyetçiliğin Demirel'de askere ve askeri müdahaleye karşı sessiz kalışının ve destek oluşunun fikri zeminini hazırlamada önemli bir etkendir.

5. BÖLÜM

ATATÜRKÇÜLÜK AÇISINDAN ASKERİ MÜDAHALELER KARŞISINDA DEMİREL

Atatürkçülük resmi devlet ideolojisi olan Kemalizm'in özüdür. Türk ordusunun temel fikrini oluşturduğu gibi merkez sağın fikri alanı içerisinde yer alır. Aynı zamanda merkez sağın asker ile olan ilişkilerinde ortak fikri paydayı oluşturur. Bu nedenle Demirel'in milliyetçilik, devletçilik anlayışlarında olduğu gibi Atatürkçülük anlayışı da ordunun Demirel'e karşı iyi tutum içerisine girmesini ve Demirel ile karşılıklı iyi ilişkiler kurmasını sağlayan etkendir. Demirel Atatürkçülüğü önemserken özellikle Cumhuriyetçi modernleşme açısından eleştirileri ve karşı tutumu vardır. Fakat Cumhurbaşkanlığı süresince Atatürkçü söylemleri artacak ve Atatürkçülüğü eleştirisiz kabul edecektir.

1. Atatürkçülük ve Kemalizm

Atatürkçülük Mustafa Kemal'in düşünce ve eyleminin savunulması, onun izinden gitmektir.[1] Atatürkçülüğün temel ilkeleri CHP'nin 10 Mayıs 1931 Büyük Kongresi'nde kabul edilen ve 1937'de Anayasanın 2. maddesine aktarıldığı şekli ile altı ilke: Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik, halkçılık, inkılapçılık ve devletçilik olarak kabul edilmektedir.[2] Birçok yerde Atatürkçülükle Kemalizm aynı anlamda kullanılmıştır. İki kavram arasındaki bağı şöyle açıklayabiliriz: Kemalizm Atatürkçülük 'ten çok daha geniş bir kavram olup Atatürkçülük

[1] Anıl Çeçen, *Kemalizm,* Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999, s.20

[2] Cemil Koçak, "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.38

Kemalizm'in özünü oluşturur. Kemalizm'in Atatürkçülük'ten geniş olması; birincisi, çok daha geniş fikirleri içermesi, ikincisi, Atatürk de dahil bazı yönetici ve hükümetlerin uygulamalarını içermesi ve siyasal bir doktrini ya da bir ideolojiyi oluşturmasıdır.

Atatürkçülüğün en fazla iç içe geçtiği kavram Kemalizm'dir. Kemalizm nedir sorusunun en basit cevabı siyasal bir fikirler bütünü olduğudur. Bu doktrini diğerlerinden ayıran en başta Atatürk'ün şahsında kişiselleştirilmesi ve tek parti döneminin reform ve icraatları ile uygulanması nedeniyle Türkiye'ye özgü olmasıdır. Kemalizm Osmanlı'nın yıkılma zamanında yeni Türk devletinin kuruluşuyla beraber devletin resmi fikri haline gelmiştir. Yani Kemalizm hem bir siyasal fikir hem de bir uygulamalar bütünü, hareket tarzıdır. O halde Kemalizm'i "Atatürk'ün şahsında temelleşen, Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluşuyla beraber devletin resmi görüşü haline gelen ve tek parti döneminin reform ve icraatları ile uygulanışı gerçekleşen Türkiye'ye özgü bir siyasal doktrin" olarak tanımlayabiliriz.

Kemalizm'i anlamamıza yarayan önemli bir sorun ideoloji olup olmadığıdır. Kemalizm bir ideolojiyi çağrıştıran -izm ekini içerse de literatürde bu konuda tartışmalar olup bir fikir birliği yoktur. Tüm ideoloji kavramları teori ile uygulama arasında bir bağın varlığını kabul etmektedir.[1] Bir fikir ve eylem bütünlüğünün ideoloji olup olmadığının karar verilmesi ideolojiye dar mı yoksa geniş açıdan mı bakıldığı ile ilgilidir. Siyasal doktrinin tüm unsurlarını içeren bir bütün, dar bakış açısıyken, belirli bir siyasi görüşe dayalı hareket tarzı yani bir dünya görüşü ise geniş açıdır. Her şeyden önce Kemalizm'in dayandığı belirli siyasal akımlar ve hareketler vardır. Atatürkçülüğün belirtilen altı ilkesine bağlı kalmayarak, batılı

[1] Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler,* çev. Ahmet Kemal Bayram vd., Adres Yayınları, Ankara, 2007, s.7

modernleşmenin, (Türk) milliyetçiliğin ve laikliğin Kemalizm'in üstünde yükseldiği temel siyasal akımlar olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca onun kendine özgü elitist ve jakoben olan ilerleme, modernleşme, devlet yönetimi ve toplum anlayışı vardır. Bu siyasal unsular hem siyasal teorileri hem de siyasal hareketleri oluşturur. Kemalizm Osmanlı modernleşmesinden tek parti dönemi süresince tatbik edilmiş ve oluşmuştur. Modernleşmenin, milliyetçiliğin ve laikliğin uzlaşamaz olduğu söylenemeyeceği için beraber bir siyasal doktrin oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca Kemalizm'in siyasal unsurları ve hareketi Türkiye'ye özgü olduğundan diğer siyasal akım/doktrin/fikirlerden ayrıdır. Kemalizm'in doktrinleştirilememesi ve hatta Atatürk'ün siyasal doktrinleri kabul etmemesi onun siyasal bir doktrin olmadığı anlamına gelmez. Önemli olan siyasal dayanakların ve bir bütünlüğün olup olmamasıdır. Birçok yazar Kemalizm'in ideoloji olup olmadığını tartışsalar da siyasal unsurlardan oluşan bütünlüğünü kabul etmiştir.[2] Aslında Kemalizm'in bir ideoloji hatta bir doktrin olup olmamasının konu açısından mühim bir önemi yoktur. Önemli olan Kemalizm'in belirli bir siyasal fikirler ve eylem tarzı oluğu, bunun devletin resmi görüşü haline geldiğidir. Kemalizm siyasal bir kavram olarak ideoloji olmasa bile bir siyasal doktrin ya da dünya görüşü ya da sadece belirli fikir ve eylem bütünü olarak bile ideoloji diye nitelendirilebilir. Resmi ideoloji kavramında bu böyledir. Bu tezde de Kemalizm siyasal tartışmalara ve kavramsal doğruluğuna bakılmaksızın ideoloji olarak nitelendirilmiş ve Kemalizm ideolojisi ve resmi ideoloji gibi kavramlar kullanılmıştır.

[2] Çeçen age., Koçak, "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları", Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm Demokrasi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 ve Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli,* İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2003

İdeoloji tartışmasında Kemalizm'in önemli bir özelliği ortaya çıkar; Kemalizm yaşayan ve değişen bir doktrindir. Önce Türk devletinin kurulması sonra Cumhuriyetle birlikte modernleşmenin yapılması Kemalizm'in başlangıcı olmuştur. Atatürk döneminde uygulamalar ve değişikliklerle temellenmiş, İnönü devrinde sürekliliği oluşmuştur. Ayrıca geçmişten günümüze dek bürokrasinin, onun temel taşıyıcısı olan CHP'nin ve temel koruyucusu olan ordunun ve hatta toplumun önemli bir kesiminin eylemleri, hareket tarzı ve geçirdiği değişimler hem Kemalizm'i oluşturmuş hem de onu Atatürkçülük'ten farklılaştırmıştır. Şüphesiz ki Kemalizm Atatürk'ün hayal ettiğinden başka bir şekildedir.

Atatürkçülüğün ve Kemalizm'in kökenleri Osmanlı modernleşmesindedir. Tanzimat dönemi Osmanlıda entelektüel ve askeri kadrolarda modernleşmenin fikri temellerinin atıldığı dönem olmuştur.[3] Batıdaki Fransız İhtilali fikirlerinden etkilenerek hürriyet ve modern yönetim (meşrutiyet) gibi fikirlere inanan Genç Osmanlıların fikirleri 2. Meşrutiyet ile birlikte orduda ve bürokraside hakim olmuştu.[4] 2. Meşrutiyeti getiren ve son dönem Osmanlı Devleti'nin hakim iktidar kadrosunu oluşturan Jön Türkler ise Osmanlı modernleşmesinin ikinci akımıydı. İşte Türkiye Cumhuriyeti kadrosu bu Osmanlı modernleşme hareketlerinden etkilenmişti. Mustafa Kemal Harbiye öğrencilik yıllarından itibaren Fransız Devrimi'ne, onun fikirlerinden olan hürriyet ve Cumhuriyete inanmıştı. Ana fikri esin kaynağı ise halk egemenliği ve hürriyeti benimseyen Namık Kemal'di. Fakat Mustafa Kemal sekülerleşmeyi ve reformları daha radikal savunmaktaydı. Ayrıca, pozitivizm, evrensellik, hümanizm, düzen,

[3] Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey,* Mcgill Universty Press, Montreal, 1964, s.80-154

[4] Cemil Koçak, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 9 Dönemler ve Zihniyetler,* ed. Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.72-82

ilerleme ve ulus devlet fikirleri de o dönemden fikri miras kalmıştı.[5] Önceki modernleşme kadrosundan farklı olarak batılı fikirleri devletin kurtulma çaresinden ve dış baskılardan bağımsız olarak benimseyen Jön Türkler İttihat ve Terakki örgütü etrafında birleştiler.[6] Fikri devamlılığın yanı sıra Jön Türkler/İTF ve Cumhuriyet kadrosu arasında kadro olarak da önemli bir devamlılık, bir organik bağ vardır. Mustafa Kemal'in kendisi başından beri İTF üyesi olduğu gibi Ali Fethi ve Ali Fuat gibi Kemalist kadro da ağırlıklı olarak eski İTF'lilerden oluşmaktaydı. Ayrıca sanıldığının aksine 1. Dünya Savaşı zamanında etkin örgüt olma özelliğini koruyan İTF Mustafa Kemal ve arkadaşları ile iletişimini ve bağını sürdürmüş, Anadolu mücadelesine ağırlıklı olarak destek vermiştir.[7]

1923 yılında Cumhuriyeti ilan eden ikinci meclisten itibaren çok partili hayatın başladığı 1946 yılına kadarki tek parti dönemi hem Kemalizm'in oluşum hem de uygulanış süreci olmuştur. Tek parti sisteminde rejim ilkeleri CHP'nin de ilkeleri olduğundan ve onun tarafından belirlendiğinden Kemalist ilkeler de öncelikle CHP'de ortaya çıkmıştır. Partinin kuruluşunda sadece milliyetçilik, halkçılık ve Cumhuriyetçilik ilkelerine yer verilirken 1931 yılında ilk programında altı ilke olarak açıklanmış ve 1937 yılına kadar Anayasal ilkleler haline gelmiştir. Atatürk ve İnönü dönemlerinde Kemalizm ve Şeflik sistemleri olarak adlandırabileceğimiz bir otoriter yönetim vardı. Demokrasi ve Anayasa rejimin ilkesel nitelikleri olmasına karşın tek partinin varlığı ve siyasal rejimin Anayasanın değil parti tüzüğünün öngördüğü biçimiyle işlemesi tek parti rejimin şeflik sistemiydi. Gerçekte siyasi

[5] Andrew Mango, "Atatürk", *Political Leaders and Democracy in Turkey*, ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı, Lanham, Lexington Books, 2002, s.24-25

[6] Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.175-178

[7] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010 s.215-216

karar alma organı meclis değil (Kemalist) dar bir kadroydu.[8] Kemalist doktrin çerçevesinde CHP siyasetin merkezi haline geldi. Otoritenin en önemli dayanağı ise Cumhuriyet reformlarının gerçekleştirmek ve korumaktı. Şevket Süreyya'nın deyimiyle tek adam olan Atatürk Cumhuriyetin temel değerlerini kendi şahsında barındıran ve ülkenin önderi olan kişiydi.[9] Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü CHP'nin değişmez Genel Başkanı olduğu gibi devletin de değişmez başı olacaktır. 1935 CHP parti tüzüğüne göre partinin ebedi başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi Atatürk'tür ve değişmez genel başkanı İsmet İnönü'dür. Şeflik sistemi Osmanlı geleneksel modernleşmesi içerisinde şefin yönetiminde bir seçkinler grubunun öngördüğü bir modernleşmeyi yansıtması bakımından tarihsel bir devamlılığın sonucuydu.[10] İnönü Kemalist ilkelere derinden bağlıydı ve hatta bunun doğrultusunda aşırı ve toplumda rahatsızlığa yol açıcı bazı önlemler almış, camilerin kapatılması gibi uygulamalara girişmişti. Kemalist rejimin değişmeye başlaması İnönü'nün liberal bazı uygulamaları yapması iledir. Savaş yıllarında yoksulluğun had safaya çıkması ve sıkıyönetim gibi uygulamalarla baskının artması toplumda ve sonuçta siyasal alanda önemli rahatsızlıkların doğmasına neden olmuştur. 1945 yılana gelindiğinde ulusal ve uluslararası şartlar İnönü'yü siyasal sistemi liberalleştirmesine ve muhalefet partilerini kurmasına zorlamıştır.[11] Çok partili siyasal sistemle beraber Kemalizm devletin resmi ideolojisi olarak kalsa da siyasetin merkezinde olmayacaktır.

[8] Koçak, "Tek Parti Yönetimi Kemalizm ve Şeflik Sistemi Ebedi Şef/Milli Şef", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.120-122

[9] Kemal Karpat, "The Republican Poeple's Party 1923-1925*", Political Parties and Democracy in Turkey*, ed. Metin Heper ve M. Landau, Tauris, London, 1991, s.57

[10] Koçak, "Tek Parti Yönetimi Kemalizm ve Şeflik Sistemi Ebedi Şef/Milli Şef", s.128-134

[11] Karpat, "The Republican Poeple's Party 1923-1925", s.58-59

Devletin resmi hegemon ideolojisi olan Kemalizm'in ve Atatürkçülüğün üç siyasal unsura dayandığını söylemek mümkündür: batılı modernleşme, Türk milliyetçiliği ve laiklik. Çağdaşlaşma ya da modernleşme Kemalizm'in esas aldığı Türk toplumunu ilerletecek sihirli kelimelerdi. İlerlemecilik aslında Türk toplumunun geri kalmışlığının kabulüydü.[12] Kemalist modernleşme basit bir yenilikçi ve ilerlemeci değil devrimcidir ve radikaldir. Cumhuriyet sonrası reformları nitelemek amacıyla kullanılan inkılap sözcüğünün Kemalizm'e ait olarak kavramsallaştırılması başlı başına bir yeniliktir. Atatürk inkılaplarının amacı, Osmanlı yenilik hareketlerinden farklı olarak, yeni bir (modern) Türk devleti kurmaktır.[13] Hedeflenen sadece şekil itibariyle yeni bir devlet kurmak değil aynı zamanda yeni bir modern toplum oluşturma, bir millet yaratmadır.[14] Kurulacak devlet de bu millete dayalı olacaktır ve sonuçta bir devrim niteliğinde yeni bir siyasal rejim kurulacaktır. Sadece hedeflenene değil yapılanlara baktığımız zaman bile reform ya da yenilik olarak nitelendiremeyeceğimiz çok radikal değişikliler yaşanmıştır. Padişahlığın kaldırılarak Cumhuriyet rejiminin getirilmesi ve toplumda ve devlet ile ilişkisinde önemli işlevsel bağları olan ulemanın ve dini kurumların kaldırılması Osmanlı siyasal sistemi ve toplumu düşünüldüğünde radikaldir. Ayrıca bu değişikliklerin kısa süre içinde yapılması da radikaldir. Atatürk Ziya Gökalp'in izinden gitse de savunduğu Batılılaşma daha radikal yöntemlerin izlenmesi gereken bir politikaydı.[15] Reformların radikalliği tarihi süreç açısından değil Türk toplumu açısındandır. Bir toplumda dinlenen müzikten giyilen kıyafete, koyulan isimlerden kullanılan ölçülere kadar değişiklikler öngörmek çok kapsayıcı ve müdahaleci bir yenileşme demektir. Bu, aslında kısmi değil

[12] Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.212

[13] Kili, age. s.251

[14] Benzer bir görüş için bknz. Şerif Mardin, *Türk Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.181

[15] Murat Belge, "Mustafa Kemal ve Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.34

bütünsel bir toplumsal dönüşümün hedeflendiğini gösterir.[16] Hedeflenen ve gerçekleştirilen değişikliklerin devrim olarak adlandırılması ilerlemenin Cumhuriyetle birlikte başladığının iması ve Osmanlı modernleşmesini bir anlamda reddi demektir. Bu anlamı en güzel (Cumhuriyetin) 10. yıl marşında "10 yılda 15 milyon genç yarattık her yaşta" mısralarında verir.[17] Çünkü Kemalist modernleşme daha öncekilerle bir bağı olmayan ve sadece kendine has bir modernleşme anlayışını esas alır. İşte bu yüzden Atatürk'ün Nutuk'una dayalı yazılan T.C. tarihi 19 Mayıs 1919'dan başlar ve o tarihten öncesi kötüdür.[18] Kemalist modernleşme batılı modernleşmeyi esas almasıyla pratik, yepyeni bir toplum tahayyül etmesiyle de ütopiktir. Resmi ideoloji Atatürk etrafında bir romantizm sunarken daha çok idealisttir. Fakat gerçekte hem Osmanlı uygulamalarının devamı olarak hem de Batıyı taklit edilerek son derece pratiktir. Kemalist modernleşmenin bir de Türklük unsuru olduğunda Kemalizm daha da karmaşıklaşır.

Atatürkçülüğün ve Kemalizm'in ikinci temel ideolojik unsuru milliyetçiliktir. Milliyetçilik Kemalizm'in oluşum sürecinin temel taşlarından olan ulus devlet kurmanın ideolojik unsurudur. Kemalist milliyetçilik milliyetçiliğin bir türüne ait olamayacak kadar eklektiktir. Bu nedenle solda ve sağda milliyetçilik ile ilişkili olan neredeyse tüm siyasal akımlar kendilerini Kemalizm ile ilişkilendirirler. 1935 yılı CHP Kongresi'nde yapılan ulus tanımına göre, Kemalist milliyetçilikte millet "dil, kültür ve ülkü birliği" olarak

[16] Köker, Modernleşme Kemalizm Demokrasi, s.219

[17] Behçet Kemal Çağlar ve Faruk Nafız Çamlıbel, *10. Yıl Marşı,*

http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-4016/10-yil-marsi.html (23.05.2010)

[18] Atatürk Nutuk'a 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı ile başlar ve önceki tarihi kötü şartlar olarak anlatır.

Atatürk, *Nutuk Söylev Cilt 1,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999

tanımlanmaktadır.[19] Birliğin gerçekleştiği yer ise Türkiye'dir. Misak-ı Milli sınırları ile belirlenen sınırlar Türkiye Cumhuriyeti'nin değişmez sınırlarıdır. Bu milliyetçiliğin "mülkilik" unsurunca, Türkiye'ye dayalı milliyetçilik ise Cumhuriyet öncesi temel siyasal akımlardan Pantürkizm'i ve Panislamizm'i reddeder.[20] Kemalizm'i Türkiye'ye dayalı bir milliyetçilik olarak tanımladığımızda yukarıdaki unsur birliğine sahip olmak şartıyla Türkiye'de yaşayan halkı da Türk milleti olarak tanımlarız. Türkiye'de yaşayan topluluk Kemalizm'in gözünde halk ya da vatandaşlar topluluğu değil millettir. Öyle bir millet ki Ziya Gökalp'in korporatist yorumuyla "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitledir."[21] Etnik unsura dayanıp dayanmamasından bağımsız olarak milliyetçilik Türkiye'de birliği öngörür. 61 ve 82 Anayasalarında sıkça geçen "vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü" ifadeleri bunun göstergesidir. Millet birliğin temel oluşumuyken milliyetçilik de birliğe ruh katar. Milliyetçilik Türkiye'nin var olmasını sağlar, eğer o olmazsa millet de olmaz. Milliyetçilik ruhunu bireye veren ise vatanseverliktir.[22] Resmi ideolojide Türk milleti ifadesi bir üst kimlik olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı'dan Türkiye'ye çok kültürlü bir toplum kalmasına karşın ideoloji azınlıklar dışında farklı ırklara mensup kişileri Türk kabul etme eğilimindedir. Atatürk'ün "Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlatları hep aynı cevherin damarlarıyız" sözü bunu anlatır.[23] Burada anlatıldığı kadarıyla, Kemalist milliyetçilik ırk esasına dayanmaktansa ülke sınırlarına bağlı geniş bir

[19] Cemil Koçak, "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları", s.38

[20] Ahmet Yıldız, "Kemalist Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.211

[21] Murat Belge, age. s.34

[22] Etienne Copeaux, "Türk Milliyetçiliği Sözcükler Tarih İşaretler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.45

[23] age s.46

millet mefhumu içerisinde kültürel birliğe dayanmaktadır. Kültürel birliğin manevi unsurlarını ise aidiyet duygusu ve Cumhuriyet değerlerine sadakat oluşturur. Bu anlatım Kemalizm'e inanan ve onu doktrinleştirmeye çalışan birçok yazar tarafından dile getirilmiş ve resmi ideolojinin önemli bir söylevi haline gelmiştir. Turhan Feyzioğlu'na göre, kültürel sistem mili birlik ve ülke bütünlüğünü önemser, ırkçılığı reddeder, medeniyetleştirici ve çağdaşlaştırıcıdır.[24] Buna karşın Kemalist milliyetçilik özellikle tarihi oluşumunda belirli bir dönemde olmak üzere Türk ırkına dayalı öğeleri oldukça içermiştir. Atatürk bizzat kendisi Türk ırkını övücü sözler söylemiş, Türk milletini yüceltmiştir. 1930'lu ve 40'lı yıllarda CHP'de önemli ölçüde Türkçülük etkilerini görmek mümkündür. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Başbakan Recep Peker açıkça milliyetçiliği Türk etnik milliyetçiliği olarak anladıklarını ifade etmişlerdir. Bu söylemler Türk milliyetçiliğini etnik bir temele dayandıranları haklı çıkarmaktadır.[25] Zaten Türk tarih tezi ve dil teorisi Türk etnik milliyetçiliğinin fikri dayanaklarını oluşturan unsurlar değil midir? Elbette ki çok kültürlü Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra Türk unsurlarının tersine göçü ile Türklük unsuru ağır basan Anadolu'da yeni kurulan devlet de Türk devleti olacaktır. Bu anlamda Müslüman ve evrensel-Türk olmaktan öte yeni devletin kimliği Türkiye'ye özgü Türk'tür. İşte Kemalist milliyetçiliğin kapsayıcı bir milliyetçilik türü olan ülkesel-kültürel birliğe dayalı milliyetçilik yorumu ile Türk etnik unsuruna dayalı yorumu onu anlamamızda temel sorundur. Gerçek her zaman orta yoldadır sırrınca iki milliyetçilik yorumunu birleştirdiğimizde Kemalist milliyetçiliğin Türkiye'ye özgü bir biçimde Türk milliyetçiliği olduğu, fakat Türk ırkçılığından uzak ve diğer etnik unsurları kapsayacak şekilde olduğu ortaya çıkar. Yıldız'ın deyimiyle etnisist fakat ırkçı değildir.[26] Kemalist milliyetçiliğin üzerinde tartışılmayan ve net olan bir özelliği ve

[24] Yıldız, age. s.212

[25] Koçak, "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları", s.38

[26] Yıldız, age. s.228

ideoloji unsuru laik olmasıdır. Osmanlı'da farklı inanç gruplarından oluşan topluluğu ifade eden millet kavramı Türk Dil Kurumu sözlüğünde geçtiği üzere her türlü dini içeriği reddetmiştir. Millet sözcüğü modern ulus kavramına karşılık gelmektedir.[27] Kemalist milliyetçiliğin ortak kültür kavramı Ziya Gökalp'e yaklaşırken ondan farklı olarak ortak kaynağın bir kavramı olan İslam'ın yerini İslam dışı geçmiş almıştır.[28] Türk'ün tarihi Orta Asya'dan başlarken Osmanlı atlatılarak Cumhuriyet ile devam eder.

Atatürkçülüğün ve Kemalizm'in bir diğer temel ideolojik unsuru ise laikliktir. Cumhuriyet reformlarının önemli bir işlevi sekülerleşmeyi sağlamasıdır. Kemalist laiklik genelde dinin devlet işlerinden ayrılması ve dinin siyasete alet edilmemesi olarak açıklanır. Kemalizm'in millet tanımında dine yer olmadığı gibi ulus devleti kurmanın ilk ve zorunlu adımı da dini devletten ayırmaktır.[29] Atatürk'ün modern ulus devleti ve modern toplum oluşturma şiarlarında dinin dışlandığı bilinmektedir. Atatürk'e göre, "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimin amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bunun anlam ve biçimi ile uygar bir toplum hailine getirmektir. Bu gerçeği kabul etmeyen düşünüşleri yok etme zorunludur… Biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar ülkesi olamaz. En doğru, en gerçek tarikat uygarlık tarikatıdır."[30] Kemalist laiklik sadece laik devleti değil pozitivist bir anlayışın da etkisiyle laik bir toplumu da hedeflemektedir. Rasyonelliği ve bilimi devlet ve toplum yaşamında egemen kılmak Commtçu pozitivist anlayış gereğidir. Dinin toplum içerisindeki merkeziliğinin ortadan kaldırılarak yerine bilimin konulmasının sağlanması ve dine dayalı dünya ve toplum görüşünün uzaklaştırılması laikliğe

[27] Copeaux, age. s.46

[28] Yıldız, age. s.212

[29] Köker, Modernleşme Kemalizm Demokrasi, s.161-165

[30] Kili, age. s.302

yüklenen işlevdir.[31] Bunun bir sonucu ise Türkiye'de laikliğin sadece bir devlet yönetim biçimi olmayıp fes giyilmesini yasaklayacak kadar müdahaleci ve kapsayıcı olmasıdır. Yurttaşlığa dayalı modern bir sivil devlet ilişkisi de bunun bir parçasıdır. Fakat Kemalist laiklik dine karşı değildir. Karşı çıkılan dinin siyasal alana ilişkin yönüdür. Dinin rolü ancak kişisel bir değer olmaktan ibarettir.[32] Din hem siyasal hem de sosyal alandan çıkarılarak yalnızca vicdanlarda ve mabetlerde yaşanan bir unsur olarak öngörüldüğünden militan bir laiklikten söz etmek mümkündür.[33] Fakat toplumda din çok uzun zamandır birçok ilişkide temel değer olarak yerleştiğinden Kemalist laikliğin uygulanması zor olmuştur. Halkın büyük çoğunluğunca benimsenmiş dinsel içerikli değerler sistemi inkılapların gerçekleştirilmesi açısından Kemalistlerin ideolojik rakibi olmuş ve dolayısıyla halkın duygu ve düşünüş biçimleriyle çatışmıştır. Türkiye'de laikliğin en önemli özelliklerinden biri dinin devletin kontrolünde bırakılarak uygulanmasıdır. Geçekte İslam'ın sosyal ve hatta siyasal alandan ayrılması mümkün olmadığından uygun bir din oluşturmaya gidilmiş, din resmileştirilmiştir.[34]

2. Türk Ordusu ve Atatürkçülük

Türk ordusu Atatürkçü- Kemalist olarak kabul edilir ve ordu da kendini öyle takdim eder. Bir başka deyişle Türk ordusunun temel ideolojisi Kemalizm'dir. Tarihsel bir süreç anlayışı içerisinde Kemalizm'e iki farklı boyutta yaklaşılması gerekir: bağımsızlığı ve yurt içi ve yurt dışı tehditlere karşı Anadolu Türklüğü üzerine bina edilmiş milli birliği koruma ve

[31] Kemal İnal "Türkiye'de Geçmişten Günümüze Din Politikaları ve Eğitime Etkileri", *Dem Dergi*, Yıl 1, Sayı 2, s.13

[32] Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.119-120

[33] Yıldız, age. s.224

[34] İnal, age. s.13

batılılaşma ve milli birlik anlamındaki modernleşmeyi hedefleyen otoriter reformlar.[35] Ordunun Cumhuriyetin ilanıyla başlayan yeni bir Türkiye'deki rolü düşünüldüğünde baştan beri bu aşamaların hem temel aktörü hem de koruyucusu olduğu görülür. Ordu ile Kemalizm ilişkisi karşılıklı, fakat ordu ağırlıklı bir ilişkidir. Yani Kemalizm bir yandan orduya meşruiyet sağlarken ordu da Kemalizm'i korumaktadır. Örneğin, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinde Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın büyük rolü olması ordunun tek partili sistemi sağlayan en temel güçlerin başında geldiğini gösterir.

Modern Türkiye'nin kurulması iki temel gelişmeyle olmuştur: bağımsızlığın kazanılmasıyla ulus devletin kurulması ve modernleşme. Türkiye'deki kişi ve kurumların yeni Türk devleti için önemi de bu iki gelişmeye yaptıkları katkıya göredir. Türk ordusu bağımsızlığın kazanılmasının temel aktörüyken hem modernleşmeyi sağlayan kadrolar içerisinde yer almış hem de onu korumuştur. Bu, kendini yeni devletin resmi ideolojisi olan Kemalizm konusunda da gösterir. Bu nedenle ordu Türkiye'de Cumhuriyetin kurulmasından bu yana temel kurumlardan biridir ve merkezi bir güçtür. Şüphesiz ki ordunun bu konumu Türk devletlerinden bu yana gelen ordu millet anlayışı ve fetihlerle şekillenen askeri geleneğin devamıdır. Birçok kurumda olduğu gibi 18. yüzyıldan itibaren Türk ordusu modern bir konum olarak günümüzde var olan konumunu ve işlevini sürdürmüştür.

Ordu bağımsızlığın kazanılmasında ve yeni Türk devletinin kurulmasında önemli görev üstlenmiştir. Kemalizm'in tarihi sürecinin dönüm noktası Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'nda yenilerek savaş sonrasında batılı devletlerce işgale uğramasıdır. Sarayın İtilaf Devletleri'nin baskısı altında olması ve nihayetinde İstanbul'un işgal edilmesi

[35] Semih Vaner, "The Army", *Turkey in Transition New Perspectives*, Oxford Universty Press, Oxford, 1987, s.238

bağımsızlık mücadelesinin merkezini Anadolu'ya kaydırmıştır. O dönemde ordu içinde çok popüler olan ve Saray ile sıkı bağları bulunan Mustafa Kemal'in geniş yetkilerle beraber Anadolu'ya geçmesi ülkede yerel olarak devam eden silahlı mücadeleyi merkezileştirmiş ve güçlendirmiştir. Mustafa Kemal'e Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak gibi güçlü Osmanlı paşalarının da katılması Anadolu'yu güçlendirmiştir.[36] Son Osmanlı meclisinin dağılması üzerine Anadolu meclisin toplandığı bir merkez haline gelmişti. 1920'de açılan Meclis Anadolu'da milli mücadelenin yürütüldüğü demokratik merkez olmuştu. Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılması üzerine liderliği keskinleşen Mustafa Kemal kendisi gibi Cumhuriyete inanan bir kadro ile birlikte ulus devlet temelinde modern bir Cumhuriyet oluşturmaya girişti. İşte, Milli Mücadelenin tarihi aynı zamanda Kemalizm'in tarihidir, başlangıcıdır.

Ordu Cumhuriyet'ten çok partili döneme kadar resmi ideolojinin ve devletin bir parçası olarak durmuştur. Tek partili dönemde yönetimde otoriter bir tek parti vardır. Dolayısıyla ordunun modernleşmeyi üstlenmesini gerektirecek ve bu doğrultuda tarafını belli etmesini gerektirecek bir muhalefet ve parçalanmışlık yoktur. Çok partili sisteme kadar artık ordu sadece Kemalist sistemin bir kurumu ve onun bir dayanağı, gücüdür. Başka bir deyişle "sivil ve asker iktidar üst üste biniyor, biri ötekinde ihtiyaç duyduğu desteği bulurken, öteki de ulusu yönetenlere karşı sınırsız bir güven besliyordu.[37] Ne zaman ki bir siyasal partinin icraatları Cumhuriyet reformlarına bir tehdit olarak algılandı o zaman asker tekrar sivil idareye karşı muhalefete başladı.

İlk dönemlerde ordu hükümet ile uyum içinde ve sessiz bir duruş sergilerken, 50'li yılların sonlarında oluşan ve sertleşen CHP, medya ve üniversitelerin başını çektiği muhalefet

[36] age. s.221-232

[37] age. s.157

ordu içerisinde de oluşmuştur. Sonunda ordu Cumhuriyet reformlarına bir tehdit algılaması içerisinde yönetime el koyarak Kemalist rejimi sahiplenmiştir. İktidara karşı örgütlenme sürecinde birçok grubun amaçlarında Atatürkçülüğün korunması ve yeniden canlandırılması yer almıştır. "Atatürk ile ve inkılaplarının korunması düşüncesi müdahaleden hemen sonra kurulan MBK'ya yansımıştır. Komite üyeleri arasında anlaşmazlıklar ve tasfiyeye kadar giden fikir ayrılıklarına rağmen üzerinde anlaşma sağlanan bir konu varsa o da Atatürk ruhunun canlandırılması ve halkın Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılığının güçlendirilmesi gereğidir."[38] 70'li yılların başında ordu içerisinde Kemalizm anlayışında sol- sağ ve radikallik – ılımlılık noktalarında ayrışma görülmüş ve devletçi, daha sağ ve ılımlı Kemalist kanat 12 Mart ile zafer kazanmıştır. Bu yıllarda genç subaylar arasında radikal fikirler yayılmakta ve hangi yaklaşımın gerçek Atatürkçülükle tutarlı olduğu konusunda yüksek komutada anlaşmazlıklar vardır. İşte bu aşamada Atatürkçülüğün bir ideoloji olarak ortaya konulmasının ve diğerlerinden farklılaştırılmasının gereği ortaya çıkmıştır. Sonuçta ordu kendi içerisinde Kemalist eğitimlere ağırlık vermiş ve ordunun Kemalist ideoloji oluşturma çalışmaları sivil alana da etki etmiştir.[39] 12 Eylül askeri rejimi ise 27 Mayıs'tan sonra yeniden, bu kez daha radikal bir şekilde Kemalist resterasyona girişmiştir. Ülkenin birleştirici ideolojisi milliyetçi-muhafazakarlıktan sonra Kemalizm, Atatürkçülük olmuştur. Atatürkçülük, Kemalizm hem askeri darbenin meşru siyasal zeminiyken aynı zamanda sağ-sol ve dini bölünmelerden sonra toplumu birleştiren ve halk ile devlet arasında bağ kuran bir ideoloji işlevine sahiptir. 28 Şubat döneminde ise ordu "iç tehdit" irticaya karşı müdahalede bulunarak laik Kemalizm'i koruma gayreti içerisine girmiştir. Sonuçta, her ne kadar ordu içerisinde farklı ideolojik

[38] Doğan Akyüz, "Ordu ve Resmi Atatürkçülük", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.180

[39] age. s.182-187

farklılıklar oluşsa ve askeri müdahaleler farklı saiklerle yapılsa da ortada bir ideolojik bütünlük vardır, o da Kemalizm'dir.

Ordunun Kemalizm ile ilişkisi onun üç temel dayanağı olan modernleşme, milliyetçilik ve laikliğin ordu ile olan ilişkisi demektir. Türk ordusu Osmanlı'dan bu yana modernleşmeyi yönlendiren ve sahiplenen bir kurumdur. "İmparatorluğun modernleşmesi orduyla başlar. Kaçınılmaz biçimde Batı tarzı reformları özümseyebilecek tek kurum olarak sadece o görülür." Bu modernleşme kendini sadece teknolojik ve eğitsel değil bir siyasal bilinç olarak da gösterir. Batılı siyasal bilinç ise mutlak bir padişahlık rejimine karşı muhalefetin fikirsel tabanını oluşturdu. İmparatorluğun gerilemesi ve padişahın (2. Abdulhamit) otoriterliği rejim değişikliğinin gerekliliğini genç subaylar arasında ortaya çıkardı. "19. Yüzyılın ilk yarısından başlayarak modern askeri bilgilerle donatılmış, Batı kaynaklı düşünce akımlarından haberdar olan genç subaylar böylece yerleşik iktidara karşı gitgide büyüyen bir hoşnutsuzluk sergilemeye başladılar." Subayların yanı sıra yazarlar ve bürokratlar gibi diğer sivil çevrenin kesimleri de batılı muhalif gruplar oluşturmaya başladılar. Jön Türkler olarak adlandırılan bu gruplar önce İTF'yi kurdular, sonra da bu Fırkaya mensup askerler padişaha karşı ayaklanarak 1908 yılında bir darbe yaptılar.[40] Padişah devrilmese de yeni bir rejim olan meşrutiyet ilan edildiğinden bu darbe bir devrim olarak algılandı. 31 Mart Vakası'nın bertaraf edilmesiyle ve hemen ardından Jön Türk fikirlerine uyum sağlayacak padişahın tahta geçirilmesiyle İttihatçılar 1. Dünya Savaşı'na kadar iktidar oldular. Görüldüğü gibi, ilk örgütsel ve teknolojik anlamda batılı modernleşmeye sahne olan ordu aynı zamanda Genç Osmanlılardan sonra batılı modernleşmeyi ülkenin kurtuluşu olarak gören ve bunu ilkesel olarak da benimseyen Jön Türklerin ve bu hareketin kurumsallaşmış örgütü olan İTF'nin belkemiği olmuştur.

[40] Levent Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset,* Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s.28-31

Türk ordusu milliyetçidir. Modern Türkiye Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyılın sonlarındaki küresel işgallerin ardından bir bağımsızlık savaşı vererek kurulmuştur. Küresel güçlerin ülke üzerindeki emelleri, çevre ülkelerin hem küresel hem de bağımsızlık mücadeleleri içerisindeki savaşları, toplumun önemli bir kesimini oluşturan azınlıklar, Cumhuriyete tehdit olarak algılanan komünizm ve siyasal İslam gibi ideolojik etkiler Türk devletinin sürekli bir bölünme tehdidi ve bir bağımsızlık mücadelesi gerekliliği içerisinde bulunmasına neden olmuştur. İşte ordunun en temel görevi "devletin varlığı ve bağımsızlığını, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünü korumaktır"[41] ya da "Türk yurdunu ve Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır."[42] Kurtuluş Savaşını devletten bağımsız olarak veren ordu bundan sonra da ulusal tehditleri bertaraf ederken bir demokratik meşruiyet ya da siyasi irade aramayacak, münhasıran sahip olduğu bu görevi özerklik içerisinde yapacaktır. Tarihte askeri müdahalelerin hep siyasetin yönetilemeyecek derecede olduğu bir karışıklık, savaş hali ya da baskı sonrasında olduğu görülmüştür. İşte asker de bu durumlarda ülkeyi kurtaracak güç olarak görülmüştür.

Yine de, Türk ordusunu müdahaleci diğer ülkelerin ordularından ayıran en önemli özelliklerinden biri sivil yönetimin ve demokrasinin meşruiyetini kabul etmesidir.[43] Ordu hiçbir zaman iktidarı tamamen devralma niyetinde olmamış, sivil siyasetin rejim görüşleri doğrultusunda şekillenmesini istemiştir. 27 Mayıs darbesinden sonra Anayasanın yapılması ve partiler üstü koalisyonun kurulması, 12 Mart muhtırasından sonra Meclisin açık kalması ve

[41] Milletvekili Andı, T.C 82 Anayasası, 81. madde

[42] TSK İç Hizmet Kanunu, 35. madde

[43] Ümit Cizre Sakallıoğlu, "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics,* vol.29 no:4, 1997 s.153

12 Eylül askeri yönetimin 3 yıl sürmesi bunu gösterir. Yine 12 Eylül sonrasında askeri yönetimin ve özellikle Evren'in ülkeyi dolaşarak yaptığı mitinglerin ve söylemlerindeki millet vurgusunun gösterdiği bir meşruiyet arayışı ve halka dayanma çabası anlamlıdır. 27 Mayıs bildirisindeki "Bu harekâta Silahlı Kuvvetlerimiz; … partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında, en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi, seçimi kazananlara teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır"[44] ve 12 Eylül bildirisindeki "Girişilen harekatın amacı … demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır"[45] ifadelerinde geçtiği üzere ordu demokrasi adına hareket ettiğini söylemektedir. Zaten Kemalist rejimde halkın meşruiyetine dayanma ve demokrasinin kabulü vardır. Fakat, elbette ki demokrasi vurgusu ve meşruiyetinin kabulü ordunun demokratik davrandığını göstermez. Nitekim, demokrasinin kabulü başta sivil iktidarı meşru gören bir anlayıştan "ülke ve Cumhuriyeti korumak ve kollamak" adına sivil iradeyi reddeden bir anlayışa zaman zaman dönüşebilmiştir.

Ordu rejimin bütün bir millette bir milli bilinç ve vatandaşlık oluşturma işlevini askerlik hizmeti sırasında yapmaktadır. Halkın arasından kopup gelen birey askerlik hizmeti süresince milli bir eğitime tabi tutulur. İçtimalarda atılan "Türkçü" sloganlar bunun basit bir göstergesidir. 1934 tarihli askerin el kitabı yine askerin milliyetçi bir kimlik oluşturma çabasını gösterir:

> " Asker sen kimsin?
>
> Sen Türksün. Yeryüzünün en ulu milletindensin… Bil ki başka milletlerin görgüde ilk örneği, öğütçüsü büyük Türk milletidir… Yeryüzüne şenliği medeniyeti senin ataların verdi… Yeryüzünün her zaman var ve var olacak

[44] 27 Mayıs Darbe Bildirisi, http://tr.wikisource.org/wiki/27_May%C4%B1s_Darbe_Bildirisi (12.04.2010)

[45] MGK 1no'lu bildiri, http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_02.html (12.04.2010)

en yüce milletin eğilmez, bükülmez aslan yürekli oğlusun. Türk yurdunun Türk benliğinin düşmanlarına boyun eğme…"[46]

Ordunun milliyetçiliğine somut olarak baktığımızda, özellikle Atatürk döneminde tam anlamıyla bir batılılaşma doğrultusundaki reformlar milliyetçilik ile modernleşme arasında bir uyuşmazlık ortaya çıkarmıştır. Ancak İnönü döneminde ve 2. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Türkçü milliyetçiliğin ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu yıllarda Türkçü akım kendini ordu içinde de göstermiş, Alparslan Türkeş'in de bulunduğu bazı subaylar Türkçülükten dolayı tutuklanmıştır. Soğuk savaşın da etkisiyle ordudaki milliyetçilik ile batıcılık ittifak halindedir. 70'li yıllarda orduda güçlenen radikal sol eğilimleri ulusal sosyalizm üzerine bina edilmiş milliyetçi akımlar olarak değerlendirebiliriz. Zira 12 Eylül askeri yönetimi her alanda olduğu gibi orduda da milliyetçiliği başat bir duruma getirmiştir. Bundan böyle millilik ve asker yan yana kullanılır olmuştur. Ordu Türk milletinin en önemli, en büyük temsilcisi olup askerlik vatanseverliğin en büyük göstergesidir.[47]

Türk ordusu Cumhuriyetçi modernleşme anlayışı içerisinde laiktir. Burada kastedilen laiklik sadece devlet yönetiminde ve hukukta dinin yer bulmaması değil aynı zamanda Türk modernleşmesinin öngördüğü şekliyle topluma dinsel normlardan arındırılmış yeni bir dünya görüşü sunma anlayışının göstergesi olan bir kavramdır. Laiklik Kemalizm'in temel bir ideolojik unsuru olduğu gibi ordunun da üzerinde hassasiyetle durduğu ve tehdit algılamasında birincilleştirdiği bir anlayıştır. Bu demektir ki ordu dinin siyasete müdahalesine ve toplumda, kültürde başat bir rol oynamasına kesin kez karşı çıkmaktadır. 27 Mayıs ve 28

[46] Akyüz, age. s.157-158

[47] Ayşegül Altınay ve Tanıl Bora, "Ordu Militarizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.150

Şubat askeri müdahalelerin ideolojik en önemli nedeni de laikliktir. Ordu laikliği katı ve kısıtlı bir şekilde algılamaktadır. Zira dini özgürlük ve kültürel olsa da dinin siyasette savunulması rejimi tehdit edecek bir boyuta dönüşebilir. Din – daha doğrusu radikal din anlayışı ve İslamcılık - ordunun en temel bir gerileme, irtica olarak saydığı bir unsurdur. Her ne kadar ordu ve din arasında bir ilişki kurmak sorunluysa ve ordunun dine karşı olmadığı göz önünde bulundurmak zorunluysa da ordunun dindar bir personeli tercih etmediği ortadadır.

3. Merkez Sağın ve Demokrat Parti'nin Atatürkçülük Anlayışı

Resmi ideolojinin bir unsurunu oluşturan Atatürkçülük merkez sağın da bir ideolojik unsurudur. Fakat merkez sağ Kemalist ilkeleri olduğu gibi değil muhafazakar yorumunu, savunmaktadır. Başka bir deyişle merkez sağ Kemalizm'i tamamıyla savunmamaktadır. Merkez sağ partilerini ve liderlerini Atatürkçü olarak nitelemek her ne kadar sorunluysa da Atatürk karşıtı olarak nitelemek de yanlıştır. Merkez sağ partileri Atatürkçülüğü ya da reformları hedef alan hiçbir anlayışı kabul etmemişlerdir. Bu yönde liderlerin resmi konuşmaları olmayıp programlarda bu yönde bir ifade yoktur. Bu konuda eleştirilen temel mesele olan dini eğitim ve özgürlükleri laikliğe aykırı görmemişlerdir. Aksine, DP ve AP ve hem Menderes hem Demirel Atatürk'e çokça vurgu yapmışlar, onun ilkelerini benimsediklerini belirtmişlerdir. Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun'u Meclis görüşmelerinde şiddetle savunan Menderes Atatürk'ü hürmetle yad ettiklerini belirtmiştir. Fakat Menderes Atatürk'ün överken onun Milli Mücadele liderliğinden bahsetmiş, ilke ve inkılaplarından hiç bahsetmemiştir.[48] Bu, merkez sağın Atatürk'e bakış açısının önemli bir göstergesidir.

[48] Adnan Menderes, *Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri Cilt2,* ed. Haluk Kılçık, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991 s.345-349

Merkez sağ kadrolarının önemli bir kısmı Atatürkçülüğü benimseyen, hatta bu konuda Kemalist elitten pek de farklı gözükmeyen kimselerdir. Bunlardan, Celal Bayar'ın koyu bir Atatürkçü olduğu hakkında bir şüphe yoktur. Başbakanlığın yanı sıra Atatürk'e vekaleten CHP başkanlığını da üstlenen Bayar Atatürk'e olan bağlılığını ölene kadar ifade etmiştir.[49] Menderes Osmanlının son yıllarında geleneksel ve batılı hayat tarzının birlikte bulunduğu bir ortamda ve İttihat ve Terakki döneminin fikir ortamında büyümüş, 1. Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katılmıştır. Bu anlamda hem geleneksel aile ve askeri bağları hem de batılı eğitim ve hayat tarzını birlikte yaşayan Menderes aslında klasik son dönem Osmanlı-Kemalist elitlerden farklı değildi. Zaten, Celal Bayar'ın yönlendirmesiyle 1930 yılında CHP Aydın il teşkilatının başına geçen Menderes 1931 yılından istifa edip DP kurucusu olduğu 1946 yılına kadar CHP milletvekili olmuştur. Aydın'da Atatürk ile tanışan Menderes onun girişimleriyle milletvekili seçilmiş, bundan dolayı "beni Atatürk keşfetti" sözünü söylemiştir.[50] Bu söz aslında Menderes'in Atatürk'e karşı olumlu görüşlerini yansıtır. Her ne kadar dini icraatları Atatürk inkılâplarına karşı olduğu söylense de siyasi demeçlerinde hiçbir zaman Atatürk'e ve inkılâplarına karşı olumsuz tavır takınmamıştır.

Demokrat Parti bir yandan Kemalist rejimi değiştirirken bir yandan da onu muhafaza edecek önlemleri almıştır. İçişleri Bakanlığı'nın bütün il valilerine Atatürk heykellerinin korunması için önlemlerin alınmasını emreden bir tebligatın çıkarılması, siyasi amaçlarla dini istismar etmekle suçlanan Büyük Doğu ve Sebilürreşad gibi yayınlara soruşturma açılması, Atatürk heykellerini ve reformlarını korumayı amaçlayan Atatürk Kanunu diye bilinen kanunun çıkarılması, inşaatına başlanan Anıtkabir'in tamamlanması ve Atatürk'ün

[49] Harris, George, "Conspiratorial Democrat", *Political Leaders and Democracy in Turkey*, ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı, Lexington Books, Lanham, 2002, s.66

[50] Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s.37

cenazesinin buraya nakli ve dini saiklerle yapılan Malatya suikastının ardından bu işten sorumlu tutulan Milliyetçiler Derneği'nin kapatılması, iki DP milletvekilinin ihraç edilmek istenmesi ve Vicdan Hürriyetini Koruma Kanunu adıyla bir kanunu çıkarılması bu önlemlerdendir. Cem Eroğul tüm bu yapılanları şekli bir tavır olarak görmekte, Atatürkçülük adına bunların yapıldığına inanmamaktadır.[51] Yine de Menderes ve Bayar gibi DP yöneticilerinin Atatürk devrimlerini reddettiğini söylemek mümkün değildir.

Merkez sağın muhafazakar modernleşme**,** popülizm ve dine uygun laiklik anlayışı ile Kemalist anlayıştan farklı fikirlere sahip olduğu bilinmektedir. Popülizmin ve laiklik anlayışlarının Atatürkçü anlayıştan farkını belirtmiştik. Merkez sağ Kemalist modernleşmeyi savunmasına karşın onun uygulanma biçimine karşıdır ve farklı yorumunu savunur. Bir başka deyişle savunulan muhafazakar modernleşme olduğundan geleneklere ve geçmişe önemli referanslar yapılmaktadır, fakat Cumhuriyet rejiminden eski rejime dönüş arzulanmaz. DP lideri Menderes devrimleri (Atatürk inkılaplarını) halkın benimsemesine göre değerlendirmiş ve olumsuz reformları korumayacaklarını belirtmiştir: "Millete mal olmamış, millet vicdanına bir değirmen taşı ağırlığıyla çökmüş olan bazı tedbirleri ortadan kaldıracağız… Sadece millete mal olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız."[52] DP'nin ve merkez sağın muhafazakar modernleşme anlayışında toplumun dini ve geleneksel değerlerin dışarıda bırakılarak batılı bir hayatın örnek alınması yoktur. Batının girişimciliği, demokrasisi, özgürlüğü ve teknik-bilimsel gelişmişliği örnek alınmalıdır. İlerleme zenginleşme, imar ve inşa faaliyetleriyle sanayileşme ile olur. Kemalist elitin batının hayat tarzını taklit etmek anlayışındaki reformlar

[51] Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi,* İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s.79

[52] Mükerrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983 ve Menderes, age. Cilt 2, s.67

ikinci plandadır. Muasır medeniyet tekniktir, zenginliktir, daha fazla üretimdir.[53] Menderes Türk toplumunun görevinin Atatürk'ün başarılarını geliştirerek korumak olduğunu, Türk milletinin (kalkınmaya dayalı) böyle bir ilerlemenin keyfini yaşadığını dile getiriyordu.[54] Karşı çıkılan inkılaplar ise tek parti döneminin baskıcı yönetim anlayışında dini özgürlükleri kısıtlayan ve özellikle dini eğitim alanında yoğunlaşan inkılaplardı.

Merkez sağda Atatürk bir milli mücadele kahramanı ve çağdaşlaşmanın önderidir. Fakat eleştirilemez, yüce bir şahsiyet ve her şeyiyle kabul edilebilir bir lider değildir. Aksine merkez sağın modernleşmeye yönelik eleştirileri Atatürk'ün şahsına da yapılmış sayılır. Meclis'in ilk muhalefet partisi olan TCF'nin muhalefeti gibi DP'liler de Atatürk'ün ve İnönü'nün tek adamlılığına itiraz etmişlerdir. Menderes Atatürk'ü Koruma Kanunu görüşmelerinde Atatürk'ün önemli bir lider ve milli mücadele kahramanı olduğunu, rejimin ve şahsiyetinin korunması gerektiğini belirtmiş buna karşın onun topluma uymayan eserlerini kabul etmeyeceklerini ve eleştirilerine devam edeceklerini de eklemiştir.[55]

DP ilk döneminde kendini Atatürk reformlarından taviz vermeden rejimin liberalleştiricisi olarak tanımladı. Atatürkçülüğe karşı yapılan tepkisel hareketlere karşı olmaya çalıştı. Bunda henüz daha yeni iktidar olduğu zamanlarda ordu ve devlet muhalefetini üzerine çekmeme düşüncesi önemli rol oynadı. Fakat zamanla özellikle din konusunda rejimden farklı düşündüğünü ve Atatürkçülüğün ilkelerinden olan laikliği farklı düşündüğünü ortaya koydu. Demokrat Parti iktidarı icraatları Kemalist çevrelerce Atatürk inkılaplarına

[53] Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.119

[54] Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 2007, s.65

[55] Menderes, age. Cilt 2, s.67

karşı olarak algılandı ve bu dönem dini irtica olarak nitelendi. Arapça ezan yasağının kaldırılması, DP Konya İl Kongresi'nde giyim ve harf inkılabına karşı taleplerin dile getirilmesi, Anayasanın eski dilde yazımını öngören kanunun çıkarılması, Halkevlerinin işlevsiz hale getirilmesi ve Köy Enstitülerinin kapatılması gibi icraatlar böyle algılandı.[56] DP iktidar öncesinde Kemalist modernleşme ve bir anlamda Atatürk eleştirilerini CHP üzerinden yapmaktaydı. Benzer bir biçimde sonraki dönemlerde rejim eleştirileri CHP eleştirileri iç içe geçti. Çünkü iktidarın son dönemlerinde DP ve CHP kutuplaşmış, birbirlerine muhalefetleri sertleşmişti.[57] Özellikle CHP bir irtica kampanyası başlattı, onun bir numaralı sorunu irtica olmuştu. CHP'liler bu eleştirileri kendilerinin Atatürk reformlarının gerçek muhafızları olduğu iddiasına dayandırıyorlardı. Menderes ise reformların gerçek muhafızlarının Türk milleti olduğunu dile getiriyordu.[58] Gerçek şu ki DP icraatları halkın önemli bir kesimince benimsenmeyen ve kitlesel bir tepkiye dönüşen Kemalist reformları, bazılarını değiştirmek ve ortadan kaldırmak yoluyla, yumuşatmış ve zayıflatmıştır. DP iktidarına muhalefet eden CHP'nin yanı sıra bürokrasi, medya, üniversiteler ve en sonunda orduydu. DP ise bu muhalefete popülist bir destekle karşı koymaya ve baskılarla muhalefeti sindirmeye çalışıyordu. Ortada bir rejim bunalımı vardı. Sonuçta Kemalist rejimim bekçiliğini üstlenen ordu 27 Mayıs darbesiyle DP iktidarına son verdi.[59]

[56] Ahmad, age. s.64

[57] Ali Yaşar Sarıbay, "The Democratic Party 1946-1960", *Political Parties and Democracy in Turkey*, ed. Metin Heper ve Jacob M. Landau, Tauris, London, 1991, s.123-124

[58] Ahmad, age. s.64

[59] İlkay Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.2085

4. Demirel'in Atatürkçülük Anlayışı

Kemalist elitten farklı olsa da ve onun farklı yönüne vurgu yapsa da, Demirel'in Atatürkçülüğü benimsediğini söylemek mümkündür. Nitekim Demirel "Siyaset ve devlet hayatım boyunca büyük Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyetimizin bekasını… demokrasimizin vazgeçilmez bir yaşam tarzı olarak esenliğini kendime en mukaddes bir hedef bildim" diyecektir.[60] Yine, Demirel şöyle der: "Atatürk devrimlerinden geriye dönüş mümkün değildir Türkiye'de… Milletimiz Atatürk devrimlerinden memnundur. (dini eğitim ve din adamları için) Bunlar geriye dönüş veya Atatürk devrimlerinden ayrılma şeklinde görmek yanlıştır."[61]

Yukarıdaki sözü Demirel 1970 yılında, yani milliyetçi muhafazakârlığın popülizme konu olduğu ve AP'nin dini söylemlere çokça başvurduğu yıllarda söylemiştir. Partinin dini muhafazakar tabanı ortadayken Demirel'in Atatürk'ü ve Atatürkçülüğü savunan ya da öven sözlerini söylemesini gerektirecek herhangi bir durum yoktur. Öyleyse Demirel'in buna benzer söylemleri popülist politikalarla açıklanamayacağı gibi, Kemalizm karşıtlığının destek bulduğu ve bu görüşe sahip partilerin yaşayabildiği hatta iktidar olabildiği bir siyasi ortamda Kemalizm/Atatürkçülük savunuculuğu yapmak güç ya da meşruiyet sağlama işlevinden uzaktır. Zaten Demirel Atatürkçü söylemlerini Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı dönemlerinde de devam ettirmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel şöyle der: "Ben burada Cumhurbaşkanı olarak (Atatürk'ün) O'nun gösterdiği istikameti korumaya ve Türkiye'mizin çağdaş bir Türkiye olması… için bir nevi nöbetçiyim."[62]

---

[60] Muharrem, Özgüven, *Devlet Hayatında 50 yıl Süleyman Demirel*, Ekonomik Haber Ajansı, 1998 s.3

[61] Cizre, AP Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi, s.46

[62] Abdullah Uraz, *Millet Devlet Kucaklaşması,* Eka Haber Ajansı, Ankara, 1994, s.146

AP kendi yayınlarında "AP gerçek Atatürkçüdür" demiştir ve bu konuda Atatürkçülüğü savunduğunu belirten diğer sağ partilerden daha tutarlı görünmektedir.[63] Fakat Atatürkçülüğün parti tabanında, özellikle muhafazakar kesimde ve Demirel gibi parti yöneticileri arasında farklı algılandığı, savunulduğu unutulmamalıdır. DP'de nasıl ki Bayar tam bir Atatürkçü olarak nitelendirilir, AP yöneticilerinin önemli bir kısmından - özellikle Demirel'e yakın olanların – Atatürkçü olduklarından şüphe edilemez. İsmet Sezgin, Hüsamettin Cindoruk, Yıldırım Aktuna gibi isimleri bunlara örnek verebiliriz. Buna karşın AP Atatürkçülüğü her fırsatta vurgulayan bir konuma girmemeye özen göstermiştir. Bunun temel nedeni devletçi-Kemalist CHP ile liberal-halkçı AP'nin tarihi kavgasıdır. "Yani AP anti Kemalist olmayan bir tavrı benimsemiştir, ama Kemalistlerle de tarihi bir husumetin içerisindedir."[64]

Demirel'in modernleşme anlayışı Kemalizm'den birçok noktada ayrışır. Kemalist elitin savunduğu devrim ya da inkılâba karşı Demirel, ıslahatçılığı benimsediklerini belirtmiş toplumdaki inkılâpların anlaşılmadan, ikna edilmeden, zorla ve ani şekilde yapılmasına karşı çıkmıştır. Demirel'e göre batılılaşma ya da medeniyet ne ahlaksızlık, ne dinsizlik ne de sefahattir. Batıdaki milletlerin dinlerine ve geleneklerine bağlı kalmaları medeniyetlerine engel olmamıştır. Batılılaşma; kültürel dönüşümden çok ekonomik kalkınmadır, yol ve baraj yapımıdır, köylere su götürmektir. Bu, "muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak" prensibi ve "büyük Türkiye'dir."[65] Bu nedenle Demirel medeni milletlerin seviyesine ulaşma ile kendi meziyetlerini koruma arasında bir çelişki görmemiştir. Demirel'in milliyetçilik ve devlet ile ilgili görüşleri Kemalizm ile uyum içerisindeyken demokrasi anlayışında elitist "halka

[63] Ümit Cizre, *AP Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.47

[64] Cizre, AP Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi, s.47

[65] age. s.165-170

rağmen" anlayışından ayrı, milli iradeye dayalı ve popülist bir yaklaşımı vardır. Demirel'in Türkiye'nin esas mücadelesini halkın elitle olan mücadelesi olarak görmesi bu doğrultudadır. AP'nin bu eleştirileri ve söylemi Cumhuriyetçi modernleşmeye ya da inkılaplara gelen tepkinin nüfusun büyük çoğunluğundan gelmesi nedeniyle tepkiyi popülerleştirebilmiş, Demirel'in halk ile iyi iletişim kurabilmesini sağlamıştır. Bu anlayış Kemalizm'i reddetmek anlamına gelmez, eğer savunulursa, aksine halkçı ve demokratik bir Kemalizm ortaya çıkar. Demirel'in sık sık Atatürk'ün "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" sözünü dile getirmesi bundandır. Demirel bu ilkenin AP'nin varlık nedeni ve temel ilkesi olduğunu belirtir.[66] Bu, aynı zamanda darbe yapan askeri de eleştirmenin dayanağıdır. Siyasete müdahale ederek "Atatürk ve Cumhuriyeti koruduk" iddialarını Demirel'in kabul etmesi mümkün değildir. Çünkü, darbe yapmak millet iradesinin üstünlüğü yerine Silahlı Kuvvetlerin üstünlüğünü getirmek ve dolayısıyla askerin siyasete karışması demektir. Oysaki Atatürk askerin siyasete girmesine karşıdır. Ayrıca, Cumhuriyeti korumak ve kollamak ancak meclis iradesinin onayı olduğunda asker yerine getirir, o da meclisim kendisine değil dış tehditlere, düşmanlara karşıdır.[67]

Görüldüğü gibi, merkez sağın bir görüşü olarak Demirel muhafazakâr modernleşmeyi savunmaktadır. Parti içinde Ali Fuat Başgil, Mehmet Kaplan ve Mümtaz Turhan bu düşünceye sahip ve parti içinde etkili olan şahsiyetlerdir. Onların anlayışında modernleşme batıyı tamamen taklit etmek değil, batının belirli unsurlarının bizi biz yapan geleneksel milli ve manevi değerlerle sentezlemektir. Batının girişimciliğini, demokrasisini ve teknik-bilimsel gelişmişliğini örnek almak, ilerlemeyi zenginleşme, sanayileşme imar ve inşa faaliyetleriyle sağlamaktır. Oysa Cumhuriyet elitleri modernleşmeyi Batının kültürel hayatını da almıştır.

[66] Tanel Demirel, *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.165

[67] Cüneyt,Arcayürek, *Demokrasi Dur 12 Eylül 1980*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s.428-429

Demirel'e göre, batılılaşma en yüksek çağdaş seviyeye ulaşmakken, gerçek Atatürkçülük batının idare tarzını esas almaktır.[68] Demirel'in modernleşmesinde kalkınma ve sanayileşme sihirli sözcüklerdir Bunun yanında AP'nin modernleşmeden anladığı ise batılı tarzdır. Parti programının ilk dört maddesinde batıya ve batı medeniyetine yer verilmiştir. AP'nin batıyı savunması hem DP geleneğinin bir devamıyken siyasal yaşamının sürmesi için zorunlu olan demokrasiye evrensel bir atıftır.[69]

AP'nin Kemalizm ile ilişkisine değinen önemli bir iddia da 70'li yıllara gelindiğinde Atatürkçülüğün giderek zayıfladığı ve Kemalist ideolojinin eski gücünü kaybettiğidir. Bu iddiayı Karpat şöyle açıklar: "Ortaya çıkmakta olan bir milli devletin ihtiyacın karşılamakta olan Kemalizm bütünü itibariyle hala hakim ideoloji olmasına rağmen iktisadi ve toplumsal baskılar sonucunda güncelliğini yitirmiştir."[70] Devletin resmi ideolojisi olan Kemalizm'in etkisini yitirmesi ya da sarsılması merkezin ideolojik temellerinin zayıflaması demektir. Türk siyasetinde merkez-çevre ilişkisinin kaybolmaya başladığı yıllar çevrenin temsilcisi olan AP iktidar dönemlerine denk gelir. Yıllardır çok partili dönemle birlikte merkez sağ partileri her ne kadar merkezin temel bir ajanı olarak etkinliğini uzun süre sürdüren bir bürokrasiyle mücadele etmek durumunda kalsalar da aynı zamanda onu siyasallaştırarak yönetme, kontrol altında tutmaya çalıştılar. Özellikle AP'nin bu konudaki yoğun çabaları ya da "başarısı" ve sağ ile sol arasındaki kutuplaşma sonucunda siyasal bölünme artık Türk bürokrasisinin bir niteliği haline geldi.[71] Dolayısıyla, merkez çevreye karşı bölünmüş ve etkisizleşmişken, çevre de merkeze sirayet etmiştir.

[68] Tanel Demirel, Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika, s.163-165

[69] Cizre, AP Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi, s.44

[70] Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği,* Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010, s.192

[71] age.

5. Atatürkçülük ve Demirel'in Askeri Müdahalelere Yaklaşımı

27 Mayıs askeri müdahalesi, icraatları Kemalist rejime aykırı bulunan DP iktidarına karşı yapıldığından onun devamı hükmündeki AP ve lideri Demirel de baştan Kemalist merkeze karşı bir durumdaydılar. Fakat sonraki yıllarda radikal unsurların merkez sağdan partileşerek ayrılmaları Kemalist çevrelerin ve ordunun Demirel'e (Menderes'e nazaran) güvenle bakmalarını sağladı. Atatürkçülük ancak 12 Eylül'den sonra sivil ve entelektüel alanda hegemon bir ideoloji olabilmiştir. Atatürkçülüğün Demirel-asker ilişkilerine ve Demirel'in askeri müdahalelerine olan tutumuna etkisi daha çok 12 Eylül sonrasına ve 28 Şubat dönemine rastlar. Kemalizm Atatürk döneminden ve 27 Mayıs'tan sonra yeniden ve güçlenerek Türk siyasal ve devlet sisteminin temel anlayışı haline gelmiştir. Kemalizm'in 12 Eylül sonrası yaygınlaşması, siyaseti ve siyasileri de merkeze ve Atatürkçü ideolojiye çekme işlevini görecektir. O halde denilebilir ki, bu dönemdeki güçlü Kemalizm Demirel'i de Kemalist anlayışa yaklaştırmış ve askeri müdahaleler karşısında tepkinin fikirsel temellerini zayıflatmıştır. 1980 sonrasında milliyetçiliğin ve İslamcılığın (dini muhafazakârlığın) yükselmesinden daha doğrudan bir etkiyle 12 Eylül, Kemalizm'in yaygınlaşmasına etki etmiştir. Bu aynı zamanda bilinçli olarak devletin Kemalizm temelindeki restorasyonudur.

Bilinçli Kemalist propaganda sürecinde Kenan Evren hemen hemen her önemli konuşmasında Atatürk'e atıf yapmış, onu övmüş, Atatürkçülüğü anlatmış ve topluma Atatürkçülüğü sahiplenmesi mesajlarını vermiştir.[72] Sadece yeni bir toplum değil, yeni bir idare ve siyaset de tasarlayan 12 Eylül yönetimi kendi hegemonyasını kurduktan sonra

[72] Kenan Evren'in TBMM Konuşması, 5 Ocak 1980, Cumhuriyet Bayramı Mesajı, 29 Ekim 1980, Kenan Evren, *Seçme Konuşmalar,* Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s.33-35, Kenan Evren'in Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramında Samsun'da yaptığı konuşma, 19 Mayıs 1981, age. s.107-110

Kemalist restorasyonuna girişmiştir. Bunun amacını Kenan Evren: "Cumhuriyetin temel taşlarından Atatürkçülük adına tahrifat ve tahribat yapmış olanların yozlaştırmış oldukları Cumhuriyet kuruluşlarını yeniden düzenleyeceğiz" diyerek açıklamıştır.[73] Hedeflenen Kemalist restorasyon başta Anayasa ile yapılacaktır. Anayasada Atatürkçülüğün temel anlayış olduğuna dair birçok madde vardır ve başlangıç kısmında açıkça ifade edilmektedir.

Bu dönemde Kemalizm kendini en fazla eğitim-kültür alanında buldu. Yeni Anayasal sistem Kemalizm'i/Atatürkçülüğü devletin ve milli eğitimin uymak zorunda olduğu tek, resmi ideoloji olarak ilan etti.[74] Anayasada eğitimin Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda yapılacağı belirtilirken devlete gençleri bu doğrultuda yetiştirme görevi verilmiştir. 12 Eylül'den itibaren her resmi binada olduğu gibi artık her okulda da Atatürk büstü koymak şart haline gelmiş ve Atatürk günleri yeniden okullarda zorunlu olarak kutlanmaya başlanmıştır. Ders müfredatı Atatürkçü milli eğitim ilkelerine göre yeniden hazırlanmıştır. Üniversiteler üzerinde üst kuruluş olarak oluşturulan YÖK de yükseköğretimde Atatürk ilkelerinin korunması işlevini görmeye başlamıştır. Kurumsal anlamda Kemalist restorasyonu TRT, üniversiteler, Diyanet İşleri Başkanlığı, barolar ve meslek kuruluşları gibi birçok kurumda Anayasal özerklik verilerek ve kuruluş kanunlarına Atatürkçü amaçlar konularak yenileşme doğrultusunda yapıldı. Eğitim ve kültür alanında bunun en iyi örneği Türk Dil Kurumunun ve Türk Tarih Kurumunun yeniden yapılandırılmasıdır.

---

[73] Yüksel Taşkın, "12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.571

[74] İsmail Kaplan ,"Milli Eğitim İdeolojisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4 Milliyetçilik,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.798

12 Eylül sonrası yeni toplum tasarımı için gerekli olan kitlesel desteğin salt Atatürkçülük ile sağlanamayacağı açıktı. Bu anlamda yapılması gereken Atatürkçülüğü ya da Kemalizm'in ilkelerini din ve milliyetçilik ile bağdaştırmaya çalışmaktı. Başka bir deyişle, "12 Eylül yönetiminin restorasyon arayışını belirleyen özellik, temsil ve yönlendirme güçlerine ve antikomünist enerjilerine ihtiyaç duyduğu milliyetçi - muhafazakar seçkinlerle yaptığı ittifak olmuştur."[75] Bu ittifakın daha çok Aydınlar Ocağı gibi milliyetçi - muhafazakâr seçkinlerle yapıldığını söylemiştik. Bunun temelinde bu kesimin devleti sahiplenirken karşı oldukları bazı uygulamaları değiştirme isteği ve din konusunda uzlaşısı yatar.[76] Yeni Kemalist eklemleştirme Cumhuriyetçi modernleşme yerine muhafazakar ilerlemenin benimsenmesine olanak sağlıyordu. Bu işleviyle yeni Kemalizm gerçekten topluma yayılabilecek duruma gelirken aynı zamanda ordunun meşruiyetini de özellikle sağ kesim gözünde kuvvetlendiriyordu.

12 Eylül'den sonra siyasetin normalleşmesi ve sivil asker ilişkilerinin normalleşmesi 82 Anayasası'nın kabulü, 1983 yılından itibaren seçimlerle beraber demokrasiye geçiş ve askerin siyasetten çekilme sürecinin başlaması ertesindedir. Demirel'in yasaklı oluşu de facto lideri olduğu DYP'nin ve kendisinin askeri yönetime ve sonrasında Evren ve Özal'a sert muhalefet etmesine neden olacaktır. Bu açıdan Demirel - asker ilişkilerinin normalleşmeye başladığı tarihi siyasi yasakların referandum ile kaldırıldığı ve Demirel'in yeniden anamuhalefet partisi başkanı olduğu 1987 yılından başlatmak gerek. 1987 yılından itibaren DYP'nin ve Demirel'in muhalefetini askeri yönetimden ve Evren'den iktidara yönlendirmesine paralel bir durum da eleştirilere rağmen sert anti militarist söylemlerde

[75] Tanıl Bora ve Yüksel Taşkın, "Sağ Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.541

[76] Bora ve Taşkın, age. s.571

bulunmamalarıdır. Bu yıllardan itibaren Evren'in Demirel ve DYP'ye Atatürkçülük açısından güvenli şekilde bakmasının nedeni Özal ile birlikte gelen irtica korkusuydu. Çünkü Demirel din açıdan ılımlı hayatı, Atatürkçü görüşleri ve merkeziyetçi, dengeci tutuşu Özal'a göre daha güvenli bir kişilik sağlıyordu.[77] Sonuçta bu, Evren'in ve ordunun Demirel'e karşı daha olumlu bakmasını gerektirecek önemli bir etkendi.

1991-1993 Demirel hükümeti döneminde siyasetçi-asker ilişkisini etkileyecek önemli bir konu da terör ve Kürt sorununu da içine alan doğu sorunuydu. Soruna demokrasi ve insan hakları açısından bakmak ile ekonomi ve güvenlik açısından bakmak sorunu çözmede kullanılacak yöntemleri de farklılaştıracaktı. Demirel'in hükümet öncesindeki ve ilk zamanlardaki demokratikleşme söylemleri icraata geçememiş, sivilleşme konusunda hiçbir proje gündeme gelmemiştir. Benzer bir şekilde "Kürt ve PKK sorununa" başta "barışçı ve radikal" yaklaşırken gittikçe sorunu terör örgütü ve çözümü silahlı mücadele bağlamında değerlendirerek devletçi yaklaşıma sahip olmuştur. 91 - 93 yılları arasındaki bu sorun birçok siyasi ve kurumsal ilişkide etkili olmuştur. Bu anlamda Demirel ile askerin bu konudaki ortak görüşü Demirel'i askere daha da yakınlaştırmıştır. Bu, Demirel-asker ilişkisi bakımından 28 Şubat'a giden yolun bir başlangıcıydı.

Cumhurbaşkanlığında Demirel artık güçlü bir rejim ve devlet savunucusu olmuştur. Onun şu sözleri bunu açıklaması açısından kayda değerdir: "Bulunduğum mevkinin icabı ben Anayasa ve rejim savunucusuyum. Hiç kimse zannetmesin ki… siyasi iktidarı savunuyorum."[78] Demirel'in tarafsızlığı rejimin taraflılığına dönüşmüştür. "Ben tarafsız

[77] William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset,* çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 1994, s.244

[78] Süleyman Demirel, *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Çeşitli Televizyon Kanallarında Yayınlanan Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1999, s.368

değilim. …Laik, demokratik Cumhuriyet… üzerine benim yeminim var, onun tarafıyım."[79] Yine, Cumhurbaşkanı Demirel Atatürk ilke ve inkılâplarına ve laik demokratik Cumhuriyete bağlılık yemini etmiş bilincindedir. "Ben burada Cumhurbaşkanı olarak (Atatürk'ün) O'nun gösterdiği istikameti korumaya ve Türkiye'mizin çağdaş bir Türkiye olması… için bir nevi nöbetçiyim."[80] Görüldüğü gibi, Demirel Cumhurbaşkanlığı döneminde daha fazla Atatürkçüdür. Bu, da asker ile fikri düzeyde önemli bir yakınlaşmayı getirecektir.

Refah Partisi iktidarı Türkiye'de, tüm siyasal tarih boyunca, siyasal İslam'ın siyasette ulaştığı en son noktadır ve de post modern darbeye giden yolun dönüm noktasıdır. Bu iktidar aynı zamanda Kemalist devlet tarafından bir rejim sorunu olarak algılanmıştır. Bu nedenle RP iktidarının söylem, eylem ve politikaları ne olursa olsun iktidarı tek başına Cumhuriyete tehdit olarak görülmesinde ve bir askeri müdahaleye dayanak oluşturulmasında yeterlidir. RP'nin "laikliğe aykırı bir odak haline gelmesinde" en başta partinin ve RP'li belediyelerin laikliğe aykırı olarak algılanan ve basında öne çıkan icraatlardır.[81] Dolayısıyla, bu dönemde partinin ve Erbakan'ın Atatürkçülüğe doğrudan karşı olduklarına dair yaygın bir kanı oluşmuştur. Erbakan her ne kadar Atatürk'e karşı olduğu izlenimini silmeye çalışsa ve hatta bunu için RP kongresinde Atatürk'ü sevgiyle ansa da, özellikle RP'li milletvekillerinin ve belediye başkanlarının tersi söz ve uygulamaları Erbakan'ın "takiyye" yaptığı şeklinde değerlendirilmesine yol açmıştır. Sadece devlet ve TSK değil toplumun belirli kesimi de bu dönemde laiklikten endişe duymaktadır. 1996'daki 10 Kasım Atatürk'ü anmak için Anıtkabir'e 1 milyon kişinin gitmesi ve Atatürk'e saygı yürüyüşlerinin yapılması bu endişenin göstergeleridir. İktidar oluşunda askerin kuşkuyla baktığı Erbakan ve RP zaman

[79] age. s.369

[80] Uraz, Millet Devlet Kucaklaşması, s.146

[81] İcraatlar için bknz. Hürriyet, 01.08.1996 – 01.03. 1997

zaman asker ile karşı karşıya gelmiştir. Bunu gösteren en açık durum YAŞ kararlarıdır.[82] Genelkurmay Başkanı ve MGK Genel Sekreterinin Cumhurbaşkanını ziyaret ederek bazı uygulamalara duydukları tepkiyi dile getirmesi ordu içinde varolan rahatsızlığı ortaya çıkarmaya başlamıştır. Askerin tepkilerini dile getirdiği bir yöntem de "üst rütbeli bir komutan" sıfatıyla ve "asker rahatsız" ya da "genç subaylar rahatsız" söylemleriyle basına konuşmaktır.[83] Sincan'da düzenlenen Kudüs gecesine ise aynı yerde tankların yürütülerek cevap verilmesi tepkinin bir askeri müdahaleye dönüşeceğinin işaretiydi.

Ordu Kemalist rejimin tehlikede olduğuna kanaat getirerek bir kez daha müdahalede bulunmuştur. 28 Şubat MGK'da laikliğin rejimin bütün kurumlarıyla korunması ve bu doğrultuda askerin istediği uygulamaların yapılması kararlaştırılmıştır. "Tavsiye niteliğinde" olan bu kararların gerçekleştirilmesinin takipçisi olunacak, yapılmaması durumunda müdahale seçeneğini açık tutulacaktır.[84] Sonuçta, irtica ile mücadele misyonu siyaset üstü tutularak hem devlet hem de sivil toplum düzeyinde kurumsallaştırıldı. .[85] Demirel ise askerin ve irtica karşıtı laik ittifakın baskısı ve Atatürkçü görüşleri nedeniyle MGK kararlarının alınmasını ve uygulanmasını desteklemiştir ve askerin yanında yer almıştır. Somut olarak 28 MGK toplantısında alınan kararları ve hükümete sunulan yaptırımları istisnasız ve tartışmasız kabul ederek zaman kaybetmeden imzalaması, askerin yüksek irtica tehdidi tanımlamasını kabul etmesi, hükümetin inisiyatif kaybettiği ortamda özellikle dış politikada etkili olması, YAŞ kararlarını yine istisnasız ve tartışmasız imzalaması askeri vesayet unsurları olan askerin brifinglerine karşı sessiz kaldığı gibi "irtica tehdidine karşı silah kullanma tehdidinde"

[82] Hürriyet, 13.08.1996

[83] Hürriyet, 24.12.1996

[84] 28 Şubat MGK Bildirisi, http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri1997/28subat1997.htm (10.02.2011)

[85] Ali Bayramoğlu, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.241

bulunan 30 Nisan brifingini sahiplenmesi ve istifa eden Refahyol hükümeti yerine hükümet kurma görevinin Çiller yerine ANAP başkanı Mesut Yılmaz'a vermesi Demirel'in 28 Şubat'a aktif desteğidir.

Bu dönemde siyaset üstü tutulan ve toplumun her kesimince benimsenmesi gereken ideoloji yeni Kemalizm'dir. 12 Eylül dönemindeki Kemalizm'den farklı olarak 28 Şubat döneminin ideolojisi olan "Neo-Kemalizm" Atatürk milliyetçiliğini içeren ve laikliğe vurgu yapan sivil toplum hareketidir. Bu ideoloji asker önderliğinde hegemonikleştirilmeye çalışılmakta ve restorasyon projesinin temeli haline getirilmektedir.[86] Bu anlamda 28 Şubat dönemi 12 Eylül dönemi ile benzerlik taşımaktadır. Fakat aralarında önemli bir kopuş vardır, o da 12 Eylül sonrası milliyetçi - muhafazakar birlikteliğin bozulmasıdır. "28 Şubat süreci bu çerçevede, geçmişte İslamcılarla kurulu düzen arasında müzakere, uzlaşma ve mutabakatı sağlayan 'Cumhuriyetçi bir devlet-İslam ilişkisi şablonunu' terk ile Cumhuriyet'in radikal sekülerliğini yeniden kurmaya girişmiştir."[87] Böylece din toplumu birleştirmede kullanılan bir unsur iken devletin tehdit algılamasındaki bir unsura dönüşmüştür. Siyaset üstü ideolojinin bir yan etkisi de depolitisazyondur. Bu dönemdeki depolitizasyon, 12 Eylül döneminden farklı olarak, siyasetin devletle ikame edildiği, siyasal tıkanıklığın devlet bakışlı doğruların içselleştirilmesiyle aşılacağı bilincinin verilmesidir.[88]

[86] Necmi Erdoğan, "Neo Kemalizm Organik Bunalım ve Hegemonya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6 İslamcılık* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.52

[87] Menderes Çınar, "Kemalism, Islamism and Politics in the Light of 28 February Process", *The South Atlantic Quarterly,* 102:2/3, Spring/Summer 2003, s.312

[88] Bayramoğlu, age. s.245

SONUÇ

Türkiye'de sivil-asker ilişkisi sürekli olmasına karşın her iki taraftan kaynaklanan ve dışsal, dönemsel etkenler nedeniyle karmaşık ve değişkendir. Bu nedenle bir siyasal partiyi ya da lideri askeri müdahaleler karşısında konumlandırmak zordur. Askeri müdahalelerin bir süreç içerisinde olması, etkili olduğu zaman aralığında değişkenliklerin olmasına ve bu da tepkinin niteliğinin zorlaşmasına neden olmaktadır. Yine de Demirel'i dört askeri müdahaleler karşısında konumlandırmak mümkündür. Kabaca söylemek gerekirse, Demirel 27 Mayıs sonrasında lideri olduğu partide kitlesel bir tepkinin sözcüsü olmuş, 12 Mart ve 12 Eylül darbelerine karşı çıkarken 28 Şubat'a "yoğunluklu olarak" destek olmuştur. Peki Demirel'in bu tutumlarının etkenleri nelerdir? Demirel niçin bu şekilde davranmıştır?

Bir ülkede sivil asker ilişkisi birçok siyasal ilişki, yapı-üstyapı ve olaylarla ilgilidir. Bu nedenle Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutumunda birçok siyasal ve toplumsal iç ve dış etken vardır. Bahse konu ülkenin Türkiye olması durumu daha da zorlaştırmaktadır. Demirel-askeri müdahaleler sorunsalını açıklamak zor olsa da bilimsel olarak mümkündür. Bunu en başta ideolojiler sağlayacaktır. Herhangi bir siyasal ilişkiyi, özellikle de sivil-asker ilişkisini, o ülkenin tüm siyasal yapısını ve onu oluşturmada başat rol oynayan ideolojileri açıklamadan incelmek mümkün değildir. Bu tezde anlatıldığı gibi, Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutumunu belirleyen temel etki ideolojilerdir. Bu İdeolojiler hem evrensel şartlarla doğrusal gitmekte hem Türkiye'ye özgü olarak hegemon ve popüler olmakta hem de 2. Dünya Savaşı sonrasından itibaren oluşmaya başlayan merkez sağın siyasal unsurları olmaktadır.

İdeolojilerin Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutumunu açıklamasında önemli iki yarar ortaya çıkar. Birincisi, pragmatizmin merkez sağın önemli bir siyasal unsuru olduğu ve ilişkilendirilmesinin normal olduğunun kabulü ile birlikte merkez sağın tüm siyasal ilişkilerinin de pragmatist olarak nitelendirilmesi bilimsellikle uyuşmamaktadır. İşte ideolojilerin Demirel'in askeri müdahaleler konusundaki etkisi bu belirsizliği önemli ölçüde giderecektir. İkinci olarak, merkez sağ hem yanlış anlaşılmakta hem de Demirel-asker/askeri müdahaleler konusunda unutulmaktadır. Şöyle ki, merkez sağ Demirel'in askeri müdahalelere karşı olmasını gerektirecek şekilde sadece demokrasi, milli irade ve dini muhafazakarlıktan oluşmaz; asker ile iyi ilişki kurulmasını ve/veya askeri müdahalelere sessiz kalınmasını gerektiren laiklik, siyasal devletçilik, milliyetçilik (devlet ideolojisi olarak 80'li yıllardan sonra gelişen) ve Atatürkçülük de merkez sağın unsurlarıdır. Merkez sağ ne yalnızca biridir, ne de bunlardan eksiktir. Öyleyse merkez sağın diğer aşırı sağ ideolojilerden farklı tutulması esastır.

Bunun bir sonucu da 28 Şubat sürecinde Demirel'in laikliği savunup siyasal İslam'a karşı çıkmasında anormal hiçbir durumun olmamasıdır. Sorun demokratik olmayan yöntemlerin ve rejim tehdit algılamasının demokrasinin önüne geçmesindedir. Durum açıkçası Türk siyasal yapısının temel bir sorunsalı olarak ideolojilerin çatışmasıdır. Demokrasi devlet ideolojileriyle çatıştığında hangisinin daha etkin olmasının gerektiğini hem siyasal kadrolar hem de şartlar belirleyecektir. Bu konuda ise neticede Demirel karar vermiştir. Demirel'in bu kararları uzun süre hep aynı doğrultudayken 28 Şubat'ta farklılaşmıştır. Bu konudaki devamlılık ve kopuş hangi ideolojinin benimsenmiş olduğunda aranmalıdır.

Bu tezde ideoloji kavramı sistematik fikirler bütünlüğüne sahip siyasal doktrinler anlamında ve geniş olarak kullanılmıştır. Ayrıca, teorik-sistematik ideoloji olup olmadığına bakılmaksızın ideolojik unsurları da kastetmektedir. Askeri müdahalelere olan etkisi bakımından bu ideolojiler/ideolojik unsurlar beş ayrı başlık altında incelenebilir. Bunlar: demokrasi, dini muhafazakârlık, siyasal devletçilik, milliyetçilik ve Atatürkçülük'tür. Ekonomik ilişki ve politikalar, merkez sağın üzerinde oluştuğu merkez-çevre ilişkisi, popülizm ve elitizm karşıtlığı ve pragmatizm ideolojilerin Türkiye'deki yansımalarında etkendir.

Demirel'i askeri müdahaleler karşısında konumlandıracak ideolojik etkenlerden demokrasi, milli irade anlayışı ile beraber halkın egemenliğinin halkın seçtiği temsilciler yoluyla sağlanmasını öngörür. Halkın egemenliği ise günümüzde mecliste tecelli eder. Dolayısıyla milli iradeyi sekteye uğratan askeri müdahaleler kabul edilemez. Merkez sağın üzerine bina edildiği merkez/elitizm karşıtlığı ve popülizm de askerin milli iradeye müdahalelerine tepkide bulunmayı gerektirir. Demokrasinin en önemli unsurlarından olan çok partililiğin başlamasını sağlayan Demokrat Parti demokrasiyi popülist ve çoğunlukçu bir anlayışta savunmuş ve geliştirmiş, fakat muhalefeti kabul etmemesi ve otoriter yönetimi ile demokratik bir rejim bunalımına yol açmıştır. Yine de merkez sağı oluşturacak biçimde demokrasi savunuculuğu 27 Mayıs ile birlikte AP'ye ve onun ikinci lideri Demirel'e miras kalmıştır. Sonuçta merkez sağın ve Demirel'in demokrasi anlayışı askeri müdahalelere karşı olunmasına neden olmuştur.

Demirel milli irade ve demokrasi anlayışının gereği olarak 27 Mayıs'ın AP'ye getirdiği tepki ortamında askere söylemleriyle ve eski DP'lilere olan saygısıyla tepki göstermiş, 12 Mart'ta meclisin açık tutulması için demokratik tepkiyle istifa etmiş, kurulan

hükümetlerden desteğini çekmiş ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde askerin adayını desteklememiştir. 12 Eylül'e sürgünlere gönderilen lider olarak hem sözle hem de parti kurma çalışmalarıyla sert tepki göstermiş, 82 Anayasasına hayır kampanyası başlatmış ve siyasi yasakların kaldırılması için ülke çapında mitingler düzenlemiştir. 28 Şubat'ta ise Demirel'in demokrasi savunuculuğu din ve laiklik anlayışı karşısında, dışsal olarak ise irtica tehdit algılaması ve asker ittifakı ve hegemonyası karşısında etkisiz kalmıştır. Yine de, bu dönemdeki demokrasi savunuculuğunu denge siyasetinde, demokrasi uyarıcılığında ve Bakanlar Kurulu'na sunulacak 28 Şubat MGK yapılacaklar listesinin yumuşatılması için askerlere telkinde bulunmasında görebiliriz. 28 Şubat MGK kararları özetle laik rejimin korunması, bunu sağlayacak uygulamaların yapılmaması durumunda müdahale olacağını belirtir. Bu kararların uzlaşı ile alınması; hükümetin devamı ve bir askeri müdahaleden vazgeçildiği anlamındadır. Öyleyse, uzlaşanlardan askerler ve ona karşı kararların alındığı hükümet dışarıda bırakıldığında Demirel için bu durum darbeden vazgeçilmesini sağlayan kararlara imza atan bir cumhurbaşkanı demektir.

Din merkez sağda iki eksende sonuç doğurur: dini muhafazakârlık ve laiklik. Demirel muhafazakar siyasal tabanı da dikkate alarak dini, popülist söylemlerine katmış ve uygulamada özellikle dini eğitim ve dindar kesimle ilişki olmak üzere dinin toplumda yayılmasına hizmet eden icraatlar yapmıştır. Bunu yaparken de laikliği benimsemiştir. DP'nin dini icraatları muhalefet ve ordu tarafından irtica olarak değerlendirilirken Demirel dini muhafazakarlık içinde tutmada ve laikliği savunduğunu göstermede başarılı olmuştur. Her iki durumun asker ile olan ilişkisinde farklı sonuçları olacak ve bu iki farklı sonuç nedeniyle Demirel askeri müdahalelere farklı tepkiler verecektir. Dinin Kemalizm ve askerdeki karşılığı nedeniyle Demirel dini muhafazakârlık gereği askeri müdahalelere tepkiliyken, laiklik gereği askerin yanındadır.

Dini muhafazakarlık AP'nin 27 Mayıs sonrasında askeri yönetime karşı tepkisinde önemli bir unsur haline gelmiştir. Buna karşın, Demirel'in asker ile ilişkilerinde özellikle 12 Eylül sonrası dönemlerde olmak üzere laikliğin önemli bir etkisi vardır. 80'li yıllardan sonra 12 Eylül'ün ve Özal hükümetlerinin serbestleşme politikalarının da etkisiyle siyasal İslam yükselmiştir. Özal ve ANAP'tan ziyade DYP ve Demirel Kemalist çevrelerin laiklik konusunda güvenini kazanmıştır. Siyasal İslam'ın yükselişi Türkiye'de Refah Partisi'nin iktidara gelişi ile zirve noktasına ulaşmıştır. Sonuçta ise bir kez daha rejim irtica tehdit algılamasına girmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel önce RP iktidarını laikliğe sahip çıkması doğrultusunda uyarmış ve sonra 28 Şubat kararları karşısında sessiz kalmış, pasif destek vermiştir. Laikliği her zaman savunan ve din alanındaki icraatları din adına değil özgürlükler ve gelenekler adına yapan Demirel'in elbette ki siyasal İslam'ı savunması beklenemezdi. 90'lı yıllarda yükselen siyasal İslam aynı zamanda Demirel'in irticayı ciddi bir tehlike olarak görmesine ve onu koruma işlevine girmesine yol açmıştır. Fakat merkez sağ açısından Demirel ile ilgili bir kopuşun yaşandığı durum irtica tehdidinin demokrasi karşısında birincilleştirilmesidir.

Türk muhafazakârlığının önemli siyasal unsurlarından olan siyasal devletçilik merkez sağın da önemli bir unsurudur. Kemalist anlayışta bulunan varlığı zorunlu, saygın ve güçlü devlet anlayışı muhafazakarlığın gelenekçi devleti ile birleşti. DP'nin geleneksel devlet anlayışına en önemli katkısı, popülist (halka hizmetkarlık ve halka dayanma) ve demokratik (milli iradeye dayanma) unsurlardır. Demirel'in liderliğindeki AP ise DP'den miras devlete kalkınma işlevi yüklemiştir. Siyasal devletçiliğin muhafazakarlığından ziyade devletin gücü ve uzlaşmacı, değişken ve uyum sağlayabilen ilişkileri Demirel'de askeri müdahaleler konusunda etkin olmuştur. Bunda Demirel'in siyasal liderliği ve ona yatkın kişiliğinin payı

büyüktür. Bunun sonucunda Demirel askeri müdahaleleri daha tepkisiz, uzlaşmacı ve ölçülü karşılamıştır.

Demirel-askeri müdahaleler konusunda siyasal devletçilik en fazla 12 Mart sonrasında güçlü devlet anlayışının savunulmasında etkili olmuştur. 71-73 ara döneminde 61 Anayasası'nın geniş temel hak ve özgürlükleri içeren birçok maddesi devleti daha iyi çalışır hale getirmek amacıyla değiştirilmiştir. 12 Eylül sonrası güçlü devlet kurumsal anlamda değişiklikleri içeren restorasyon sürecinde yer alır. Kitlelerin milliyetçi ve muhafazakar saiklerle devlete yaklaştığı süreçte Demirel de askeri idarenin gidip sivil devlet ilişkilerinin normalleşmesiyle devlete yakınlaşmıştır. Başbakanlığı döneminde sivilleşme ve demokratikleşme söylemlerini gerçekleştirmeyen Demirel devletçi politikalar izlemiştir. Cumhurbaşkanlık makamını ise birliğin sembolü ve devletin temsilcisi olarak görmüştür. 28 Şubat'ta ise savunduğu rejimi korumak adına askere yoğunluklu olarak pasif destek vermiştir.

Türk sağının ve siyasetinin önemli siyasal unsurlarından olan milliyetçilik merkez sağı da derinden etkilemiştir. Türk-İslam sentezi, antikomünizm, vatanseverlik ve birleştirici-bütünleştirici milliyetçilik merkez sağ milliyetçiliğinin ana esaslarıdır. Milliyetçilik sadece ülkü ve sevgi değil bir eylem biçimi olduğundan halka hizmet ve ülkeyi maddi üretimle kalkındırmak milliyetçiliğin somut şiarındandır. Kemalist milliyetçilikle aralarındaki farka karşın milliyetçilik anti-komünizm noktasında ve özellikle 12 Eylül sonrasında olmak üzere Türk-İslam sentezi zarfında merkez sağı orduya yaklaştırır. Sonuçta, Demirel'in milliyetçiliği demokrasiye ve kendilerine müdahale etmedikçe orduyu yüceltecek ve karşılıklı iyi ilişkiler kurulabilecek şekilde yorumlanabilir.

Merkez sağda milliyetçiliğin en fazla somutlaştığı durumlardan biri komünizmle ya da solla mücadeledir. 60'lı yıllardan itibaren yükselen aşırı solun tırpanlanması 12 Mart sonrasında Demirel ile askerin önemli bir ittifakıdır. Bu aynı zamanda sınırlı ve taraflı bir hak ve özgürlükler savunuculuğunun bir sonucudur. 12 Eylül'den sonra mutlak egemen bir ideoloji olan milliyetçilik Demirel'in 70'li yıllarda olduğu gibi tekrar popülist milliyetçiliğine yol açmıştır. Bunun önemli bir etkisi Başbakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Kürt/PKK sorunu ve dış ilişkilerde devletçi politikalar uygulaması ve desteklemesidir. Milliyetçiliğe bu kez rejim adına sahip çıkan Cumhurbaşkanı Demirel 28 Şubat sürecinde ise diğer konularda ittifak yaptığı orduya irtica sorunda da destek vermiştir.

Mustafa Kemal'in düşünce ve eyleminin savunulması, onun izinden gitmek anlamındaki Atatürkçülük Kemalizm'in temeli ya da özüdür. Siyasal bir kavram olarak ideoloji olmasa da bir siyasal doktrin olan Kemalizm modernleşme, milliyetçilik ve laiklik üzerinde yükselen Türkiye'ye özgü bir hegemon devlet ideolojisidir. Onu ordu açısından önemli yapan ise Türk ordusunun Kemalist olması, kendisini öyle takdim etmesidir. Merkez sağ Atatürkçülüğü savunmakla birlikte onu kısmen ve farklı bir biçimde savunmaktadır. Kemalist modernleşmeye eleştiriler muhafazakar modernleşme, elitizm ve jakobenlik noktalarında yoğunlaşmaktadır. Buna karşın Atatürkçülüğün Demirel-asker arasında karşılıklı iyi ilişkiler kurmasını sağlayan önemli bir etken olduğu da açıktır.

Pragmatist saiklerin dışında olarak Demirel her dönemde Atatürkçü söylemlerde bulunmuş ve önemli yorumsal farklılıklar olsa da Cumhuriyet değerlerine sahip çıkmıştır. Milliyetçilik bahsinde olduğu gibi 12 Eylül sonrası restorasyonun önemli bir bileşeni de Atatürkçülüktü. Atatürkçülüğün 12 Eylül sonrası yaygınlaşması, siyaseti ve siyasileri de merkeze ve Atatürkçü ideolojiye çekme işlevini görecektir. Dolayısıyla, bu dönemdeki

yeniden ve güçlü Kemalizm Demirel'in de militarist Kemalist anlayışa yaklaştırmış ve askeri müdahaleler karşısında tepki göstermesinin meşruiyetini zayıflatmıştır. Cumhurbaşkanlığında Demirel'in tarafsızlığı rejimin taraflılığına dönüşmüştür. Demirel önceden olduğu gibi Cumhurbaşkanlığı döneminde daha fazla Atatürkçüdür. 28 Şubat'ta Demirel, askerin ve irtica karşıtı laik ittifakın baskısı ve Atatürkçülük ideolojisi nedeniyle MGK kararlarını ve uygulamalarını desteklemiştir, askerin yanında yer almıştır.

Özetle, Demirel'in askeri müdahalelere karşı olan tutumunu belirleyen ideolojik etkenlerden kabaca demokrasi Demirel'in askeri müdahalelere karşı olmasını gerektirirken, dini siyaset muhafazakarlık anlamında askere karşı, laiklik anlamında asker ile beraber olma durumunu getirmekte, merkez sağın ideolojik unsurları olmasına karşın devlet ideolojisi bağlamında etki eden siyasal devletçilik, milliyetçilik ve Atatürkçülük Demirel'in askeri müdahalelere sessiz kalmasını ya da destek vermesini gerektirmiştir.

Demirel'in askeri müdahalelere karşı olan tutumu 28 Şubat'ta önemli ölçüde farklılaşmıştır. Fakat bu farklılaşma Demirel-asker ilişkilerinde tamamen bir kopuşa işaret etmez. Değişikliğin yaşandığı yer ya da 28 Şubat açısından farklı bir durum Demirel'in savunduğu ideolojilerden demokrasi ve laikliğin savunulmasının farklılaşmasıdır. 28 Şubat döneminde Demirel'in milli irade ve demokrasi savunuculuğu; laiklik savunuculuğu, Cumhurbaşkanlığı makamı ve denge politikaları ile karşı karşıya gelmiştir. Bu fikirler merkez sağda ve Demirel'de hep bulunmasına karşın 28 Şubat döneminde denge bozulmuş, irtica tehdidi karşısında laiklik birincilleştirilmiş ve "laik Cumhuriyeti korumak adına" demokrasiden taviz verilmiştir. Temel farklılık buradadır, yoksa Demirel bu dönemde hiç savunmadığı fikirleri savunmuş ve merkez sağ anlayışını değiştirmiş değildir. Zaten merkez

sağ demokrasi ile güvenlik ve laiklik dahil Cumhuriyetin diğer değerleriyle bir denge kurulmasını savunmaktadır.

Sonuç olarak, Merkez sağ-asker ilişkisinde olduğu gibi Demirel-asker/askeri müdahaleler ilişkisini açıklamada ideolojiler temel bir anahtardır. Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutum farklılıkları temelde merkez sağın sahip olduğu ve ilişkide zıt sonuçlar doğmasına neden olan ideolojilerden kaynaklanır. Demirel'in askeri müdahalelere olan tepkisi içerisinde, 28 Şubat sürecinde çatışan merkez sağın demokrasi ve laiklik ideolojileri karşısında Demirel demokrasiyi laiklik karşısında birincilleştirmiştir. Bu anlamda demokrasi anlayışı açısından bir kopuş, laiklik ve diğer devlet ideolojileri açısından bir devamlılık yaşanmıştır. Genel olarak Demirel'in askeri müdahalelere olan tepkisinde 27 Mayıs sonrasında, 12 Mart ve 12 Eylül'de önemli bir devamlılık yaşanırken, sadece 28 Şubat'ta kısmi olarak kopuş yaşanmıştır. Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutum değişikliklerin sadece Demirel'in şahsına, dönemsel farklılıklara ve pragmatist/popülist yaklaşımlara atfedilmesi yanlıştır. Değişiklikler merkez sağın, ideolojilerin ve nihayetinde Türk siyasal yapısının değişiklikleridir.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Samet, *Arkadaşım Menderes,* Baha Matbaası, İstanbul, 1967

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye,* çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 2007

Aktan, Coşkun Can, "Siyasal Yönetim Biçimleri ve Demokrasi", *Gerçek Liberalizm Nedir?,* T Yayınları, İzmir, 1994

Aktan, Coşkun Can, "21.Yüzyıl ve Anayasal Demokrasi", *Yeni Türkiye*, Eylül-Ekim 1999

Akyüz, Doğan, "Ordu ve Resmi Atatürkçülük", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Alavi, Hamza "The State in Post-Colonial Societies", *New Left Review,* 1/74, 1972

Altınay, Ayşegül ve Bora, Tanıl, "Ordu Militarizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Arcayürek, Cüneyt, *Babasının Kızı,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001

Arcayürek, Cüneyt, *Bir Giden Bir Gelen Bir Bekleyen*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000

Arcayürek, Cüneyt, *Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985

Arcayürek, Cüneyt, *Çankaya Muhalefeti*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002

Arcayürek, Cüneyt, *Demokrasi Dönemecinde Üç Adam*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986

Arcayürek, Cüneyt, *Demokrasi Dur 12 Eylül 1980*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986

Arcayürek, Cüneyt, *Geri Dönüşe İzin Yok,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003

Arcayürek, Cüneyt, *Sessiz Darbe*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002

Atatürk, *Nutuk Söylev Cilt 1,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999

Ateş, Toktamış, *Demokrasi,* Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969

Başgil, Ali Fuat, *Din ve Laiklik*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1962

Bayar, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, ed. İsmet Bozdağ, İstanbul, 1983

Bayramoğlu, Ali, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007

Belge, Murat "Mustafa Kemal ve Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey,* Mcgill Universty Press, Montreal, 1964

Birand, Mehmet Ali, *12 Eylül Belgeseli,* 1998

Birand, Mehmet Ali, Dündar, Can ve Çaplı, Bülent, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi,* İmge Kitabevi, Ankara, 2008

Bora, Tanıl ve Taşkın, Yüksel, "Sağ Kemalizm"*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Boratav, Korkut, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm,* Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1991

Chibber, V. "Late Developement and State Building", *Locked in Place,* Princeton University Press, 2003

Cılızoğlu, Tanju, *Zincirbozan'dan Bugüne Demokrasi Mücadelesinde Demirel*, Matay Yayınevi, İstanbul, 1988

Cizre, Ümit, *AP Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Cizre, Ümit, *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık,* İletişim Yayınları, Ankara, 1999

Copeaux, Etienne, "Türk Milliyetçiliği Sözcükler Tarih İşaretler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Çaha, Ömer, "Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış"*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6 İslamcılık,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

Çaha, Ömer, *Aşkın Devletten Sivil Topluma,* Gendaş Kültür, İstanbul, 2000

Çavdar, Tevfik, "Adalet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

Çavuşoğlu, Hüseyin, "Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 19, Sayı 2, 2009

Çeçen, Anıl, *Kemalizm,* Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999

Çınar, Menderes "Kemalism, Islamism and Politics in the Light of 28 February Process", *The South Atlantic Quarterly,* 102:2/3, Spring/Summer 2003, s.312

Çınar, Menderes, "Merkezsiz Siyaset Siyasetsiz Merkez", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 9 Dönemler ve Zihniyetler,* ed. Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009

Dahl, Robert, *Demokrasi Üstüne,* çev. Betül Kadıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001

Demirel, Süleyman, *Köprü,* Sayı 102, 1986

Demirel, Süleyman, A*dalet Partisi'nin 49. Kuruluş Yıldönümü Dolayısıyla Düzenlenen Panel*, DP Basın Merkezi, 2010

Demirel, Süleyman, *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Çeşitli Televizyon Kanallarında Yayınlanan Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1999

Demirel, Süleyman, *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Gazetelere Verdikleri Mülakatlar,* Başbakanlık Basımevi, Ankara, [Y. y.]

Demirel, Tanel, *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

Demirel, Tanel, "Demokrat Parti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 5 Muhafazakârlık*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

Demirel, Tanel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011

Durdu, Zafer, "Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 22, 2009

DYP, *Referandum Broşürü,* DYP Genel Merkezi, Ankara, 1987

Erdoğan, Mustafa, "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 7 Liberalizm,* ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

Erdoğan, Necmi, "Demokratik Soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar", *Toplum ve Bilim,* Sayı 78, 1998

Erdoğan, Necmi, "Neo Kemalizm Organik Bunalım ve Hegemonya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6 İslamcılık,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

Eroğlu, Hamza, *Türk Devrim Tarihi,* Ankara, 1981

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi,* İmge Kitabevi, Ankara, 1998

Evren, Kenan, *Seçme Konuşmalar,* Doğan Kitap, İstanbul, 2000

Hale, William, *Turkish Politics and the Military*, çev. Ahmet Fethi, Routledge, London, 1994

Harris, George, "Conspiratorial Democrat", *Political Leaders and Democracy in Turkey*, ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı, Lexington Books, Lanham, 2002

Heper, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği,* Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010

Heywood, Andrew, *Siyasi İdeolojiler,* çev. Ahmet Kemal Bayram vd., Adres Yayınları, Ankara, 2007

Hobbes, Thomas, *Leviathan,* çev. Semih Lin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010

Hobsbawm, E. J., *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program Mit Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993

İnal, Kemal, "Türkiye'de Geçmişten Günümüze Din Politikaları ve Eğitime Etkileri", *Dem Dergi*, Yıl 1, Sayı 2

İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600,* Praeger Publishers, New York, 1973

Kaplan, İsmail, "Milli Eğitim İdeolojisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4 Milliyetçilik,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Karpat, Kemal, "Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and After 1980", *"State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s,* ed. Metin Heper ve Ahmet Evin, Walter de Gruyter, New York, 1988

Karpat, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2009

Karpat, Kemal, "The Republican Poeple's Party 1923-1925", *Political Parties and Democracy in Turkey*, ed. Metin Heper ve Jacob M. Landau, Tauris, London, 1991

Keser, İhsan, *Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik,* Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000

Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008

Kili, Suna, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli,* İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2003

Koçak, Cemil, "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Koçak, Cemil, "Tek Parti Yönetimi Kemalizm ve Şeflik Sistemi Ebedi Şef/Milli Şef", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Koçak, Cemil, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 9 Dönemler ve Zihniyetler,* ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009

Komşuoğlu, Ayşegül, *Siyasal Yaşamda bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008

Köker, Levent, *Demokrasi Üzerine Yazılar,* İmge Kitabevi, Ankara, 1992

Köker, Levent, *Modernleşme Kemalizm Demokrasi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

Levi, Avner, "The Justice Party 1961-1980", *Political Parties and Democracy in Turkey,* ed. Metin Heper ve M. Landau, Tauris, London, 1991

Mango, Andrew, "Atatürk", *Political Leaders and Democracy in Turkey,* ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı, Lexington Books, Lanham, 2002

Mardin, Şerif, "Center Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus,* Vol. 102, 1973

Mardin, Şerif, *Türk Toplum ve Siyaset,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1990

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2011

Martinussen, J., *Society State Market: A Guide to Competing Theories of Developement,* Zed Books, 1997

Marx, Karl, *Toplumbilimsel Yazılar Seçme Metinler*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2005

Menderes, Adnan, *Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri,* ed. Haluk Kılçık, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991

Mert, Nuray, *Merkez Sağın Kısa Tarihi,* Selis Kitaplar, İstanbul, 2007

Mert, Nuray, "Türkiye İslamcılığına Tarihsel bir Bakış", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6 İslamcılık,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

O'Donnell, A. Guillermo, "Corporatism and the Question of the State", *Authoritarianism and Corporatism in Latin America*, ed. James M. Malloy, University of Pittsburgh Press, 1977

Öğün, Süleyman Seyfi, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000

Özbudun, Ergun, *Challenges to Democratic Consalidation*, Lynne Rienner Publisher, Colorado and London, 2000

Özgüven, Muharrem, *Devlet Hayatında 50 yıl Süleyman Demirel*, Ekonomik Haber Ajansı, 1998

Özipek, Bekir Berat, "28 Şubat ve İslamcılar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6 İslamcılık,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

Özkazanç, Alev, "Türkiye'de Yeni Sağ", *Türkiye Ansiklopedisi 15. Cilt*, İletişim Yayınları, 1995

Poggi, Gianfranco, *Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği,* çev. Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007

Rustow, A. Dankwart, *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, New jersey, 1964

Sakallıoğlu, Ümit Cizre, "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics,* vol.29 no:4, 1997

Sarıbay, Ali Yaşar, "The Democratic Party 1946-1960", *Political Parties and Democracy in Turkey,* ed. Metin Heper ve Jacob M. Landau, Tauris, London, 1991

Sarol, Mükerrem, *Bilinmeyen Menderes*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983

Sartori, Giovanni, *Demokrasi Kuramı,* çev. Deniz Baykal, Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara, 1987

Sayarı, Sabri, "Adnan Menderes: Between Democratic and Authoritarian Populism", *Political Leaders and Democracy in Turkey,* ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı, Lexington Books, Lanham, 2002

Saygılı, Abdurrahman, "Modern Devletin Çıplak Sureti", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* Sayı 59, 2010

Sunar, İlkay, "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

Şeyhanlıoğlu, Hüseyin, *Türk Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti,* Kadim Yayınları, Ankara, 2011

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006

Taşkın, Yüksel, "12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Timuroğlu, Vecihi, *12 Eylül'ün Kültür Politikası Türk-İslam Sentezi,* Başak Yayınları, Ankara, 1991

Tunaya, Tarık Zafer, *İslamcılık Cereyanı*, Baha Matbaası, İstanbul 1962

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952,* Arba Yayınları, İstanbul, 1995

Tuncer, Nil, "Süleyman Demirel'in Liderliği ve Dış Politika", *Türk Dış Politikasında Liderler,* ed. Ali Faik Demir, Bağlam Yayınları, Ankara, 2007

Turgut, Hulusi, *Demirel'in Dünyası,* ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1992

Uraz, Abdullah, *Baba Demirel'in Büyük Türkiye Kavgası Demokrasi ve Kalkınma*, Ankara, 1993

Uraz, Abdullah, *Millet Devlet Kucaklaşması,* Eka Haber Ajansı, Ankara, 1994

Ünsaldı, Levent, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004

Vaner, Semih, "The Army", *Turkey in Transition: New Perspectives*, Oxford University Press, Oxford, 1987

Yalman, L. Galip, "Popülizm, Bürokratik Otoriter Devlet ve Türkiye", *11. Tez Kitap Dizisi*, Sayı 1, 1985

Yavuz M. Hakan, *Islamic Political Identity in Turkey,* Oxford University Press, Oxford, 2003

Yetener, Meltem, "Adnan Menderes", *Türk Dış Politikasında Liderler,* ed. Ali Faik Demir, Bağlam Yayınları, Ankara, 2007

Yıldız, Ahmet, "Kemalist Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm,* ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010

Gazeteler

Hürriyet, 01.08.1996 – 01.03. 1997

Hürriyet, 09.02.1997 - 24.02.1997

Hürriyet, 28.02.1997

Hürriyet, 02.03.1997

Hürriyet, 12.03.1997

Hürriyet, 12.06.1997

Hürriyet, 22.06.1997

Hürriyet, 28.06.1997

Hürriyet, 12.03.1998 – 29.03.1998

Radikal, 6 Mayıs 2002

Radikal, 11 Eylül 2005

İnternet Kaynakları

Çağlar, Behçet Kemal, ve Çamlıbel, Faruk Nafız, *10. Yıl Marşı,* http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-4016/10-yil-marsi.html (23.05.2010)

Demirel, Süleyman, *Basın Toplantısı*, DYP Genel Merkezi, 1 Mayıs 1988, http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1988/mayis1988.htm (20.05.2010)

Kişi, Şule Sevinç, "Atatürk'ün Din ve Laiklik Anlayışı", http://atailkuyg.ege.edu.tr/files (16.03.2010)

MGK 1no'lu bildiri, http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_02.html (12.04.2010)

Wikipedia, http://tr.wikipedia.org/wiki/Askeri_m%C3%BCdahale (16.07.2011)

28 Şubat MGK Bildirisi, http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri1997/28subat1997.htm (10.02.2011)

27 Mayıs Darbe Bildirisi, http://tr.wikisource.org/wiki/27_May%C4%B1s_Darbe_Bildirisi (12.04.2010)

ÖZET

Türkiye'de siyasal tarihi ve sivil-asker ilişkisini Süleyman Demirel'siz incelemek mümkün değildir. Demirel hakkında değişkenliğinin anlaşıldığı ve en fazla tartışıldığı konuların başında askeri müdahaleler karşısındaki tutumu gelmektedir. Demirel askeri müdahalelere farklı tepkiler vermiş, özellikle 28 Şubat döneminde önemli farklılık olmuştur. Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutumundaki birçok etkenleri sınırlamadan konunun incelenmesi mümkün değildir. "Demirel - askeri müdahaleler sorunsalını" açıklamayı en başta ideolojiler sağlayacaktır. Askeri müdahalelere olan etkisi bakımından merkez sağın ideolojileri ya da ideolojik unsurları beş ayrı başlık altında incelenebilir: demokrasi, dini muhafazakârlık ve laiklik, siyasal devletçilik, milliyetçilik ve Atatürkçülük. Bu siyasal unsurlar Demirel'de karşı olmadan ittifak etmeye kadar birçok şekilde askeri müdahalelere yaklaşımda etkili olmuştur. Bir başka deyişle, Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutum farklılıkları temelde merkez sağın sahip olduğu ve ilişkide zıt sonuçlar doğmasına neden olan ideolojilerden kaynaklanır. Bunun sonucu olarak, Demirel'in askeri müdahalelere olan tepkisinde 27 Mayıs sonrasında, 12 Mart ve 12 Eylül'de önemli bir devamlılık yaşanırken, sadece 28 Şubat'ta kısmi olarak kopuş yaşanmıştır. Sonuçta, Demirel'in askeri müdahaleler karşısındaki tutum değişiklikleri ideolojilerin, merkez sağın ve nihayetinde Türk siyasal yapısının değişiklikleridir.

ABSTRACT

It is impossible to consider the political history and civil-military relation in Turkey without Süleyman Demirel. His attitude towards military interventions is one of the most chief argued and complicated issue about Demirel. He reacted differently to military interventions and great difference existed especially in the 28 February era. It is impossible to consider the topic without restricting the several effects behind the attitudes of Demirel towards military interventions. Ideologies can basically explain "the issue of Demirel - military interventions". The ideologies or ideological elements of central right related to military interventions can be categorized into five: democracy, religious conservatism and secularism, political statism, nationalism and Kemalism (Atatürkçülük). These political elements had different influences on approaches of Demirel to military interventions changing from opposition to alliance. In other words, the different attitudes of Demirel towards military interventions stem from ideologies of central right that cause contradictory results in the relation. As a result of this, a serious continuation existed after 27 May, 12 March and 12 September, while a partial rapture in the 28 February in the reaction of Demirel to military interventions. In conclusion, the different attitudes of Demirel toward military interventions are the differences of ideologies, central right and so the Turkish political structure.